

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

ALS EEN RAMP DE SCHOOL TREFT

Omgaan met calamiteiten in het onderwijs

Ine Spee
Machiel van de Laar

Vierde herziene druk

Calamiteitenteam KPC Groep

Steeds vaker worden scholen geconfronteerd met calamiteiten, zoals geweld tegen leerlingen en leraren, bedreigingen, ontucht, racisme, ongelukken en moord. Meestal wordt het normale functioneren van de school dusdanig op de proef gesteld dat er spoedeisende hulp nodig is. Alhoewel veel scholen over draaiboeken beslissen, zijn scholen toch vaak niet goed voorbereid op dit soort situaties. In een kort tijdsbestek moeten veel beslissingen genomen worden. Scholen worden daarnaast belaagd door de media en zien vaak door de bomen het bos niet meer.

Het Calamiteitenteam van KPC Groep kan hulp bieden als de school te maken krijgt met calamiteiten. Een calamiteit wordt gekenmerkt door het onverwachte en veelomvattende karakter ervan. Dit betekent echter niet dat scholen zich hierop niet kunnen voorbereiden. Ook uit ervaringen van andere scholen die geconfronteerd werden met calamiteiten kan veel geleerd worden.

Een school die te maken krijgt met een calamiteit die invloed heeft op het sociaal-emotioneel welbevinden van management, personeel, leerlingen, ouders en directe omgeving, kan gratis advies krijgen van adviseurs van het Calamiteitenteam. Deze adviseurs hebben ruime ervaring in gespreksvoering op het gebied van crisissituaties.

KPC Groep werkt sinds 1 oktober 2012 samen met het IVP (Instituut voor Psychotrauma) in Diemen.

Eerste contact

In het eerste onderhoud met de telefoniste wordt de situatie van de school in beeld gebracht. De telefoniste neemt daarna contact op met een van de adviseurs van het Calamiteitenteam, die zo spoedig mogelijk contact opneemt met de school.

Inschakelen Calamiteitenteam

Het Calamiteitenteam is bereikbaar van maandag tot en met vrijdag van 9.00 – 17.00 uur, telefoon: 073 – 6247233.

Als een ramp de school treft

Omgaan met calamiteiten in het onderwijs

Ine Spee
Machiel van de Laar

's-Hertogenbosch, KPC Groep, 2012

We danken de volgende scholen en instanties die de afgelopen jaren hebben meegewerkt aan een expertmeeting, materiaal ter beschikking hebben gesteld of ervaringen met ons hebben gedeeld:

- Basisschool Frans ten Bosch te Lichtenvoorde
- Basisschool De Duif te Diemen
- R.K. Basisschool Klippeholm te Hoofddorp
- Bisschoppelijke College Weert-Budel
- Gymnasium Beekvliet te Michielsgestel
- Gymnasium Camphusianum te Gorinchem
- Penta College te Eindhoven
- Christelijk College Nassau-Veluwe te Harderwijk
- Revis Lyceum te Doorn
- Scholengroep Cambium te Zaltbommel
- Interconfessionele Scholengroep Westland te 's-Gravenzande
- R.K. Scholengemeenschap Canisius te Almelo
- Graaf Huyn College te Geleen
- GGD Midden-Limburg te Roermond
- GGD Den Haag, coördinatieteam Zedenzaken
- Stichting Slachtofferhulp te Utrecht
- Alfa-College, Groningen

Bestelnummer: 251025

ISBN 978-94-90014-01-8

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave, behalve voor eigen gebruik binnen de instelling en tenzij anders aangegeven in de tekst, mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

© 2000, KPC Groep, 's-Hertogenbosch
Vierde gewijzigde druk: 2012

Verantwoording

Na de eerste druk van deze publicatie in 2000 startte KPC Groep in november 2001 met het Calamiteitenteam, een gratis dienstverlening voor scholen in het primair, voortgezet en middelbaar (beroeps)onderwijs die te maken krijgen met een calamiteit. De afgelopen jaren is er regelmatig een beroep gedaan op het Calamiteitenteam. De hulpvragen gingen vooral over situaties die te maken hadden met suicide, geweld op school, verkeersongelukken, dood van ernstig zieke leerlingen, seksueel geweld van leraren naar leerlingen of van leerlingen onderling op school en vermissing en moord van leerlingen. Vaak konden we volstaan door te verwijzen naar voorbeeldbrieven en protocollen, naar een van de publicaties die we over deze thema's hebben geschreven of naar de website van KPC Groep. In opdracht van het ministerie van OCW hebben we in 2012 drie minidocumentaires gemaakt waarin we dilemma's en ervaringen van scholen en experts van het Calamiteitenteam delen. Deze zijn te vinden op www.kpcgroep.nl/calamiteiten. Vanaf oktober 2012 werkt het Calamiteitenteam van KPC Groep samen met het IVP (www.ivp.nl) waardoor kennis en onderzoek rond crisisbegeleiding en -opvang gebundeld wordt.

De aard van de vragen die de scholen aan ons hebben gesteld, is de laatste jaren veranderd. De meeste scholen hebben inmiddels protocollen en/of een crisisteam en vaak heeft de samenwerking met lokale hulpverlening meer structureel vorm gekregen. Dat is een gunstige ontwikkeling. De hulp die scholen in de beginfase krijgen aangeboden, is toegenomen. Lokale ondersteuning verdient altijd de voorkeur: wellicht zijn er dan al bekende gezichten en/of korte lijnen en de kans op continuïteit in de begeleiding is groter als die komt van organisaties rond de school.

Het Calamiteitenteam wordt steeds vaker gebeld bij situaties waarin het 'normale' schoolleven hervat lijkt en er toch nog open wonden blijken te zijn. De nasleep van een tragische gebeurtenis neemt vaak een behoorlijke tijd in beslag en kan op gespannen voet staan met de behoefte in de school om weer met onderwijs en de toekomst bezig te zijn. En vaak worden er door verschillende mensen in de school heel verschillende behoeften gevoeld. Immers, hetzelfde meemaken wil niet zeggen dat hetzelfde gevoeld en ervaren wordt.

Bij deze vierde en geheel herziene druk bestond de noodzaak de tekst te actualiseren en nieuwe inzichten mee te nemen. De rol van social media bij incidenten bijvoorbeeld is de afgelopen jaren veel groter geworden of soms zijn de social media juist bron van een incident.

Ine Spee
Machiel van de Laar

Inhoud

Verantwoording	1
1 Inleiding	4
2 Rampen en calamiteiten	5
2.1 Inleiding	5
2.2 Veerkracht	5
2.3 Vier fasen bij calamiteiten	5
3 De school en veiligheid	7
3.1 Risicogedrag en jongeren	7
3.2 Pedagogisch klimaat	8
3.3 Vier pijlers van veiligheidsbeleid	8
3.4 Herstelrecht als pedagogische interventie	10
3.5 Rol van het gezin	11
3.6 Externe hulpverlening	11
4 Draaiboek bij calamiteiten	12
4.1 Samenstellen draaiboek	12
4.2 Crisisteam	13
4.3 Vliegwielen	15
5 De feitelijke gebeurtenissen	16
5.1 Levensbedreigende situatie	16
5.2 Sterven na ziekte	16
5.3 Plotselinge dood	17
5.4 (Poging tot) zelfdoding	18
5.5 Seksueel geweld	19
5.6 Moord	21
5.7 Gezinsmoord	22
5.8 Geweld op school	22
5.9 Calamiteiten in en buiten schooltijd	25
6 Social media	28
6.1 Opkomst social media	28
6.2 Social media op school	28
6.3 Incidenten	29
6.4 Verantwoordelijkheid van school	31
6.5 Personeelsleden en social media	33
6.6 Beleid	34
6.7 Gedragscode social media	35
6.8 Social media en crisis	35
6.9 Tips	36

7	Handelen direct na de gebeurtenis	37
7.1	Duidelijke instructies	37
7.2	Bijeenroepen crisisteam	37
7.3	Informatie en communicatie	39
7.4	Opvang	39
7.5	Ouders	40
7.6	Nabestaanden	40
7.7	Omgaan met de media	41
8	Overgang naar herstel en nazorg	44
8.1	Bewegingen in de school	44
8.2	Verwerking van gebeurtenissen	45
8.3	Zorg voor leerlingen	45
8.4	Zorg voor personeel en schoolleiding	46
8.5	Verwerkingsproces	48
8.6	Emotionele reacties	49
8.7	Posttraumatische verschijnselen	50
8.8	Evaluatie van het gebeuren	52
	Literatuur	53
	Bijlagen	57
Bijlage 1	– Checklist calamiteiten	58
Bijlage 2	– Voorbeeldbrief aan ouders bij overlijden van een leerling na ziekte	61
Bijlage 3	– Voorbeeldbrief aan ouders bij poging tot zelfdoding van een leerling zonder dodelijk gevolg	62
Bijlage 4	– Voorbeelden van informatie aan leerlingen, ouders en collega's bij zelfdoding van een leraar/leerling	63
Bijlage 5	– Voorbeeldbrief aan ouders met informatie over de uitvaart	68
Bijlage 6	– Voorbeelden van informatiebulletins bij de dood van een vermiste leerling	69
Bijlage 7	– Voorbeeldbrief ouderavond inzake seksueel geweld op basisschool	75
Bijlage 8	– Poster 'Hoe te reageren op sociale media?' (Infopunt Veiligheid)	76
Bijlage 9	– Richtlijnen voor het gebruik van sociale media (Alfa-college)	77
Bijlage 10	– Belangrijke adressen en websites	82

1 Inleiding

De vrijwel dagelijkse berichten over geweld en ongelukken laten zien dat het rustige schoolleven plotseling verstoord kan worden door schokkende gebeurtenissen. De moord op Jesse Dingemans op een basisschool in Hoogerheide, de moord op een conrector op een school in Den Haag, de ontreddering van de scholen na de vuurwerkramp in Enschede en de nieuwjaarsbrand in Volendam die veel jongeren trof, staan in ons geheugen gegrift. Ook al vindt een gebeurtenis niet op school plaats, de effecten zijn duidelijk merkbaar in de scholengemeenschap. Vaak worden er van schoolleiders en leraren inspanningen verwacht die van een totaal andere orde zijn dan het dagelijkse werk. Het betreft situaties die met veel stress en emoties gepaard gaan, waardoor het vermogen tot adequaat handelen sterk kan worden ondermijnd. Bovendien kijkt de pers mee en kan de school behoorlijk last hebben van de mediabelangstelling.

Traumatische gebeurtenissen hebben voor de betrokkenen vaak een lange nasleep. Scholen die dergelijke ingrijpende gebeurtenissen hebben meegemaakt, wijzen zonder uitzondering op de noodzaak op enigerlei wijze voorbereid te zijn. Zeker in crisissituaties luistert de manier van handelen zeer nauw, terwijl juist op dat moment gevoelens van verslagenheid en machteloosheid overheersen. Niemand houdt ervan zich voor te bereiden op bedreigende situaties. De school draagt echter de verantwoordelijkheid voor het welzijn van leraren en leerlingen en de voorbereiding op een goede nazorg bij ingrijpende gebeurtenissen is een onderdeel van die verantwoordelijkheid. Daarmee kan het menselijk leed dat door calamiteiten veroorzaakt wordt niet voorkomen worden. De manier waarop de school reageert voor, tijdens en na schokkende gebeurtenissen is echter heel bepalend voor de reacties, de verwerking van eventuele trauma's en het herstel van het gewone leven.

Deze publicatie geeft informatie over schokkende gebeurtenissen en de wijze waarop de school kan reageren. Ze biedt een handreiking bij het samenstellen van een draaiboek. De inhoud van de publicatie is gebaseerd op vakliteratuur over traumatische gebeurtenissen en op de ervaringen van Nederlandse schoolleiders, leraren en hulpverleners die op school het hoofd moesten bieden aan dergelijke gebeurtenissen en daarnaast op ervaringen van scholen in het buitenland.

In hoofdstuk 2 wordt kort ingegaan op rampen en calamiteiten en worden de opeenvolgende fasen bij een ramp c.q. calamiteit beschreven. In hoofdstuk 3 wordt aandacht geschonken aan veiligheid en het pedagogisch klimaat op school; ook er is aandacht voor herstelrecht, de rol van het gezin en externe hulpverlening. Hoofdstuk 4 gaat in op de noodzaak van de aanwezigheid van een draaiboek bij calamiteiten en het belang van een goed werkend crisisteam. Hoofdstuk 5 beschrijft de feitelijke gebeurtenissen die kunnen plaatsvinden. De (rol van) social media en de verantwoordelijkheid van school komen in hoofdstuk 6 aan de orde. In hoofdstuk 7 staat beschreven hoe te handelen direct na een gebeurtenis. De overgang naar herstel en de nazorg komen in hoofdstuk 8 aan bod. Verder is er relevante literatuur opgenomen. In de bijlagen is een 'Checklist calamiteiten' (bijlage 1) opgenomen, die gebruikt kan worden voor het opstellen van een draaiboek; daarnaast staan er voorbeeldbrieven en informatiebulletins bij tragische situaties, een voorbeeld van een uitnodigingsbrief voor een ouderavond (inzake seksueel geweld op een basisschool) en informatie over het gebruik van social media. In de laatste bijlage is een overzicht opgenomen van belangrijke adressen en websites.

2 Rampen en calamiteiten

2.1 Inleiding

Confrontaties met schokkende gebeurtenissen zijn onlosmakelijk verbonden met ons menselijk leven. Te denken valt aan verkeersongevallen, overvallen, mishandeling, seksueel geweld, levensbedreigende ziekten, branden, inbraken en agressie en geweld. Bij grootschalige gebeurtenissen waarbij grote groepen worden bedreigd, omkomen of gewond raken en (grote) delen van de samenleving ontwricht raken, spreken we van rampen en calamiteiten. De grootschaligheid van de acute maatschappelijk en sociale ontwrichting is kenmerkend voor rampen en calamiteiten.

Calamiteiten gaan gepaard met stress en diverse emoties van de betrokkenen, hun omgeving en de mensen die betrokken zijn bij de afwikkeling van de calamiteit. Vaak worden bij deze natuurlijke reacties op schokkende gebeurtenissen hulpverleners ingeschakeld en wordt er niet afgewacht of het zelfherstellend vermogen van mensen toereikend is of niet. Dat maakt dat ontstane emoties soms onnodig geproblematiseerd worden. Hoewel rampen ingrijpend zijn, is het zo dat lang niet iedere getroffen psychische problemen ontwikkelt.

2.2 Veerkracht

Na een ramp herstelt driekwart van de getroffenen op eigen kracht, met steun uit de omgeving. Mensen en gemeenschappen tonen zich veerkrachtig. Het is in de zorg na rampen van belang om deze veerkracht en het natuurlijk herstel te bevorderen en medicalisering te voorkomen. Veerkracht bestaat uit verschillende factoren. Sommige daarvan zijn stabiel, zoals intelligentie of socio-economische omstandigheden. Andere factoren die van invloed zijn op de iemands veerkracht zijn dynamisch, zoals:

- goede sociale relaties en de vaardigheid om sociale steun te ontvangen;
- talenten die door zichzelf en anderen worden gewaardeerd, eigenwaarde en hoop;
- zingeving;
- religie, of het gevoel ergens bij te horen;
- positieve emotie en humor;
- probleemoplossende vaardigheden;
- acceptatie van negatieve gevoelens en groei door negatieve ervaringen;
- de vaardigheid stress te zien als een uitdaging.

(Bron: Impact, Landelijk kennis- & adviescentrum psychosociale zorg na rampen)

2.3 Vier fasen bij calamiteiten

Van der Velden, Eland en Kleber (2002) onderscheiden een viertal fasen bij calamiteiten:

- 1 De fase van de voorbode: soms is deze fase er niet of worden de signalen niet herkend.
"Hij zat elke dag op hetzelfde bankje en we spraken elkaar regelmatig. Ik heb geen signalen gezien van depressiviteit en ook nu kan ik zijn zelfdoding nog niet duiden."

- 2 De fase van het feitelijk gebeuren: kenmerkend zijn verwarring, pogingen greep te krijgen op de situatie en gebrek en behoefte aan informatie. (Wat is er precies gebeurd?)
"Toen de leerlingen hoorden dat hun klasgenoot vermoord was, werden met name de jongens behoorlijk agressief. Ze schopten tegen de deuren en tegen hun tassen. We hebben de gymzaal geopend en ze flink laten uitrazen met een bal."
- 3 De fase van het eerste overzicht en besef: het besef van wat er is gebeurd, dringt door. Mensen hebben behoefte aan elkaars steun, de hulpverlening komt op gang.
"Met elkaar hebben we toen een prioriteitenlijstje opgesteld. De directe zorgen gingen uit naar de eindexamenkandidaten. We hebben besloten om op sommige groepen twee of drie leraren te zetten die met de leerlingen in gesprek gingen over deze vreselijke gebeurtenis."
- 4 De fase van overgang naar het herstel: er worden concrete maatregelen getroffen om de gewone dagelijkse gang van zaken te herstellen. Het is echter ook de fase van de emotionele verwerking die heel lang kan duren en lang niet altijd voorspelbaar verloopt.
"De kleuters bleven het ongeluk maar naspelen in de speelhoek. De auto's botsten op elkaar en ook de begrafenis werd eindeloos herhaald. En ineens was het voorbij!"

Het bepalen van de definitie en de beschrijving van de fasen is van belang, omdat ze richting kunnen geven aan het handelen.

3 De school en veiligheid

In 1999 werd de wereld opgeschrikt door een schietpartij op de Columbine High School in Littleton, Colorado, waarbij twee jongens het vuur openden op medescholieren en leraren en daarbij 15 mensen doodden. Dit was de eerste in een reeks van schietpartijen op scholen in Amerika en later ook in Europa.

Als onderdeel van preventieve veiligheidsmaatregelen wordt al snel gedacht aan metaal-detectoren, videocamera's, bewakingsbeambten of scholen zonder hoeken en nissen waar schutters zich zouden kunnen verbergen. Na de schietpartij in de Columbine High School laaide deze discussie hoog op. Camera's en detectoren creëren echter een illusie van veiligheid. Als we in ogenschouw nemen dat we zelfs niet kunnen voorkomen dat onze zwaarbewaakte gevangenis wapen- en drugsvrij zijn, kunnen we niet verwachten dat we dat op school wel kunnen realiseren. Volgens Mayer en Leone (1999) leidt veiligheidsbeleid gericht op detectie-poorten, camera's en beveiligingsmedewerkers zelfs uiteindelijk tot meer ordeverstoring.

3.1 Risicogedrag en jongeren

Adolescenten blijken in het bijzijn van andere leeftijdsgenoten zich bijna twee keer zo vaak in gevaarlijke situaties te begeven dan wanneer ze alleen zijn. Daarbij zijn adolescenten impulsiever dan volwassenen die meer weloverwogen te werk gaan met een duidelijk plan. Het impulsieve gedrag van adolescenten wordt voornamelijk veroorzaakt door de sociale druk uit de vrienden-groep. Onderzoekers concludeerden dat risicogedrag bij adolescenten sterk bepaald wordt door de sociale cognities en in het bijzonder door het oordeel dat de adolescent meent te krijgen van de vriendengroep ('peer group') (Gardner & Steinberg, 2005). En juist in die periode, tussen het vijftiende en twintigste jaar, ontwikkelen zich de vaardigheden om weerstand te bieden tegen sociale druk om een eigenstandige positie in te kunnen nemen. Opmerkelijk is dat dit net een periode is waarin veel adolescenten menen dat ze al geheel volwassen zijn en adequaat en zelfstandig kunnen oordelen. Hersenonderzoek laat zien dat pas rond het vijftiende levensjaar het laatste deel van de prefrontale schors begint te rijpen, het 'supercentrum' dat zorgt voor de samenwerking met alle andere hersencentra, zodat we beter kunnen plannen, beslissen en keuzes maken.

Uitgaande van deze cognitieve neurologische inzichten is de rol van volwassenen thuis en in het onderwijs van groot belang om zo een omgeving te creëren waarin de ontwikkeling van de hersenen wordt geoptimaliseerd. Begeleiding van volwassenen, met name bij het proces van keuzes maken en het leren overzien van de consequenties, verdient specifieke aandacht. Volwassenen kunnen jongeren hulp bieden bij het ontdekken van de balans tussen rationele en te snelle emotionele beslissingen. Door veel met hen te praten en te vragen wat ze van bepaalde dingen vinden, worden ze aangespoord om rationeel over zaken na te denken en afwegingen te maken.

3.2 Pedagogisch klimaat

Deskundigen in binnen- en buitenland pleiten ervoor de preventie te richten op het creëren van een goed pedagogisch klimaat. Het is inmiddels overduidelijk dat ook de relatie tussen de leerling en de leraar van invloed is op het verminderen of zelfs voorkomen van (ver)storend gedrag of gedragsproblemen (Bear, Webster-Stratton, Furlong & Rhee, 2000). Ook het welbevinden van de leerling neemt toe wanneer de leraar luistert, ruimte biedt en aandacht heeft voor de leefwereld van de leerling (Engels, Aelterman, Schepens & Van Petegem, 2001).

Het fundament bij het omgaan met een calamiteit op school vormt het schoolklimaat: de manier waarop leerlingen en leraren met elkaar omgaan, de geschreven en de ongeschreven regels. Wat in gezinnen geldt, geldt ook in scholen: als er een sfeer is van vertrouwen, van kwetsbaar mogen zijn en fouten mogen maken, van respect en aandacht voor elkaar, dan is de kans groot dat een scholengemeenschap aan kracht wint door het samen verwerken van een tragische gebeurtenis. Als er echter een beroep wordt gedaan op vaardigheden en waarden en normen die in de school nooit geëxpliciteerd zijn of nageleefd worden, dan maakt zo'n crisis dat extra duidelijk. Dan kan een schokkende gebeurtenis de school, de leerlingen en het team ernstig beschadigen. Een team dat zich niet vrij voelt om emoties aan elkaar te laten zien, om schuldgevoelens met elkaar te bespreken of bij elkaar om hulp aan te kloppen, heeft veel meer moeite met verwerking dan een team waarin dat normaal gedrag is. En leraren zijn in de manier waarop ze met een crisis omgaan rolmodel voor hun leerlingen. Als leraren laten zien dat je je niet kwetsbaar mag tonen en geen hulp mag vragen, dat emoties onderdrukt worden, is dat een gemiste kans als het gaat om het aanleren van effectieve copingstrategieën bij leerlingen.

Goed veiligheidsbeleid wordt vastgelegd en geborgd in draaiboeken en protocollen. Maar dit is het sluitstuk van een proces waarin een team praat en nadenkt over pedagogisch klimaat, omgaan met verschillen, aandacht voor sociaal-emotionele ontwikkeling en transparante communicatie. Uiteindelijk moet dat alles vastgelegd worden in een schoolveiligheidsplan met regels en afspraken, maar het klimaat van een school is vooral voelbaar in de pauzes, in de lerarenkamer en in de schoolgangen.

3.3 Vier pijlers van veiligheidsbeleid

Goed en integraal veiligheidsbeleid bestaat uit vier pijlers die invloed hebben op elkaar en die samen een fundament vormen voor preventief veiligheidsbeleid. Hiermee kan een veilig schoolklimaat gecreëerd worden, waardoor een school adequater met incidenten en calamiteiten kan omgaan. Het model **S.A.F.E** geeft de verschillende gebieden van veiligheid op school weer: **S**choolcultuur, **A**antrekkelijk onderwijs, **F**ysieke omgeving en **E**xterne samenwerking. Het model S.A.F.E is ontwikkeld door KPC Groep.

Pijler 1 – Schoolcultuur

Een school met een goede schoolcultuur heeft aandacht voor sociaal-emotionele ontwikkeling en ontwikkeling van waarden en normen, waar je van fouten mag en kunt leren, waar leerlingen niet afgewezen worden, maar aangesproken worden op hun gedrag en waarbij de volwassenen voorbeeldgedrag tonen.

Pijler 2 – Aantrekkelijk onderwijs

Wanneer onderwijs aantrekkelijk wordt vormgegeven en aansluit bij de belevingswereld van kinderen en jongeren, voelen die zich betrokken bij de school en wat ze leren. Leraren hebben dan oog voor de verschillen tussen leerlingen en het onderwijs is maatwerk met aandacht voor talentontwikkeling. Een goed onderwijskundig en didactisch klimaat vermindert de kans op incidenten en conflicten.

Pijler 3 – Fysieke omgeving

Binnen de school zijn allerlei maatregelen genomen om de fysieke omgeving in en om het gebouw veiliger te maken en om letsel te voorkomen. Afspraken zijn vastgelegd in protocollen en reglementen en er is transparantie en openheid in procedures en beleid. De fysieke omgeving, het ontwerp, het gebruik, het eigenaarschap en de verpaupering zijn van invloed op problematisch en crimineel gedrag (Johnson, 2009). Rudd, Reed en Smith (2008) stellen dat een nieuw schoolgebouw een positief effect kan hebben op het gevoel van veiligheid en de vermindering van vandalisme en pesten.

Pijler 4 – Externe samenwerking

Bij deze pijler staat educatief partnerschap met ouders voorop. Een grote betrokkenheid en een constructieve houding van de ouders ten opzichte van de school heeft een positieve invloed op de samenwerking tussen ouders en school en het functioneren van de schoolorganisatie. Naarmate ouders meer betrokken zijn bij de school heeft dat een positieve invloed op het klimaat van de school (Smit, Sluiter & Driessen, 2006).

Ook zijn er heldere afspraken en voldoende deskundigheid rondom vroegtijdig signaleren en goede samenwerking en afspraken met externe partners en het benutten van expertise.

3.4 Herstelrecht als pedagogische interventie

Een manier om leerlingen preventief en curatief beter met conflicten te leren omgaan en hun eigen verantwoordelijkheid daarbij te leren nemen, is herstelrecht. *Restorative Justice* (R.J., herstelrecht) is gebaseerd op een justitioneel model waarbij de focus meer gericht is op herstel van de aangerichte schade en daarmee op herstel van de relatie, dan op het straffen van de daders. Het is afgeleid van de manier waarop Maori, de oorspronkelijke inwoners van Nieuw-Zeeland, conflicten binnen de groep oplossen, voordat zij geconfronteerd werden met het westerse systeem van oordelen en veroordelen. Het biedt een alternatief denkkader voor het omgaan met daders en slachtoffers.

In Nederland is Restorative Justice bekend als herstelrecht. Op steeds meer scholen wordt met het model gewerkt of is het ingevoerd. Het herstel van de ontstane geestelijke en fysieke schade, die door de dader aan het slachtoffer en zijn (eveneens beschadigde) omgeving is aangedaan, staat voorop. In dit klimaat staat niet het toepassen van sancties centraal, maar het herstel van onderlinge verhoudingen. In Nederland zijn de principes van herstelrecht vertaald naar de praktijk van het onderwijs. Hoewel herstelrecht in de naam met zich meedraagt dat er iets te herstellen valt, dat er dus sprake is van een reactie bijvoorbeeld bij een conflict, gaat het model in wezen veel verder. Volledig ingevoerd is het de basis van alle pedagogisch en didactisch handelen in de school. Het is daarmee ook een proactief of preventief model. Bij herhaalde, ernstige gedragsproblematiek waarvan de oorzaken gedeeltelijk buiten de school kunnen liggen, werkt herstelrecht ook curatief. De mogelijkheden op een rijtje:

Preventieve werking herstelrecht

- Creëert een gezond omgangsklimaat, waarin leraren en leerlingen vanuit wederzijds respect gedeelde verantwoordelijkheid dragen voor de eigen ontwikkeling, de relatie met anderen en de zorg voor de leeromgeving.
- Bevordert de onderlinge communicatie en het geven van feedback over lastige situaties en gebeurtenissen, onder andere via gesprekskringen.
- Stimuleert tot (zelf)reflectie op leerprestaties, waarmee leraren een coachingsinstrument in handen hebben bij voortgangsgesprekken.

Reactieve werking herstelrecht

- Van informele (waarschuwend knipoogje) tot uiterst formele interventies (herstelrecht-conferenties).
- Herstelgesprekken in de kring met behulp van vragenkaartjes voor 'dader' en 'slachtoffer'.
- Herstelgesprekken tussen groepjes of individuele leerlingen met de kaartjes.
- Bespreken van conflicten en zoeken naar win-win-oplossingen.

Curatieve werking herstelrecht

- Opstellen van non-contracten door leerlingen met specifiek probleemgedrag.
- Achterhalen van de achterliggende hulpvraag en de onderliggende behoefte.
- Zoeken naar oplossingsgerichte sancties in plaats van repressieve strafmaatregelen.

Repressieve werking van herstelrecht

- Bij ernstige overtredingen kan een schorsing op zijn plaats zijn. De bedoeling daarvan is bezinning op het gebeurde, bewustwording van eigen verantwoordelijkheid en het voorbereiden op een herstelconferentie. Nog steeds met de intentie te herstellen wat er is gebeurd.
- Een leerling die alle bovengenoemde mogelijkheden naast zich neerlegt, kiest daarmee uiteindelijk voor een school zonder herstelrecht. Dat betekent dat zo'n leerling de school zal verlaten, uit eigen keuze. Hij wordt dus niet verwijderd, maar gaat zelf.

Zie www.kpcgroep.nl/herstelrecht en www.herstelrechtinhetonderwijs.nl.

3.5 Rol van het gezin

Hoewel de school een bijdrage kan leveren aan het emotionele welbevinden van kinderen, ligt de eindverantwoordelijkheid hiervoor bij het gezin. Gezinnen die een actieve copingstijl hebben (de wijze om met moeilijke situaties in het leven om te gaan) in het omgaan met verliessituaties, bieden kinderen, wanneer ze met calamiteiten worden geconfronteerd, meer houvast en veiligheid dan gezinnen waar een passieve copingstijl voorgeleefd wordt. Daarnaast gelden in gezinnen (on)uitgesproken regels, 'boodschappen' over hoe je met elkaar omgaat, wat je met elkaar bespreekt, of je verdriet en kwetsbaarheid mag tonen en op welke opvang je kunt rekenen. Soms worden die boodschappen expliciet gegeven, soms ook impliciet, maar kinderen voelen ze feilloos aan of worden gecorrigeerd als ze de regels overtreden. Sommige boodschappen die gaan over omgaan met tegenspoed (niet bij de pakken neerzitten, in dit huis huilen we niet) kunnen omgaan met schokkende gebeurtenissen extra zwaar maken. Wat erg belangrijk is bij jongeren die worstelen met hun plek in het leven, is de erkenning dat datgene wat hen is overkomen vreselijk is en dat het tijd kost om daarmee te leren omgaan. Deze erkenning hebben ze vooral nodig van hun ouders en daarnaast van die andere belangrijke leefomgeving: de medeleerlingen en de leraren op hun school.

3.6 Externe hulpverlening

In tijden van nood is de bereidheid om te helpen vaak groot. Scholen worden overspoeld met een groot aanbod van allerlei soorten hulpverlening en zien soms door de bomen het bos niet meer. Het is zaak ook hier de regie in eigen hand te houden; voor leerlingen kan het gevoel van onveiligheid vergroot worden als de school bemenst wordt door veel vreemde hulpverleners. Als er op scholen sprake is van goedlopende zorgteams is de kans groot dat er al een goed contact is met externe hulpverlening. Dat kan in tijden van een calamiteit erg goed van pas komen: de lijnen zijn kort, men kent elkaars gezichten en men weet wat men van elkaar kan verwachten. Soms worden er ook internationale contacten gelegd om expertise uit te wisselen: voor de opvang van de vele Volendamslachtoffers werd contact gelegd met Stockholm, waar men te maken had gehad met een grote discotheekbrand die ook veel jonge overleden of verminkte slachtoffers tot gevolg had.

Voor veel scholen die te maken krijgen met ernstige incidenten is de ondersteuning in de vorm van kaarten, bloemen, brieven en tekeningen van collegascholen hartverwarmend en deze wordt vaak erg gewaardeerd.

4 Draaiboek bij calamiteiten

“Doordat er van een dramatische gebeurtenis een sterk appèl uitgaat om iets te doen, is het risico van ongecoördineerde, naast elkaar en elkaar soms tegenwerkende acties groot, met name in de verwarring van de eerste dagen.” (Wolters, 1999)

Een leerling is verdwenen en de politie start een zoekactie. De ergste vermoedens doen binnen een paar uur volop de ronde. De redactie van een tv-nieuwsrubriek belt de directeur van de school, omdat ze een item heeft over de verdwenen leerling en vraagt om informatie.

In de school is geschoten en de dader is voortvluchtig. Er is paniek onder de leerlingen en leraren. Ouders bellen naar school. Hoe voorkom je escalatie? Welke informatie geef je wel en welke informatie geef je niet?

Een leerling meldt bij de mentor dat zij seksueel is misbruikt door een leraar. Het bestuur doet aangifte bij de politie. De rector wil de man geen uur langer in de school; een groep collega's toont zich solidair met hem.

In dit soort acute situaties breken mensen zich het hoofd over hoe ze moeten reageren. Elke situatie is weer anders en soms zijn de dilemma's zo groot dat er nauwelijks zinnige antwoorden te geven zijn. Gebruikmaken van de ervaringen van anderen kan voorkomen dat situaties escaleren en dat extra leed wordt veroorzaakt. Scholen die over een draaiboek beschikken, hebben in ieder geval enig houvast, alhoewel het draaiboek nooit voor elke situatie oplossingen biedt en vaak pas later tevoorschijn wordt gehaald. In de eerste uren van een calamiteit is het zaak iedereen in veiligheid te brengen en wordt er meestal gehandeld vanuit intuïtie en instinct. Sommige schoolleiders blijken dan in staat te zijn tot uitzonderlijke prestaties. Pas later, als de eerste paniek bezworen is, komt er ruimte voor het draaiboek. Dit draaiboek is meestal ontwikkeld in rustige tijden, op het moment dat er niets aan de hand is of op basis van een gebeurtenis die heeft plaatsgevonden.

Het ontwikkelen van een draaiboek voor eventuele calamiteiten is een belangrijke activiteit, omdat tijdens het samenstellen een basis wordt gelegd die houvast geeft, enige zekerheid verschaft, het handelen tijdens calamiteiten effectiever maakt en ontreddering kan voorkomen. Een draaiboek voorkomt geen emotionele reacties. Die horen bij ingrijpende gebeurtenissen en zijn bij de verwerking ervan van wezenlijk belang.

4.1 Samenstellen draaiboek

Het samenstellen van een draaiboek kan het beste worden opgedragen aan een kleine werkgroep. Leden kunnen bijvoorbeeld zijn: een lid van de schoolleiding, een zorgcoördinator, een teamleider en een gespecialiseerde, externe hulpverlener. Een draaiboek moet duidelijke omschrijvingen van handelingen bevatten.

Wanneer ingeval van calamiteiten mensen gewaarschuwd moeten worden, staan ze met naam, toenaam en telefoonnummer in het draaiboek vermeld. Ook belangrijke websites kunnen in het lijstje opgenomen worden.

De volgende onderdelen maken deel uit van een draaiboek:

- Wie heeft in geval van calamiteiten de leiding (naam, adres en telefoon, ook privé- en/of mobiel nummer)?
- Wie maken deel uit van het crisisteam?
- Wat zijn de taken van het crisisteam?
- Op welke externe deskundigen kan een beroep gedaan worden?
- Op welke wijze kan de eerste opvang plaatsvinden?
- Hoe en wat wordt met leraren, leerlingen en ouders gecommuniceerd?
- Wie coördineert de voorlichting en staat de pers te woord?
- Hoe is de nazorg geregeld?
- Hoe wordt er gehandeld bij calamiteiten die plaatsvinden bij externe schoolactiviteiten, zoals ongelukken tijdens schoolreizen en werkweken?

In bijlage 1 is een 'Checklist calamiteiten' opgenomen. Vanuit deze checklist kan elke school haar eigen draaiboek ontwikkelen. Het draaiboek moet gemakkelijk toegankelijk zijn, bijvoorbeeld via intranet. Het bestaan van het draaiboek en de plaats waar het draaiboek te vinden is, is bij iedereen bekend. Bij excursies en schoolreizen kan het draaiboek meegenomen worden. Daarnaast is op excursies (en op school) altijd een actuele lijst van aanwezige leerlingen beschikbaar. Het is raadzaam de adresgegevens en de mobiele nummers van leerlingen en hun ouders regelmatig te toetsen.

4.1.1 Evalueren draaiboek

Het is noodzakelijk een draaiboek regelmatig te evalueren en zo nodig bij te stellen: de werkelijkheid is altijd grilliger dan alles wat we van tevoren kunnen bedenken. De controle op namen, adressen en telefoonnummers is van essentieel belang. Dat geldt ook voor de gegevens van externe hulpverleners. Evaluatie van een gebeurtenis die heeft plaatsgevonden kan ook leiden tot aanpassing van het draaiboek. En ook de opmars van social media kan tot aanpassing leiden. Het up to date houden van het draaiboek kan het beste worden opgedragen aan een kleine groep verantwoordelijken.

4.2 Crisisteam

Afhankelijk van de soort crisis wordt een crisisteam ingesteld op school- of gemeentelijk niveau. In sommige gevallen is de school slechts een van de betrokken organisaties en liggen de verantwoordelijkheden en bevoegdheden op lokaal of zelfs op nationaal niveau. In zo'n (ernstige) crisissituatie wordt soms de regie in de school overgenomen. Vaak wordt in scholen waar een groot incident plaatsvindt een crisisteam aangesteld dat de hulp gecoördineerd laat plaatsvinden en mogelijke effecten in beeld brengt. Dit crisisteam staat in nauw contact met de externe hulpverlening, de politie en met eventuele andere hulpverleners.

Goed werkende crisisteams worden voor het eerst samengeroepen als er nog geen crisis is, als er nog alle tijd is om na te denken over bijvoorbeeld samenstelling en doel van een crisisteam. De bedoeling van het oprichten van een crisisteam is niet om te regelen wat normaal al goed gaat. In een crisisteam wordt gestructureerd gewerkt volgens een draaiboek, waardoor de kans kleiner is dat zaken over het hoofd gezien worden en de deelnemers handelen vanuit een soort collectieve wijsheid. Elke crisissituatie is uniek en vraagt om een ander antwoord. Het is de taak van het crisisteam om het draaiboek uit te voeren en aanpassingen daarop te doen, omdat elke situatie iets anders vraagt.

Voordat een team goed kan werken, moet een aantal stappen worden gezet en moeten er uitspraken worden gedaan. Op de eerste plaats is het van belang de vraag te stellen waarvoor dit crisisteam dient. Een crisisteam in wording moet antwoorden geven op vragen als:

- In welke situaties moet een crisisteam in actie komen?
- Wordt het crisisteam ook opgeroepen als er een ouder overlijdt?
- Of als een leerling overlijdt na maanden van ziekte of volkomen onverwacht?
- Is een crisis een schoolontwrichtende situatie en zo ja, wat betekent dat dan?

Met andere woorden: welke definitie van een crisis hanteert het crisisteam?

Daarnaast is er discussie nodig over het doel of de missie van het crisisteam:

- Is dat bijvoorbeeld reageren om de emotionele impact van de crisis op slacht-offers en hun ouders te beperken?
- Of wordt het opgericht om ervoor te zorgen dat er snelle hulp en veiligheid is voor betrokkenen?
- Of gaat het erom hulp aan betrokkenen te geven op korte en langere termijn?

Afhankelijk van deze doelstellingen kan worden bepaald wat de activiteiten zijn van het team en welke bijvoorbeeld niet. Een crisisteam op een school moet bijvoorbeeld de grenzen bepalen van hulpverlening:

- Voor welk deel is de school verantwoordelijk, voor welk deel zijn de ouders verantwoordelijk?
- Hoe gaat de school om met hulpverleners aan haar personeel? Behoort dit tot haar terrein?

Vooraf oefenen en bijvoorbeeld werken met casuïstiek kan de antwoorden op al deze vragen vaak wat beter in beeld brengen. En de antwoorden zullen per school en per crisisteam verschillen.

4.2.1 Samenstelling en taakverdeling crisisteam

Als de doelstelling duidelijk is, wordt ook duidelijk wie de leden van het crisisteam moeten zijn. Is er genoeg gezag vertegenwoordigd in het team? Met andere woorden:

- Zijn er mensen bij die de bevoegdheid hebben om knopen door te hakken?
- Welke logistieke vaardigheid is er nodig?
- Wie hebben er goed zicht op het welzijn en de behoeftes van leerlingen en hun leraren?
- Wie is een goed mediawoordvoerder?

In verschillende scholen zullen crisisteams er anders uitzien, afhankelijk van de schoolcultuur en de aanwezige competenties van internen en externen.

En dan rest er nog ander voorbereidend werk:

- Welke materialen zijn er nodig en wat is er al op school aanwezig?
- Welke naslagwerken zijn er in huis of moeten worden aangeschaft?

Daarnaast kan het crisisteam onderzoeken welke connecties met externen ondersteunend kunnen zijn in crisistijd:

- Welke andere school(besturen)?
- Welke ondersteunende instellingen?
- Welke mogelijkheden heeft de GGD, Slachtofferhulp en dergelijke?

Een sociale kaart kan daar het resultaat van zijn. Ook kan onderzocht worden of het nodig is om een training te volgen en daardoor meer voorbereid te zijn op wat er kan gebeuren (door bijvoorbeeld rond casuïstiek scenario's te oefenen) en daarmee ook te ontdekken dat als alles goed geregeld is, met name een goede communicatie tussen de verschillende leden, dit van doorslaggevend belang is. De nationale rampoefeningen die de afgelopen jaren in Nederland hebben plaatsgevonden, laten dat telkens weer zien.

Verder worden de taken verdeeld en wordt bepaald wie het crisisteam leidt, wie de pers te woord staat en dergelijke. In verschillende soorten crises kan het zijn dat de taken anders verdeeld worden.

Ook zal moeten worden bekeken hoe iedereen geïnformeerd moet worden:

- Hoe en door wie wordt het crisisteam bij elkaar geroepen?
- Hoe snel kun je bij elkaar zijn als het nodig is?

4.2.2 Leiderschap bij crisis

Een crisis leiden vraagt veel, ook van schoolleiders die in hun dagelijks schoolleven goed leiding geven. Door de betrokkenheid die zij voelen bij hun school, collega's en leerlingen en vooral ook door de veelheid van zaken die geregeld moeten worden, worden ze vaak geëeld door de vele telefoontjes en vragen die beantwoord moeten worden. Soms heerst op scholen een totale chaos: er moeten duizenden zaken geregeld worden en alle structuur is weg. En daarnaast is er een dringend beroep van de media om hen te woord te staan. Juist een crisisteam dat de genoemde fasen heeft doorlopen, kan op zo'n moment snel in zijn functionele stand worden gebracht. En soms kan het wel eens wenselijk zijn een (technisch) voorzitter van dit team te benoemen, die extern is of meer afstand heeft tot de school, zodat de schoolleider iets meer (emotionele) ruimte krijgt.

Het kan pijnlijk zijn wanneer een goed functionerend crisisteam niet de waardering krijgt die het verdient. Dat kan te maken hebben met de afstand die er tussen crisisteam en scholengemeenschap kan ontstaan. De beslissingen in een crisisteam worden intensief afgewogen en het resultaat van die afweging wordt meestal kort met het team van leraren gecommuniceerd, dat zich dan soms niet gezien voelt in zijn betrokkenheid. Liever wil dit team de discussie nog eens voeren of besluiten ter discussie stellen. Een school heeft leiding en besluitvaardigheid nodig, zeker in crisistijd, maar goede communicatie met de verschillende geledingen in een school vraagt altijd aandacht. Het is van groot belang met de teamleden en bijvoorbeeld de ouders zo goed mogelijk te communiceren waarom bepaalde besluiten genomen zijn. Dat houdt de mensen betrokken en vergroot de kans dat eenieder zich gezien voelt en min of meer tevreden op de nasleep van een crisis terugblijkt.

4.3 Vliegwiel

Het lijkt een zware opgave om te investeren in het maken van een draaiboek en het preventief oprichten van een crisisteam dat in veel gevallen niet in actie zal hoeven komen. Het is ook goed voorstelbaar dat met name kleinere scholen kiezen voor een samenwerking met andere scholen en daardoor gebruik kunnen maken van elkaars expertise en competenties. Daarnaast is het ook te begrijpen dat het samenstellen van een draaiboek niet in het prioriteitenlijstje van veel scholen staat. Echter, het gesprek dat op gang komt bij het maken van een draaiboek en bij het oprichten van een crisisteam kan als een vliegwiel functioneren rond belangrijke thema's in de school als veiligheid, zorgroutes en pedagogisch klimaat. Op deze fundamenten van een veilige school wordt in tijden van crisis een groot beroep gedaan en zwakke plekken hierin worden dan pijnlijk zichtbaar. Het oprichten van een crisisteam brengt de discussie over veiligheid in school op gang en creëert daarmee kansen om preventief te werken aan een veilige school.

5 De feitelijke gebeurtenissen

Niet alle calamiteiten hebben een fase waarin de voorboden zichtbaar zijn. Een busongeluk waarbij leerlingen overlijden of gewond raken kan niet worden voorzien, maar bij de naderende dood van een leerling of een leraar met een levensbedreigende ziekte is er een vooraankondiging van de rouw die de school gaat treffen. En zelfdoding of uitingen van geweld lijken soms uit het niets te komen. Vandaar dat we in dit hoofdstuk een onderscheid maken tussen de verschillende gebeurtenissen.

5.1 Levensbedreigende situatie

's Morgens worden de kinderen van groep 8 door de ouders en de rest van de school uitgezwaaid. Ze gaan met de fiets op weg naar de boerderij waar het schoolkamp gehouden wordt als afsluiting van de basisschool. Wat zo mooi had moeten worden, eindigt in een drama. Een motorrijder verliest de macht over het stuur en rijdt op de groep schoolkinderen in, met als gevolg een zwaargewonde en diverse lichtgewonde leerlingen. Het schoolkamp wordt afgelast.

De leerlingen die gewond raken, maar ook de leerlingen die het zien gebeuren, lopen het risico op een posttraumatische stressstoornis (PTSS, zie ook paragraaf 8.7.1). Ze kunnen angstig worden, de gebeurtenis steeds weer voor ogen zien, slaapproblemen krijgen. Zeker in de beschreven situatie is de opvang op langere termijn van belang, omdat deze schoolverlaters naar diverse scholen voor voortgezet onderwijs gaan waar ze mogelijk aan de aandacht ontsnappen. Andere voorbeelden van levensbedreigende situaties zijn een gijzeling in school, bedreiging met wapens, een schiet- of steekpartij of een brand. Ook al zijn er geen lichamelijk gewonden na de gebeurtenis, de innerlijke geraaktheid kan groot zijn en nog lang doorwerken. Nazorg is in alle gevallen van groot belang (zie hoofdstuk 8).

5.2 Sterven na ziekte

Wanneer een leerling of leraar levensbedreigend ziek is, zijn betrokkenen enigszins voorbereid op het bericht dat de persoon gestorven is. In die zin spreken we volgens de definitie niet van een calamiteit. Toch kunnen er omstandigheden zijn die ervoor zorgen dat ook een verwacht sterven op een school als een calamiteit ervaren wordt.

Het bericht komt binnen dat een leerling uit de brugklas kanker heeft en niet lang meer te leven heeft. Er is paniek in de school, want enkele maanden daarvoor is in dezelfde klas een leerling verongelukt. Bovendien is er een aantal leerlingen (van een bepaalde basisschool) waarvoor dit het derde sterfgeval is binnen een jaar. Aan het einde van het schooljaar in groep 8 stierf ook al een klasgenoot.

Het onverwachte zit in de opeenstapeling van dramatische gebeurtenissen. Leraren en leerlingen vragen zich af wanneer het nu eens ophoudt. Van een mentor vraagt het heel veel om twee sterfgevallen in een kleine tijdspanne te begeleiden. Een andere omstandigheid die een – verwacht – sterven tot een calamiteit kan maken, is bijvoorbeeld een gebeurtenis waarbij een kind eerder sterft (dan verwacht) en de school daar nog niet op voorbereid was. Ook kan het gebeuren dat leerlingen de werkelijkheid van een verwachte dood niet echt aanvaarden: ze worden regelmatig geïnformeerd over het verloop van de ernstige ziekte van een medeleerling, maar ze sluiten hun ogen ervoor en gaan door alsof er niets aan de hand is. De uiteindelijke mededeling van overlijden kan dan toch onverwacht hard aankomen.

Tijdens de ziekteperiode is contact met het kind en het gezin van groot belang. Om het gezin niet te belasten met allerlei goedbedoelde, maar wellicht niet gewenste activiteiten vanuit school is het aan te bevelen één persoon vanuit de school aan te wijzen als intermediair tussen gezin en school en eventueel ziekenhuis. Het is goed om de wijze waarop deze contactpersoon wordt benoemd in het draaiboek vast te leggen. Vaak zien we dat er golfbewegingen in de contacten optreden. In het begin kan er enige afstand zijn, omdat velen niet weten hoe ze moeten omgaan met iemand die levensbedreigend ziek is. Als dat doorbroken is, kan er een hausse van belangstelling ontstaan die voor de zieke te veel van het goede kan zijn. De belangstelling kan bij een langdurig ziekteproces ook weer wegebben. Een van de belangrijke taken van de contactpersoon is de betrokkenheid van de school in evenwicht te houden. Daarnaast moet er ruimte en gelegenheid zijn om te praten over de gevoelens die loskomen bij een naderend overlijden. Op welk moment en in welke lessen krijgen de leerlingen gelegenheid om erover te praten? En wat gebeurt er ondertussen op Facebook of Twitter? In het draaiboek staat wie daartoe het initiatief neemt en op welke wijze daarover in de school wordt gecommuniceerd. In bijlage 2 is een voorbeeldbrief aan ouders opgenomen inzake overlijden van een leerling na ziekte. Bijlage 5 bevat een voorbeeldbrief aan ouders inzake de uitvaart (algemeen).

5.3 Plotselinge dood

Bij een plotselinge dood is er geen sprake van een voorbode. Leerlingen en leraren gaan met veel plezier een week skiën en de bus raakt betrokken bij een verkeersongeval waarbij ook slachtoffers te betreuren zijn. Een leraar gaat tijdens de voorjaarsvakantie op wintersport en hij en zijn twee kinderen komen om in een lawine. Een leerling wordt vermist en blijkt vermoord te zijn. Er ontstaat brand in een vuurwerkopslagplaats. Een totale wijk wordt verwoest, er vallen veel doden, waaronder leerlingen van de school. Dergelijke gebeurtenissen veroorzaken een enorme schok op school.

Om zes uur 's ochtends reed hij naar school. Het vliegtuig van El Al was de avond ervoor neergestort. Hij was op alles voorbereid. Zeventig kinderen van de Blauwe Lijn woonden in de Kruitberg en Groeneveen; van zeven leerlingen waren de huizen verwoest. Die eerste dag werd er een lijst met vermiste kinderen gemaakt.
(Het Onderwijsblad, 6 maart 1999)

Bij sommige ernstige gebeurtenissen zijn er achteraf toch kleine signalen geweest waar men de ernst niet van inzag of niet kon inzien. Een groepje jongens op school staat bekend als branieschoppers. Om indruk te maken, scheuren ze rond op brommers en scootertjes, zich niets aantrekkend van welke regels dan ook. Op een dag staan ze al gas gevend voor de gesloten overweg in competitie wie het eerste zal optrekken. Nadat de trein gepasseerd is, trekt de eerste op, onwetend van het feit dat van de andere kant een tweede trein nadert. Na het fatale ongeluk vraagt de omgeving, ook de school, zich af of niet eerder ingegrepen had moeten worden bij dit voortdurende risicovolle gedrag.

5.4 (Poging tot) zelfdoding

Wanneer er sprake is van zelfdoding zijn de signalen vooraf niet altijd duidelijk. Depressiviteit, teruggetrokken gedrag en sociaal isolement zijn belangrijke signalen, maar hoeven niet altijd te duiden op een naderende zelfdoding. Soms vertoont iemand geen van deze signalen en is ook achteraf niet te verklaren waarom juist deze leerling, juist deze leraar, voor de dood heeft gekozen. Dat is voor alle betrokkenen vaak extra moeilijk.

Meer dan 90% van de suïcidale personen krijgt zelfmoordgedachten door een psychiatrische problematiek; vooral depressie, maar ook schizofrenie en borderlinestoornis. De overgrote meerderheid van suïcidale mensen blijft ambivalent: zij willen een einde maken aan het onverdraaglijke lijden en dat is niet hetzelfde als een keuze vóór de dood. Suïcidale personen raken in de ban van hun eigen doodswens, omdat zij denken dat alleen de dood het lijden kan opheffen. Bij jongeren is de kans extra groot, omdat zij nog midden in hun geestelijke en emotionele ontwikkeling zitten en daardoor wellicht gemakkelijker in een vicieuze cirkel terechtkomen waarbij ze het zicht kwijt raken op de werkelijkheid.

De leerlinge van 5-vwo sprong voor de trein; iedereen was verbijsterd. Een leuke, intelligente meid met veel vrienden. De leraren die haar al jaren kenden, zeiden: "Als deze leerlinge suïcidaal was, dan moeten er nog veel depressieve leerlingen rondlopen die wij ook niet herkennen ..."

Wanneer een school wordt geconfronteerd met zelfdoding van een leerling, is er zorg nodig voor de leerlingen die de overledene goed hebben gekend. Daarbij is extra zorg gewenst voor de zogenaamde risicoleerlingen:

- vrienden en vriendinnen, maar ook 'vijanden' van de leerling die een einde aan zijn of haar leven heeft gemaakt;
- leerlingen met depressieve buien, stille en teruggetrokken leerlingen;
- leerlingen die al eens eerder met zelfdoding/dood te maken hebben gehad;
- leerlingen die zelf ooit een poging ondernomen hebben;
- leerlingen die wellicht iets van de plannen tot zelfdoding hebben geweten en zich tot geheimhouding hebben laten dwingen of de boodschap niet serieus genoeg hebben genomen.

Daarnaast betekent het bericht van de zelfdoding ook voor (enkele) leraren een extra zware belasting.

- Leraren die in hun omgeving al eerder te maken hebben gehad met zelfdoding kunnen worden geconfronteerd met een reactivering van de emoties die zij bij die eerdere gebeurtenis hebben gevoeld.
- Leraren die het contact verzorgen met de ouders van de overleden leerling en de klasgenoten begeleiden staan voor een zware taak. Vaak komen zij pas na afloop van dit proces toe aan een eigen rouwproces.
- Leraren die voor de zelfdoding de overleden leerling hebben begeleid, hebben soms al heel veel inspanningen geleverd in de sociaal-emotionele begeleiding. Misschien hebben ze last van schuldgevoelens; misschien ook van frustratie en verdriet omdat alle begeleiding niets heeft opgeleverd.

In de aandacht die er is voor het grote verdriet is het van belang te voorkomen dat jongeren zich door het collectieve verdriet en de aandacht die er is voor de overledene geroepen voelen om ook voor zelfdoding te kiezen in de hoop dezelfde aandacht te genereren. Aandacht voor de trieste omstandigheden en de ellendige eenzaamheid waarin zelfdoding vorm krijgt en voorkomen dat een en ander geromantiseerd wordt, is daarbij van groot belang.

Media-aandacht voor bijvoorbeeld suicide op school kan het Werthereffect in de hand werken, genoemd naar de hoofdpersoon uit een roman van Goethe uit 1774. In 'Die Leiden des jungen Werther' schiet de hoofdpersoon zichzelf een kogel door het hoofd omdat zijn grote liefde onbeantwoord blijft. Werthers daad zou heel wat jonge mannen geïnspireerd hebben om hetzelfde te doen. Het is bekend dat veel (media-)aandacht voor suicide een epidemisch effect kan hebben.

De 'hype' begon in het voorjaar toen een leerlinge van het Stedelijk Lyceum in Enschede zich ophing. Via chatboxen en sms'jes gingen meiden tussen de 12 en 15 jaar elkaar daarna aansporen om hetzelfde te doen. Vier vriendinnen van het overleden meisje 'maakten elkaar helemaal gek', aldus de aan het lyceum verbonden psycholoog. Ze stuurden elkaar berichten als: 'Ken jij J.? Die gaat vanavond zelfmoord plegen. Wie durft het ook?'. Kort daarop gooide een tweede meisje zich voor de trein. Tijdig ingrijpen van de school, de politie en een crisisteam van psychologen voorkwam dat de toestand nog verder escaleerde, maar één van de meisjes was zo suïcidaal dat ze moest worden opgenomen.
(Algemeen Dagblad, augustus 2006)

In bijlage 3 is een voorbeeldbrief opgenomen aan ouders inzake de poging tot zelfdoding van een leerling zonder dodelijk gevolg. Bijlage 4 bevat voorbeelden van informatie aan leerlingen, ouders en collega's bij zelfdoding van een leraar/leerling.

5.5 Seksueel geweld

5.5.1 Personeelslid – leerling

Een school die te maken krijgt met seksueel geweld / seksuele intimidatie van personeelsleden naar leerlingen wordt geconfronteerd met de eigen normen op dit terrein. De manier waarop leraren met hun leerlingen omgaan en grensoverschrijdend gedrag op dit terrein, is op scholen niet vaak onderwerp van gesprek. Er is een vaag gevoel van wat nog kan en wat niet meer, en vooral: er is een zekere terughoudendheid om elkaar hierop aan te spreken. In die zin weerspiegelt de school de samenleving waarin elkaar aanspreken op seksuele toespelingen, ongewenste aanrakingen en grensoverschrijdend gedrag ook niet gemakkelijk is.

Al jaren hadden de collega's onbestemde gevoelens over de gymleraar en zijn wijze van omgaan met leerlingen. Maar niemand durfde het bespreekbaar te maken, bang om er ver naast te zitten. Tot de ouders van een van de leerlingen aangifte deden. Toen werd het duidelijk dat er echt iets niet in orde was. De voorboden waren er al jaren, maar niemand had iets durven doen. Uiteindelijk leidde de aangifte tot schorsing en ontslag van de leraar. Sommige teamleden voelden zich schuldig: had dit voorkomen kunnen worden als ze deze collega eerder hadden geconfronteerd met zijn grensoverschrijdend gedrag?

Als een (ex-)leerling een aanklacht tegen een leraar op school indient, leidt dit in een aantal gevallen tot totale verrassing: collega's en schoolleiding hebben nooit enig vermoeden gehad. Maar soms is er ook herkenning, omdat collega's al langer een onbestemd gevoel hadden over het gedrag van een bepaalde collega, maar er geen woorden aan hebben besteed of dit niet gedurfd hebben. Onder leerlingen circuleren de geruchten dan soms al langer. Niet vaak genoeg vindt na zo'n gebeurtenis op school de discussie plaats tussen teamleden over wat wel en niet kan, wat professioneel lerarengedrag is, hoe je omgaat met uitdagingen van leerlingen, hoeveel kans er bestaat dat je ten onrechte wordt beschuldigd, enzovoort.

Toch is het van groot belang dat op scholen ruimte gecreëerd wordt voor een dergelijk gesprek. Leraren voelen zich onzeker en hebben behoefte de regels in het omgaan met elkaar weer eens te expliciteren.

Wanneer de uitwisseling over professioneel gedrag en grenzen niet plenair plaatsvindt, bestaat de kans dat individuele leraren hun eigen conclusies trekken: dit kan zich uiten in cynische grappen aan de koffietafel. Soms treedt er een tweedeling in het team op: mensen die loyaal blijven aan de dader (in hun ogen het slachtoffer) en mensen die achter het slachtoffer staan en elke grensoverschrijding op dit terrein in principe afkeuren. Het is niet gemakkelijk dit proces in een school te sturen: de eigen normen en waarden van personeelsleden en directie spelen een grote rol. Ook is er veel angst en onveiligheid onder leraren; sommige mannelijke leraren voelen zich vogelvrij.

Daarnaast speelt bij een incident op school de discussie over privacybewaking en het recht op informatie van collega's, ouders en leerlingen een rol en – niet geheel op de achtergrond – ook de zorg over het imago van de school.

De wet is duidelijk over ontucht met (afhankelijke) kinderen en jongeren en over de meldplicht in het onderwijs:

Hij die ontucht pleegt met zijn minderjarig kind, stiefkind of pleegkind, zijn pupil, *een aan zijn zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarige* of zijn minderjarige bediende of ondergeschikte, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie. Met dezelfde straf wordt gestraft:

- 1° de ambtenaar die ontucht pleegt met een persoon aan zijn gezag onderworpen of aan zijn waakzaamheid toevertrouwd of aanbevolen;
- 2° de bestuurder, arts, *onderwijzer*, beambte, opzichter of bediende in een gevangenis, rijks-inrichting voor kindbescherming, weeshuis, ziekenhuis, of instelling van weldadigheid, die ontucht pleegt met een persoon daarin opgenomen.

Uit: Wetboek van Strafrecht (Sr), artikel 249 I Sr, Boek 2, Titel 14

Ontucht heeft een ruime strekking en bestaat uit ontuchtige handelingen (handelingen van seksuele aard) en/of seksueel binnendringen (inclusief tongzoen) en handelwijzen van seksuele aard, kwetsend voor het geslachtelijk schaamtegevoel, zonder lichamelijk contact (bijvoorbeeld pornofoto's). Het is hierbij niet van belang wie het initiatief nam: degene die het gezag uitoefent is altijd strafbaar bij slachtoffers onder de 18 jaar. Daar komt bij dat collega's die getuige zijn van strafbaar gedrag of hier een redelijk vermoeden van hebben, verplicht zijn dit te melden bij de schoolleiding of het bestuur.

Onderwijspersoneel dat *een redelijk vermoeden* heeft van een misdrijf tegen de zeden (als bedoeld in titel 14 van het wetboek van Strafrecht) jegens een minderjarige leerling, is *verplicht* hierover het bevoegd gezag te informeren. Het bevoegd gezag is verplicht om als er een redelijk vermoeden bestaat dat een personeelslid zich schuldig maakt aan een seksueel delict jegens een minderjarige leerling aangifte te doen bij politie/justitie. Het bevoegd gezag voert voorafgaand aan de aangifte overleg met de vertrouwensinspecteur.

Uit: Wetboek van Strafrecht (Sr), artikel 249 I Sr, Boek 2, Titel 14

Scholen die met seksueel geweld worden geconfronteerd, staan voor een ingewikkelde opdracht.

- Van belang is een transparante houding naar collega's, ouders en leerlingen; er moet duidelijkheid zijn over de zaak en de te volgen procedure. Verder moeten indianen- en sensatieverhalen voorkomen worden.
- Er is zorg nodig voor het bewaken van de privacy van dader en slachtoffer.
- Een neutrale houding ten opzichte van de pers is wenselijk. Echter, afhankelijk van de omvang van de gebeurtenis is het soms beter zelf met een bericht naar buiten te komen en zo de eigen regie te houden, dan te wachten tot de pers een brief in handen krijgt die aan de ouders is gericht.
- Soms is een eerste aanklacht het topje van een ijsberg en melden zich al snel meer leerlingen.
- Er is zorg en aandacht nodig voor leerlingen en collega's die door deze aanklacht opnieuw worden geconfronteerd met seksueel geweld uit hun verleden.

- Wanneer er sprake is van een onterechte klacht, zal een rehabilitatietraject moeten worden ingezet om te voorkomen dat de betreffende collega zijn leven lang niet alleen als leraar, maar ook als privépersoon besmet blijft.
Overigens is dit niet gemakkelijk: zelfs bij een zorgvuldig rehabilitatietraject kunnen ineens na een aantal jaren geruchten weer de kop opsteken.

5.5.2 Leerling – leerling

Scholen worden ook geconfronteerd met seksueel geweld tussen leerlingen onderling. Soms heeft dat een tijdlang plaatsgevonden zonder dat teamleden dit gezien hebben. Dat laatste is heel confronterend: vaak investeren leraren veel in een veilig klimaat in de klas en op school en worden dan ineens geconfronteerd met het feit dat er een geheime wereld is geweest waarvan leerlingen hen niet deelgenoot hebben gemaakt. Van leerlingen vraagt het veel moed en vertrouwen in een leraar of een vertrouwenspersoon om dit soort zaken te delen.

De toenemende seksualisering in onze samenleving treedt ook de school binnen en daarmee wordt voor sommige leerlingen diffuus waar precies de grenzen liggen. Met gedragsregels kan de school ongewenst gedrag aanpakken en voorkomen. De gedragsregels dienen twee doelen. Preventief vormen gedragsregels een leidraad voor gedrag en het voorkomen van ongewenste gedragingen. Curatief bieden gedragsregels een maatstaf voor disciplinaire maatregelen bij grensoverschrijdend gedrag. En dat laatste is niet onbelangrijk: de afgesproken sancties moeten ook worden toegepast, waarmee de school duidelijk de grens aangeeft en zo de sociale veiligheid van hun leerlingen beschermt. Zie voor verdere informatie: www.ppsi.nl.

In het basisonderwijs maken leraren (en ouders) zich vaak ongerust als er op school iets 'seksueels' voorvalt tussen kinderen. Doktertje spelen in de poppenhoek bijvoorbeeld. Niet weten welk gedrag bij een bepaalde leeftijd hoort, heeft vaak een paniecreactie tot gevolg. Er zijn de afgelopen jaren heel wat situaties uit de hand gelopen op scholen. Relatief onschuldig seksueel gedrag van kinderen werd, mede door aandacht van de media, opgeblazen tot seksueel misbruik. En al snel worden zelfs bij 4- en 5-jarigen de woorden 'dader' en 'slachtoffer' gebruikt. Weten welk seksueel gedrag bij welke leeftijd normaal is, is daarom belangrijk. Leraren en ouders moeten ook weten welk gedrag zorgelijk is bij kinderen.

5.6 Moord

Een school die geconfronteerd wordt met de vermissing van en/of moord op een leerling is verbijsterd: leerlingen en leraren worden ineens geconfronteerd met misdaad, onrecht en rouw en er is veel woede, verdriet en pijn. Het trekt een zware wissel op een school als de recherche de school binnenkomt, de pers op het schoolplein staat en de leerlingen uit hun doen zijn. Dit vraagt grote inspanningen van de teamleden. Soms is er extra druk omdat er nog geen verdachten zijn en teamleden en/of leerlingen als mogelijke verdachten aan ondervragingen worden blootgesteld. Het duurt dan vaak erg lang voordat de school weer toekomt aan het normale lesgeven. Als de dader wordt gevonden, volgt er nog een lange periode waarin er steeds weer momenten zijn waarop de zaak weer opblaait: de rechtszaak, een eventueel hoger beroep. Vaak gaat dat telkens weer gepaard met media-aandacht.

Scholen die op deze gruwelijke wijze een leerling verliezen, worden vaak nooit meer helemaal de oude: van teamleden wordt soms gezegd dat ze 'ervoor' of 'erna' zijn aangesteld. Het kan een extra reden zijn om een oud schoolgebouw te vervangen, zodat er echt weer een nieuwe start kan worden gemaakt.

Bijlage 6 bevat voorbeelden van informatiebulletins aan leerlingen inzake de dood van een vermiste leerling.

5.7 Gezinsmoord

(Basis)scholen die geconfronteerd worden met gezinsmoord maken een zware tijd door. Vaak zijn er een of twee kinderen bij betrokken en dat maakt dat er in meerdere klassen een lege plek is. Verder brengt een gezinsmoord veel ontzetting, kwaadheid en verdriet: het mag niet dat ouders hun eigen kinderen doden, dat druist in tegen alle waarden die we in onze samenleving koesteren. Behalve eigen wanhoop en verdriet staan leraren ook nog voor de taak om met kinderen te praten over deze gruwelijke daad.

In april vermoordde een moeder haar drie kinderen, die alle drie op dezelfde basisschool zaten. Het was voor de leraren moeilijk om het gesprek met kinderen aan te gaan over moeders die hun kinderen doden, maar de leraren benadrukten dat deze moeder ziek was en dat ouders erg veel van hun kinderen houden. Toen een jaar later in hetzelfde dorp een vader zijn twee kinderen en zijn vrouw vermoordde, stonden de leraren weer voor dezelfde opgave: kinderen verzekeren dat ouders van hun kinderen houden ...

Zeker kinderen die thuis onveilige gezinssituaties kennen (conflictvolle echtscheidingen, straatverbod van vader, geweld in het gezin) kunnen heel bang zijn: zou hun vader of moeder dat ook kunnen doen? Kinderen willen veel dingen weten en als ze veiligheid voelen, komen er veel concrete vragen. Leraren zijn gebaat bij ondersteuning: soms is het prettig samen met een collega de eerste dag samen voor de groep te staan en het is een geruststellend gevoel als op de achtergrond specialisten beschikbaar zijn die geconsulteerd kunnen worden. Het is wel zaak zoveel mogelijk in te zetten op empowerment van de leraren, liever dan vreemden voor de groep te zetten. Voor kinderen is structuur en een veilige eigen juf/meester voor de groep in die dagen extra belangrijk. Met name de teruggetrokken kinderen met weinig ontwikkelde sociale en emotionele vaardigheden kunnen een eigen wereld opbouwen, waarin angst een grote rol speelt. En dan zijn er nog de ouders: ook bij hen is de ontzetting groot en ook vaak de woede. Dat laatste kan ook heel angstig zijn voor kinderen. Een goede relatie tussen school en ouders, waarbij afgestemd wordt en gemeenschappelijk verantwoordelijkheid voor het welzijn van kinderen wordt vorm gegeven, is nu extra van belang.

5.8 Geweld op school

De school hoort een plek te zijn waar ouders hun kinderen veilig weten. Toch zijn niet alle scholen wapenvrij: er zijn scholen waar de politie regelmatig kluisjescontroles houdt en er zijn incidenten waarbij de wapens op school toch weer ineens opduiken.

5.8.1 Amerikaans onderzoek naar gewelddadige incidenten op scholen

Zowel in binnen- als buitenland is men druk doende achteraf de signalen die aan uitbarstingen van geweld voorafgingen, te reconstrueren. De meeste ervaring met geweld op school is opgedaan door de VS. Er is een lange reeks van scholen die met schietincidenten te maken heeft gehad: Littleton, Colorado, Springfield, Oregon, enzovoort. In 2004 verscheen een studie door US Secret Service en US Departement of Education naar aanleiding van 37 incidenten, waarin deze incidenten worden geanalyseerd en de implicaties voor scholen worden beschreven (Vossekuil, Fein, Reddy, Borum & Modzeleski). Dit onderzoek resulteerde in tien eindconclusies. Hoewel Amerikaanse scholen niet identiek zijn aan onze scholen en het geweld op Nederlandse scholen gelukkig niet zo'n omvang heeft, kunnen we wel ons voordeel doen met deze eindconclusies.

- 1 De geweldsincidenten zijn bijna nooit plotselinge, impulsieve daden. Bijna alle incidenten zijn het resultaat van een duidelijk proces van een idee naar een plan, dat wellicht waarneembaar is en dat vaak een korte tijdspanne heeft, waardoor snel reageren van belang is.

- 2 Er zijn bijna altijd mensen die van het plan geweten hebben. Vaak waren dat schoolvrienden of broers/zussen. Meestal kwam die informatie niet bij de volwassenen in de school terecht. Blijkbaar is het in vertrouwen nemen van volwassenen nog niet zo gemakkelijk; in ieder geval op Amerikaanse scholen voelen leerlingen barrières om dit te doen of hebben ze onvoldoende vertrouwen in de reacties van die volwassenen.
- 3 De daders bedreigden hun slachtoffers meestal niet vóór het incident. Dit bevestigt het belang van alertheid en proactiviteit in plaats van wachten tot de daadwerkelijke bedreiging heeft plaatsgevonden.
- 4 Er is geen precies profiel van een leerling die een schietpartij veroorzaakt. De profielen van de dader verschilden in demografie, persoon, schoolloopbaan en sociale achtergrond. Afgaan op mogelijke daderprofielen heeft twee risico's: de meeste studenten die overeenkomsten hebben met het profiel zullen het nooit doen en op de tweede plaats kunnen andere potentiële daders, die niet aan het profiel voldoen, over het hoofd worden gezien. In plaats van te focussen op profielen is het verstandiger goed te blijven kijken naar het gedrag en de wijze van communicatie van leerlingen.
- 5 De meeste daders hebben signalen afgegeven dat het niet goed met hen ging en vertoonden voor het incident gedrag dat anderen verontrustend vonden en als een roep om hulp zagen. Meestal waren het geen 'onzichtbare' leerlingen, maar gaven ze signalen die meestal net niet genoeg aanleiding waren voor de mensen om hen heen om er iets mee te doen.
- 6 De meeste daders hadden grote verliezen geleden in hun leven of te maken gehad met persoonlijke mislukkingen en hadden moeite daarmee om te gaan.
- 7 De meeste daders voelden zich gepest, bedreigd of gekwetst door anderen. In veel gevallen waren de daders slachtoffer van pesterijen die hen in sterke mate hebben gekweld. Hoewel natuurlijk niet alle slachtoffers van pesterijen daders van geweld worden, toont dit weer het grote belang aan om pesterijen in de school in de kiem aan te pakken.
- 8 De meeste daders hadden toegang tot wapens en hadden die wapens al voor de schietpartij gebruikt.
- 9 Bij veel incidenten waren andere leerlingen betrokken. De manier waarop jongeren met elkaar omgaan en elkaar bevestigen of aanmoedigen, speelt zeker een rol in de gedachten en voorbereidingen van een dader. Dat betekent dat medescholieren de mogelijkheid hebben ernstige incidenten te voorkomen.
- 10 Ondanks dat bij de meeste incidenten de politie snel ter plaatse was, zijn de daders door andere interventies dan die van de politie tot stilstand gebracht, meestal na vrij korte tijd. Voorbereid zijn door trainingen en protocollen speelt een belangrijke rol als het gaat om effectief handelen.

5.8.2 Schoolaanslagen in Nederland

In Nederland zijn er meerdere malen hele concrete waarschuwingen geweest voor schoolaanslagen die vermoedelijk dankzij vroegtijdig ingrijpen zijn voorkomen. Dat was vooral te danken aan de oplettendheid van de sociale omgeving van de potentiële daders en aan de informatiepositie van politie en andere instanties. Daarom is het ook belangrijk dat het onderwijspersoneel de waarschuwingssignalen voor een schoolaanslag kan herkennen en weet op welke manier daarop gereageerd moet worden.

Als er ergens ter wereld sprake is van een schoolaanslag heeft men ook in Nederland in het kielzog daarvan regelmatig te maken met copycatgedrag. Dit wil zeggen dat personen, geïnspireerd door een eerdere schoolaanslag, dreigen met een soortgelijke schoolaanslag.

De berichten over al dan niet recente schoolaanslagen kunnen een trigger vormen, waardoor een persoon met plannen voor een schoolaanslag besluit om deze daadwerkelijk uit te voeren. Overigens blijkt uit de literatuur dat niet alle copycats daadwerkelijk uit zijn op het plegen van een schoolaanslag, maar vaker de dreigementen zelf als het doel zien, ondermeer om te zien tot welke effecten dit leidt.

Onderwijsinstellingen dienen te beseffen dat schoolaanslagen inspiratie kunnen zijn voor nieuwe (dreigementen met) schoolaanslagen. Het onderwerp schoolaanslagen floreert op internet en allerlei fora waarbij jongeren pochen met het plegen van een schoolaanslag die alle eerdere schoolaanslagen in aantal slachtoffers overtreedt (Kriek, Van den Tillaart, Van Cooten, Timmer, Pfeiffer & Kobes, 2011).

Preventie richt zich vooral op het pedagogisch klimaat en de zorg in de school. Wederom gaat het vooral om oog te hebben voor leerlingen, tijdig signaleren, netwerken vormen van mensen die hun zorgen delen, aandacht hebben voor en vertrouwen krijgen van leerlingen. Er zijn al scholen die extra investeren in exitgesprekken bij leerlingen die voortijdig de school verlaten: naast de verplichting om te zorgen dat een leerling op een goede plek komt om zijn opleiding voort te zetten, is het ook een goed instrument om zicht te hebben op welke wijze de leerling de school verlaat en bijvoorbeeld frustratie- en wraakgevoelens te signaleren.

5.8.3 Andere vormen van geweld

Ook andere vormen van (verbaal) geweld of bedreiging kunnen op (de leden van) een scholengemeenschap een behoorlijke impact hebben. Voor een leraar die een woedende vader zijn lokaal heeft zien binnenstormen is het moeilijk zijn klaslokaal opnieuw als een veilige plek te ervaren. Sommige leraren doen traumatische ervaringen op met gewelddadige situaties rond ouders of leerlingen. Meestal raakt dat ook hun privésituatie: soms zijn er posttraumatische reacties; andere keren blijft het effect van deze ervaring beperkt tot angst de betrokken ouder/leerling buiten school tegen te komen.

Een gewelddadige ervaring in de klas maakt dat het voor een leraar zo veilige klaslokaal niet meer echt veilig is: elk geluid, elke deur die dichtslaat kan de eerdere ervaring terughalen en stressreacties veroorzaken.

Aan de schoolleiding is de taak de school zo veilig mogelijk te maken en de gebeurtenis van de betrokken leraar serieus te nemen. Verwijdering van een leerling van school is een optie, maar voldoet meestal niet voor de betrokken leraar. Zeker als er sprake is van een kleinere leefgemeenschap komen leraar en leerling elkaar waarschijnlijk wel weer tegen bij de supermarkt of in het uitgaansleven. Voor deze leraar is het van belang dat het conflict goed geëvalueerd wordt, liefst met de betrokken leerling/ouder en dat er gezocht wordt naar mogelijkheden om bijvoorbeeld de relatie te herstellen (zie paragraaf 3.4).

Sommige scholen kiezen voor maatregelen als gesloten schooldeuren, hekken en zelfs vingeridentificatie om ongewenste bezoekers te weren. Deze maatregelen kunnen op korte termijn wat rust en veiligheid geven, maar op langere termijn moet er gekeken worden naar de oorzaken van het geweld en naar verbetering van de contacten in de school met leerlingen en hun ouders, zodat geweld tot een minimum beperkt kan blijven.

Het duurde lang voordat duidelijk werd dat er iets aan de hand was op school. Pas toen een van de leraren het niet meer aankon en overspannen dreigde te raken, kwam de aap uit de mouw. Zij ontving al maanden regelmatig pakjes van allerlei postorderbedrijven met bestellingen die zij nooit gedaan had. Natuurlijk kon ze de pakjes retour zenden. Maar niet te weten wie haar dit aandeed, achterdochtig zijn bij iedereen die zij kende, dat brak haar op. Toen naast de pakjes met kleding ook nooit bestelde pizza's en een Chinese rijsttafel aan haar deur afgeleverd werden, werd het haar te veel. Tijdens een gesprek met de bedrijfsarts vertelde ze wat de oorzaak was van haar instorting. Zo kwam de bal aan het rollen. Diverse collega's bleken ook schriftelijke cursussen te ontvangen die ze niet aangevraagd hadden en te maken te hebben met de Chinees, de boekenclub en onbestelde catering. Al snel bleken de ouders enkele leerlingen te zijn die het jaar daarvoor van school verwijderd waren. De zaak werd door de directie zeer serieus opgenomen en in alle openheid besproken. Van belang bij deze ervaring van intimidatie was dat men elkaar met respect bleef behandelen en niet oordelend reageerde naar elkaar.

Ook krijgen scholen te maken met eergeweld. Binnen de cultuur van bepaalde migrantengroepen wordt eer en integriteit van de familie ervaren als een belangrijke waarde en familieleden kunnen door bepaalde sociaal onwenselijke keuzes deze eer schenden. Ferwerda en Van Leiden (2005) houden deze werkdefinitie aan: 'Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld, gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in een reactie op een (dreiging) van schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie, waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken'.

Scholen spreken over eergerelateerd gedrag of eergerelateerde zaken of van leerlingen met een kort lontje op het gebied van eer. Kennis over het begrip eer is van belang, omdat de Nederlandse samenleving meer een ik-cultuur is dan een wij-cultuur. In een wij-cultuur wordt de eer van de familie bepaald door de gemeenschap en is eer een concreet bezit, zoals een akker of vee. Aanleidingen voor eergerelateerd geweld zijn bijvoorbeeld verzet tegen een opgedrongen huwelijk, weglopen en echtscheiding. Andere aantastingen van de eer kunnen zijn contact met jongens, verkering of een voorhuwelijkse seksuele relatie, aanranding en verkrachting, verlies van maagdelijkheid en overspel. Niet alleen vrouwen zijn slachtoffer van geweld: ook jonge mannen kunnen onder druk worden gezet om de eer van de familie te herstellen. Daarnaast kan homoseksualiteit ook een aanleiding vormen voor eergerelateerd geweld.

Uit onderzoek in opdracht van het Ministerie van Wonen, Wijken en Integratie (WWI) (Studulski, Westerbeek, Melisse & Bongers, 2008) blijkt dat 24 van de 40 onderzochte scholen in het voortgezet en beroepsonderwijs (ROC's) te maken hebben gehad met eergeweld. Volgens het Landelijk Expertisecentrum Eergerelateerd Geweld is niet precies bekend hoeveel delicten met eergeweld als achtergrond jaarlijks in Nederland plaatsvinden.

5.9 Calamiteiten in en buiten schooltijd

Het maakt veel uit of een calamiteit net voor, onder schooltijd of zelfs in de school plaatsvindt, of dat een calamiteit buiten school(tijd) plaatsvindt. Bij gebeurtenissen die net voor of onder schooltijd gebeuren, is de tijd om informatie te verzamelen kort. De beslismomenten staan onder druk. Toch moet iedereen zo snel mogelijk geïnformeerd worden. Soms spelen hierbij zaken mee als een belangrijke toets of examen. Moet die voorgaan of moeten de leerlingen vooraf geïnformeerd worden? Twee voorbeelden uit de praktijk.

Een geliefde leraar is woensdagavond van huis gegaan en niet meer teruggekeerd. Vrijdag om 8.45 uur belt de politie de directeur: de leraar is gevonden, hij heeft zichzelf om het leven gebracht. De directeur bezoekt onmiddellijk de echtgenote. Daarna haast hij zich terug naar school en bespreekt met de leraar levensbeschouwing en de adjunct-directeur wat te doen. In de (verlengde) pauze licht de directeur de leraren in. Hij geeft precies aan wat de leraren in het volgende, derde lesuur in de klas moeten meedelen. De vierde les wordt niet gegeven, de pauze kan na het derde uur alvast beginnen, maar de leraren zullen in de lokalen blijven om eventueel de klas of afzonderlijke leerlingen op te vangen. Zo gebeurt het. Alleen de eindexamenleerlingen worden pas na afloop van het schoolonderzoek die ochtend ingelicht door enkele leraren die zich daarvoor beschikbaar stellen.

Op school komt het bericht binnen dat een eindexamenleerling uit havo 5 een einde aan zijn leven heeft gemaakt. Het snel samengestelde crisisteam acht het beter om met het nieuws te wachten tot het examen wiskunde van die ochtend achter de rug is. Maar blijkbaar werkt de geruchtenstroom sneller. Enkele leerlingen blijken op de hoogte te zijn en er breekt grote onrust uit bij de leerlingen. Bij de evaluatie concludeert het crisisteam dat er een foute beslissing genomen is omdat, door te wachten met de informatie, het gerucht een eigen leven ging leiden en men de zaak niet meer in de hand had.

De juiste beslissing over het informeren van leerlingen hangt af van de omstandigheden. In ieder geval mag een besluit tot uitstel van het geven van informatie niet lichtvaardig genomen worden. En er moet rekening gehouden worden met de snelle communicatiemiddelen van deze tijd. Vaak zijn de leerlingen door Twitter en Facebook eerder op de hoogte dan hun leraren en schoolleiding. Door leerlingen snel en adequaat te informeren, voorkomt de school dat je het zicht verliest op hun acties en reacties.

Na de schietpartij op de school is de informatie binnen enkele minuten ook bekend op andere scholen in de omgeving, omdat leerlingen van de getroffen school leerlingen op andere scholen alarmeren. Dat maakt het moeilijker om gecoördineerd op te treden, omdat leerlingen eerder op de hoogte zijn dan de leraren en de schoolleiding en er onmiddellijk veel opwindning, ruis en media-aandacht ontstaat.

Veel aandacht gaat uit naar het opvangen van de eerste reacties van desoriëntatie, angst en verdriet. Ouders zullen telefonisch op de hoogte gebracht moeten worden om eventueel hun kinderen op te halen; parttimers en collega's die met verlof zijn of ziek moeten thuis worden gebeld, enzovoort. Gebeurt de calamiteit na schooltijd, dan is vaak een deel van het personeel en van de leerlingen al op de hoogte. In die situatie is het de taak van het crisisteam informatie te verzamelen en te beslissen hoe deze bij aanvang van de volgende schooldag wordt gecommuniceerd. Extra moeilijk is het wanneer de gebeurtenis in het weekend plaatsvindt of in een vakantie.

Bij een brand in haar woonhuis komt een leerlinge om het leven. Het is de eerste dag van de herfstvakantie. Het crisisteam besluit om alle ouders van de klasgenoten te bellen en te informeren, zodat ze hun zoon of dochter kunnen inlichten en opvangen. Tegelijkertijd worden ze uitgenodigd om 's middags op school te komen samen met hun zoon/dochter. Op die manier worden de ouders erbij betrokken. De begrafenis vindt in de herfstvakantie plaats. Na de vakantie is er een herdenkingsdienst op school waarvoor alle leerlingen uitgenodigd zijn.

Wellicht een van de moeilijkste dingen die een school kan overkomen, is dat er een calamiteit plaatsvindt tijdens een schoolactiviteit. De leerling die tijdens de busreis het hoofd uit het dakraam van de bus steekt en dodelijk verongelukt, de wintersportreis die eindigt in een ongeluk met dodelijke afloop, een ongeluk tijdens het schoolkamp, de stagiaires die in het buitenland verongelukken wanneer ze met hun stagementor de omgeving bekijken. Naast informatie en opvang heeft de school dan ook te maken met een mogelijke schuldvraag, schuldgevoelens en soms een juridische nasleep.

6 Social media

6.1 Opkomst social media

Social media zijn niet meer weg te denken in het huidige tijdsbeeld. Facebook, Twitter, WhatsApp, YouTube, enzovoort vormen voor veel mensen, en leerlingen in het bijzonder, een belangrijk onderdeel van hun sociale interactie. Volgens Wikipedia is 'social media' een verzamelbegrip voor online platformen waar de gebruikers, zonder of met minimale tussenkomst van een professionele redactie, de inhoud verzorgen. Tevens is er sprake van interactie en dialoog tussen de gebruikers onderling.

Bijna iedereen beschikt tegenwoordig over internet via de computer, een smartphone, een tablet of anderszins. Scholen werken steeds meer met ICT-voorzieningen en veel scholen maken eveneens gebruik van social media in het onderwijsaanbod en in de communicatie met leerlingen, ouders en andere betrokkenen. Tegelijkertijd worstelen veel scholen met het fenomeen social media.

Een lerares is bedreigd door twee leerlingen via Hyves. De leerlingen zijn geschorst. Er is geen aangifte gedaan; de leerlingen hebben excuses moeten aanbieden via dezelfde Hyves-pagina.

De fietsencontrole ging niet volgens plan. Alle jongeren waren via Twitter/Facebook op de hoogte en de leerlingen kwamen massaal lopend en met de bus naar school die dag.

In het weekend was er een ruzie tussen leerlingen via Facebook. De maandag erop onttaarde die in een flinke vechtpartij op het schoolplein. Voor de conciërge en de surveillerende leraren een totaal onverwachte gebeurtenis.

6.2 Social media op school

Scholen vragen zich hoe ze om moeten gaan met social media, welke richtlijnen ze daarvoor kunnen opstellen en op welke wijze het gebruik van social media controleerbaar is. Duidelijk moet worden wat scholen wel en wat ze vooral niet met social media willen bereiken. Ook is van belang hoe ze omgaan met incidenten rond social media.

Waar voorheen regie op communicatie binnen de school mogelijk leek, lijken de scholen nu vaak zaken te overkomen. Kortom, het adequaat omgaan en integreren van social media in het onderwijs vraagt om een heldere visie op en aanpak van het benutten van social media en de schaduwzijde ervan.

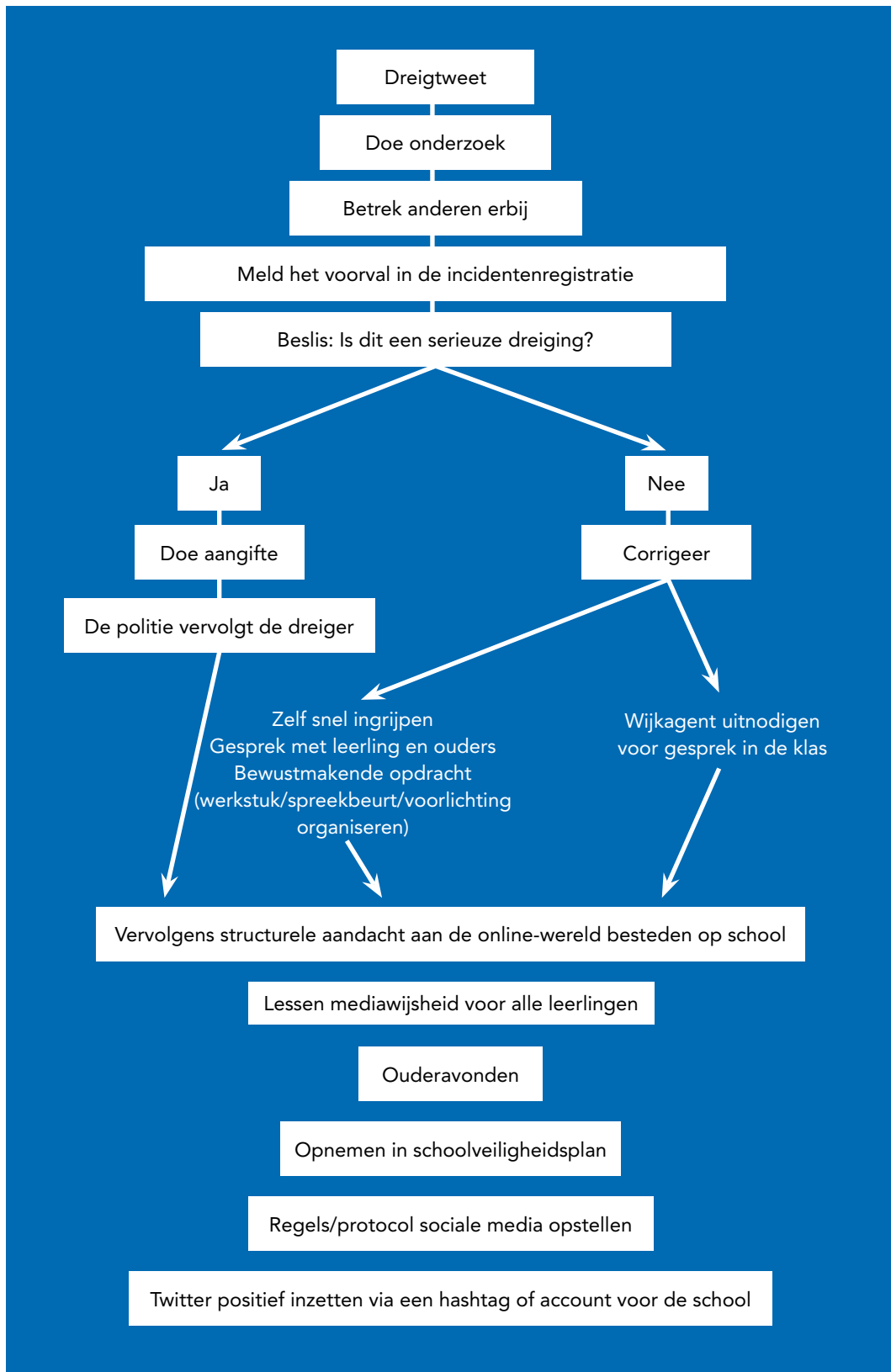
6.3 Incidenten

De schaduwzijde van de social media wordt zichtbaar wanneer incidenten plaatsvinden in het gebruik ervan. Scheldpartijen, pesten, intimidatie en bedreigingen komen regelmatig voor en kunnen escaleren tot zeer ernstige incidenten. De moord op de 15-jarige Joyce Hau in 2012, aangezet via een ruzie op Facebook en als zodanig bekend als de Facebookmoord, is hier een uiterst triest voorbeeld van. Evengoed zorgen deze incidenten er mede voor dat terughoudendheid, scepsis en ook antipathie ten opzichte van social media leven bij school en ouders.

6.3.1 Dreigtweets

“Ik ga alle leraren vermoorden. Behalve Jansen.” Deze tweet werd geplaatst door leerling @Sofieeee op de maandagmorgen na de schietpartij in het winkelcentrum in Alphen aan den Rijn in 2011. Was deze dreigtweet van Sofie onschuldig, een uit de hand gelopen grap of een serieus signaal? Feit is dat in deze vorm van het gebruik van social media duidelijk grenzen overschreden worden en dat acties noodzakelijk zijn. De school heeft in samenwerking met de ouders en de politie direct gehandeld. Vervolgens heeft de school als gevolg van deze pittige wake up call beleid ontwikkeld ten aanzien van social media door een werkgroep in te stellen met leraren én leerlingen, waaronder Sofie.
(Bron: Van 12 tot 18; januari 2012)

Het bovenstaande voorbeeld van @Sophieeee wordt een dreigtweet genoemd, oftewel een bedreiging via Twitter. De politie neemt elke dreigtweet serieus, aangezien bedreiging als misdrijf geldt en als zodanig vermeld staat in het Wetboek van Strafrecht. Het is dus van belang een goede inschatting te maken van de ernst en de impact van een dreigtweet alvorens aangifte te doen, of – zo mogelijk met de politie – tot andere manieren van aanpak te komen. Het volgende stappenplan kan hierbij ingezet worden:

(Bron: Carla Desain, freelance journalist)

6.3.2 Bangalijsten

Een nieuw jongerenfenomeen met betrekking tot de social media duikt in 2012 op: de bangalijst. Leerlingen sturen lijsten aan elkaar door van een top tien van meisjes die volgens hen het snelst 'in bed te krijgen zijn'. Regelmatig met een toevoeging over hoe makkelijk het meisje zou zijn ('doet het voor lipgloss') of wat ze doet ('stuurt naaktfoto's'). De bangalijsten (banga is slet in straattaal) worden onderling via mobieltjes, maar ook via social media verspreid. Voor de meisjes die erop komen is dit – in de regel – uiteraard zeer vernederend en kan tot hele vervelende situaties leiden. Vaak hebben de meisjes die genoemd worden geen enkele aanleiding gegeven en is het lastig om van het stigma af te komen. Voor de meisjes (en hun ouders) is het van groot belang dat de school deze lijsten serieus neemt en de politie inschakelt en aangifte doet wanneer de school hoogte krijgt van deze bangalijsten. De politie surveilleert overigens ook virtueel om goed zicht te houden op wat er allemaal speelt online.

Het is op de eerste plaats belangrijk dat een jongere die op een bangalijst is verschenen niet met haar of zijn verhaal blijft zitten, maar er met een vertrouwenspersoon over praat, zoals ouder(s) of een leraar. Als er besloten wordt om aangifte te doen, moet er zoveel mogelijk bewijsmateriaal verzameld en meegenomen worden. Laat de politie altijd weten waar de bangalijst online te vinden is. Wanneer deze verspreid wordt via een fotosite, noteer dan het webadres (de URL) en de accountnaam van diegene die de lijst online gezet heeft. Daarnaast is het slim om ook een 'print screen' te maken van de lijst die online staat of deze digitaal mee te nemen (bijvoorbeeld op een USB-stick) naar het politiebureau. Wordt de bangalijst via e-mail verstuurd, dan is het mailbericht zelf belangrijk. Gooi dat dus niet weg. Meld aan de politie dat de mail nog in bezit is van het slachtoffer.

Het bewijsmateriaal wordt aan de aangifte toegevoegd. Als men besluit om aangifte te doen, is het van belang er rekening mee te houden dat de politie misschien niets met de aangifte kan doen. Het hangt namelijk van de bangalijst af of er voldoende sprake is van smaad en laster. En soms blijkt het helaas niet mogelijk om achter de dader te komen. In dat geval zal de politie met het slachtoffer meedenken welke andere mogelijkheden er zijn om er iets aan te doen. (Bron: www.vraaghetdepolitie.nl)

Voorbeeld bangalijst (Bron: <http://twicsy.com>)

6.3.3 Cyberpesten

Cyberpesten is pesten via internet of telefoon. Het pesten zelf is meestal niet anders dan bij traditioneel pesten: het gaat vaak om uitschelden, belachelijk maken en buiten sluiten. De impact en de aanpak zijn wel anders. Naast de al genoemde dreigtweets en bangalijsten zijn er nog andere vormen van pestgedrag te signaleren via social media:

<i>Beledigen via sms, mail of chat</i>	Via sms, mail of chat sturen jongeren elkaar vervelende boodschappen. Dat gebeurt vaak anoniem of onder een verzonnen naam.
<i>Misleiden via internet of mobieltje</i>	Een persoon kan zich voordoen als iemand anders, door bijvoorbeeld een nepprofiel aan te maken in een chatprogramma. Omdat jongeren elkaar niet zien, geloven ze al snel dat degene aan de andere kant ook echt degene is die hij of zij zegt dat hij of zij is. En als men de herkenbaarheid uitschakelt op het mobieltje, ziet men niet wie er belt. Men kan ook in een tekstberichtje (sms) verbergen wie men echt is.
<i>Roddelen via internet</i>	In het contact via internet kan gemakkelijk geroddeld worden, bijvoorbeeld via mail of chat. Degene over wie geroddeld wordt, wordt niet uitgenodigd voor het gesprek.
<i>Inbreken in iemands mailbox of chatprogramma</i>	Door achter iemands wachtwoord te komen, kan een jongere in de mailbox van een ander komen of zich in een chatprogramma voordoen als die persoon. De jongere kan dan uit naam van die persoon vervelende berichtjes rondsturen naar zijn of haar contactpersonen.
<i>Wachtwoord veranderen</i>	Als een jongere achter iemands wachtwoord kan komen, kan hij of zij ook het wachtwoord veranderen. En dan kan de ander niet meer bij zijn/haar eigen mail of chataccount.
<i>Wachtwoorden stelen en misbruiken</i>	Met het wachtwoord van een ander kan men bijvoorbeeld in Habbo Hotel credits stelen (speltegoed).
<i>Foto's van mobieltjes en webcam op internet plaatsen</i>	Met een mobieltje of webcam kan iemand ongemerkt foto's maken. Deze foto's kunnen heel persoonlijk en soms ook heel gênant zijn. Door ze op internet te plaatsen, zijn ze openbaar. Vaak worden ze ook nog bewerkt om het slachtoffer nog belachelijker te maken. Foto's die op internet verschijnen, zijn heel moeilijk te verwijderen omdat ze overal weer op kunnen duiken.
<i>Bezemen</i>	Jongens plaatsen filmpjes van meisjes op YouTube met vervelende teksten, bijvoorbeeld waarin ze voor hoer worden uitgemaakt, soms met adresgegevens erbij.
<i>Privégegevens op een site plaatsen</i>	Het op een site zetten van iemands privégegevens kan ervoor zorgen dat deze persoon lastig wordt gevallen door vreemden. Iemand kan ook belachelijk gemaakt worden door deze gegevens op compromitterende sites te zetten.
<i>Virussen sturen</i>	Door virussen naar iemands computer te sturen, zorgt die iemand ervoor dat die computer crasht.

Op dit moment is er geen wetsartikel dat cyberpesten expliciet strafbaar stelt. Daarom wordt er gebruik gemaakt van bestaande artikelen uit het Wetboek van Strafrecht.

In februari 2008 werden acht tieners uit Hoofddorp opgepakt voor mishandeling van een 12-jarige plaatsgenoot. Het slachtoffer werd half januari eerst door vier jongens (van 12 tot 15 jaar) mishandeld en werd begin februari door vier meisjes (van 12 tot 14 jaar) gebeten, geslagen en geschopt. Beide keren raakte de jongen lichtgewond. De daders legden hun mishandelingen vast op film en plaatsten deze op internet. Het slachtoffer deed aangifte van zijn mishandeling. De kinderrechter in Haarlem heeft werkstraffen van 50 uur, waarvan 25 uur voorwaardelijk, opgelegd aan twee van de vier jongens en de vier meisjes. De jongeren moeten een sociale vaardigheidstraining volgen en 400 euro schadevergoeding betalen. Tegen twee van de vier jongens is de zaak aangehouden. De daders wordt zware mishandeling ten laste gelegd.
(Bron: Volkskrant.nl)

6.4 Verantwoordelijkheid van school

Soms gebeurt pesten buiten de school en toch heeft de school er veel last van. Het ruziën en pesten gaat op school door en de schoolresultaten lijden eronder. Er ontstaat een onveilig klimaat. Kinderen kunnen minder goed leren. Pesten heeft effect op het schoolklimaat. Scholen zullen in het integrale schoolveiligheidsbeleid ruimte moeten maken voor cyberpesten waarin naast hoe te handelen wanneer het pesten zich voordoet, ook een duidelijke visie en aanpak staat om cyberpesten te voorkomen door:

- het pestprotocol toe te passen en te actualiseren;
- leerlingen bewust te maken van de gevaren op internet, de effecten van cyberpesten en de strafbare feiten;
- het internetgedrag te bespreken en samen met de leerlingen regels te maken;
- pesten bespreekbaar te maken in de klas en leerlingen elkaar daarop laten aanspreken;
- sancties van het pestprotocol consequent toe te passen;
- het schoolreglement aan te passen. Bijvoorbeeld: 'Het maken van opnames van medeleerlingen en leraren zonder toestemming kan leiden tot schorsing / verwijdering / disciplinaire maatregelen';
- medewerkers in de school op te leiden (ook onderwijsondersteunend personeel); een studiemiddag zorgt dat medewerkers up to date met hun kennis zijn;
- ouders te informeren op een ouderavond. Ouders zijn in het algemeen niet goed op de hoogte van wat hun kind op internet doet. Alleen door met ouders samen te werken, is cyberpesten aan te pakken;
- leerlingen het diploma Veilig Internet te laten behalen.

En verder: de Nationale Academie voor Media en Maatschappij heeft [15 tips voor veilig twitteren](#). Met deze tips kun je Twitter leuk en veilig houden. (Bron: www.pestweb.nl)

6.5 Personeelsleden en social media

Het onderscheid tussen privé en werk wordt door de digitale media minder scherp. Personeelsleden maken ook gebruik van Twitter en Facebook en deze media brengen weer nieuwe grensoverschrijdingen met zich mee. Sommige uitspraken in de social media kunnen het imago of de betrouwbaarheid van de scholengemeenschap aantasten. Daarnaast kunnen er tussen leraren en leerlingen gemakkelijk contacten worden gelegd en kan er interactie ontstaan die niet past in de formele interactie die personeelsleden vanuit hun functie op school met leerlingen hebben. Met name met jonge leraren die met de social media zijn opgegroeid en er veel gebruik van maken, moet het gesprek worden aangegaan over het informele circuit van Twitter en Facebook en op welke wijze ze daar in de schoolsituatie passend gebruik van kunnen maken.

6.6 Beleid

Schooltijd en privétijd lopen in het gebruik van social media door elkaar en problemen verplaatsen zich dan ook eenvoudig van thuis of op straat naar school en vice versa. Dit bemoeilijkt ook de reikwijdte van het te maken beleid. Veel scholen vragen zich dan ook af waar de verantwoordelijkheid begint en eindigt. Onderzoek van de Besturenraad (2012) wijst uit dat slechts 50% van de onderzochte scholen beleid rond social media heeft ontwikkeld. Dit betreft dan voornamelijk beleid ten aanzien van het gebruik van social media in de lessen door leerlingen en personeel. In veel mindere mate betreft het ook het gebruik buiten de lessen of buiten de school, terwijl een ruime meerderheid van de ondervraagden ook aangeeft buiten school contact te hebben via social media. Dit geldt dan voor leerlingen onderling, leerling en leraar, leraren onderling en leraren en ouders.

"Ik vind het gewoon zielig voor die man. Er is een Hyvespagina aangemaakt door een paar leerlingen waar hij helemaal zwart wordt gemaakt en hij weet er zelf niet eens van."

(Leerling vmbo, klas 2)

"Een collega van mij zit nu ziek thuis. Ze is overspannen omdat ze het niet meer aan kan. Er circuleerden allerlei filmpjes van haar lessen, waar zij zwaar op haar huid werd gezeten."

(Lerares Nederlands havo)

(Bron: Nationale Academie voor Media & Maatschappij, 2011)

Verondersteld mag worden dat incidenten rond social media zich in meerdere mate voordoen op scholen waar (nog) geen beleid is ontwikkeld ten aanzien van het gebruik ervan of waar men erg zijn best doet social media te weren uit de school. Het gebruik van social media in en rond de school en het voorkomen van incidenten vraagt een transparante houding van het gebruik van social media. De informatie die via social media naar buiten gedragen wordt, is razendsnel, onomkeerbaar en bereikt gewenst en niet gewenst een groot publiek. Met andere woorden, het is moeilijk beheersbaar.

Het verjaardagsfeestje van een Harens meisje, aangekondigd op Facebook, is totaal ontspoord. De bijna 16-jarige Merthe kondigde op 6 september op Facebook aan dat ze vrijdag 21 september een tuinfeestje zou geven. Ze vergat daarbij aan te vinken dat het om een privéfeestje ging; hierdoor konden vrienden van vrienden iedereen op Facebook uitnodigen. Dat gebeurde dan ook massaal. Vervolgens heeft een vriend van een vriend de uitnodiging naar zijn 500 contacten doorgestuurd, met als gevolg dat er binnen een dag al 3.500 mensen uitgenodigd werden. Het resultaat was dat duizenden mensen toegezegd hadden om te komen. Op de dag zelf is dit zogenaamde feest gruwelijk uit de hand gelopen. Ondanks inzet van de ME om relschoppers in toom te houden, zijn er veel vernielingen aangebracht in het dorp. Tot op heden (eind oktober 2012) is het researchteam dat werkt onder de naam Project O (Onderzoek) nog volop bezig met opsporing van de raddraaiers. Er zijn al diverse arrestaties verricht en straffen opgelegd. Als vervolg hierop start de politie met de verspreiding van flyers en posters op middelbare scholen in Haren en Groningen en mogelijk nog andere regio's in het noorden om verdachten op te sporen.

(Bron: www.nu.nl)

Het is dan ook van belang goed contact te houden met de zenders (leraar, leerling, ouder) en er gezamenlijk voor te zorgen dat een duidelijke, consequente boodschap naar buiten gezonden wordt. Voor deze boodschap is het noodzakelijk dat er vanuit een gezamenlijk ontwikkelde visie beschreven wordt wat de school wel en niet verwacht van zichzelf, ouders, leerlingen en leraren met betrekking tot het gebruik van social media. Een gedragscode social media (en e-mail- en internetgebruik) is een voorbeeld van een concrete uitwerking.

6.7 Gedragscode social media

Een gedragscode social media wordt gekenmerkt door in ieder geval de volgende onderdelen:

- uitleg over social media;
- het waarom van de gedragscode;
- do's en don'ts in het (binnen en buiten werktijd) gebruik van social media voor personeel, leerlingen en ouders;
- tips en trucs;
- verwijzingen naar protocollen en procedures;
- sanctiebeleid en registratie.

Scholen die actief, adequaat en in interactie met stakeholders beleid willen ontwikkelen rondom social media doorlopen de volgende stappen:

- Ontwikkelen van een visie op de positie en het gebruik van social media in de school; als communicatiemiddel intern met leerlingen en personeel, extern met ouders en de omgeving.
- Ontwikkelen van preventief en curatief beleid ten aanzien van de inzet en het gebruik van social media ten behoeve van de volgende zaken:
 - onderwijsprogramma: Hoe gebruiken wij social media optimaal in ons curriculum?
 - communicatie: Hoe en waar informeren wij leerlingen, personeel, ouders en ketenpartners over onze school?
 - profilering: Hoe profileren wij ons als school via social media (Twitter-account, Facebook-pagina, foto- en filmmateriaal)?
 - ouderbetrokkenheid: Hoe betrekken wij en communiceren wij met ouders (e-mail, Facebook, Twitter, ouderportaal)?
 - sociale veiligheid: Wat is onze visie op het pedagogisch klimaat op school en hoe voorkomen wij bijvoorbeeld (cyber)pestgedrag?
 - crisismanagement: Hoe zetten wij social media in bij crisissituaties?
- Vanuit het beleid opstellen van procedures en protocollen die al dan niet worden opgenomen in bestaande beleidsstukken als het mediaprotocol, internetgedragscode, pestprotocol, crisisdraaiboek, communicatieplan, enzovoort.

In de bijlagen 8 en 9 is nadere informatie opgenomen over hoe om te gaan met social media.

Leraren beklagen zich over het Twittergedrag van hun leerlingen. De leerlingen hebben namelijk hun tweets beveiligd met een slotje zodat niet iedereen ze kan lezen. De leraren verdenken de leerlingen ervan dat er over hen op Twitter flink geroddeld wordt. Zij beklagen zich hierover tegenover elkaar via Twitter... met een slotje erop.

6.8 Social media en crisis

Social media inzetten in crisismanagement vraagt in eerste instantie durf, maar blijkt in de praktijk – mits degelijk voorbereid en uitgevoerd – uitermate effectief door de snelheid en de toegankelijkheid ervan. Steeds meer organisaties die te maken hebben met aspecten van veiligheid (zoals de politie) zetten bijvoorbeeld Twitter in voor crisiscommunicatie. Twitter wordt dan niet alleen gebruikt om te monitoren (luisteren) wat er leeft, maar ook ingezet bij vermissingen en opsporingsonderzoeken.

Ook in de organisatie van evenementen zijn social media onderdeel van de communicatie. Scholen kunnen in het geval van (ernstige) incidenten media als Twitter inzetten om snel en breed te communiceren, bijvoorbeeld in het geval van brand of een geweldsincident, met als doel enerzijds betrokkenen snel te informeren en anderzijds onjuiste berichtgeving via anderen of andere media te voorkomen of te corrigeren. Dit vraagt uiteraard goede coördinatie en afstemming. Ouders en leerlingen, maar ook politie en hulpdiensten, moeten weten hoe en via welke media de school communiceert rond crisissituaties (zie ook do's en don'ts, pagina 38).

6.9 Tips

Tot slot enkele tips ten behoeve van het beleid met betrekking tot social media (bron: Nationale Academie voor Media & Maatschappij, 2011):

1 *Zie leerlingen als experts en benut hun kennis*

Zij weten what's hot and what's not en kunnen helpen bij gebruik en misbruik van social media.

Een 25-jarige masterstudent aan de Universiteit Utrecht, Thomas Boeschoten, gaat de commissie versterken die onder leiding van Job Cohen onderzoek doet naar de Facebook-rellen in het Groningse Haren. Met zijn hulp moet de commissie wegwijs worden in de wereld van sociale media.

Boeschoten, die aan de Universiteit Utrecht een masteropleiding Nieuwe media en Digitale cultuur volgt, organiseerde onlangs in Utrecht een drukbezocht hackersevenement over Haren. Onder zijn leiding onderzochten data-experts 12.500 Facebookberichten en 700 duizend berichten op Twitter inzake het uit de hand gelopen Facebookfeest.
(Bron: Volkskrant, 27 oktober 2012)

2 *Besef als school je verantwoordelijkheid*

De school blijft verantwoordelijk voor de veiligheid van leerlingen en personeel binnen de schoolmuren, ook al komt het 'gevaar' soms van buiten.

3 *Zorg voor eenduidige afspraken en handhaving*

Dit geldt niet alleen voor eenduidige standpunten en procedures, maar vooral ook voor het met elkaar en consequent handhaven van het beleid zodat dit transparant en voorspelbaar blijft.

4 *Betrek alle stakeholders (leerlingen, ouders, personeel) en relevante externen bij het beleid*

Visie en toepassing van social media kunnen verschillen. Door met elkaar na te denken over het beleid wordt eigenaarschap gecreëerd bij alle partijen, mits dit herkenbaar is.

5 *Evalueer het beleid en pas het tijdig aan*

De ontwikkelingen binnen ICT en social media gaan razendsnel. Beleid vraagt dan ook regelmatig om een update om tijdig op nieuwe (crisis)situaties adequaat te kunnen reageren of nog beter, ze voor te zijn.

6 *Geef het goede voorbeeld*

Consequent beleid handhaven vraagt het goede voorbeeld van het personeel, bijvoorbeeld in het gebruik van mobiele telefoons en in het gedrag online.

De social media stellen ons voor veel nieuwe kansen en uitdagingen en eveneens voor de nodige kritische vragen en huiveringen. Veel angst voor de negatieve invloed van social media heeft ook te maken met de angst voor het onbekende van de moderne techniek en de angst voor hoe jongeren tegenwoordig omgaan met vrijheid, taal en seksualiteit. Inzicht en begrip kunnen dan ook alleen maar ontstaan vanuit de dialoog tussen volwassenen en jongeren over social media, de ins and outs, maar ook de voor- en nadelen. Elkaar informeren en betrekken zorgt voor openheid en afstemming, waardoor social media nog in en voor veel meer situaties kan worden ingezet als positief communicatiemiddel.

7 Handelen direct na de gebeurtenis

In een crisissituatie is het van belang dat iedereen weet waar de verantwoordelijkheden liggen en wie de beslissingen neemt. Duidelijke instructies bepalen mede het verloop van de crisissituatie. Daarnaast is het adequaat omgaan met emotionele reacties van belang.

7.1 Duidelijke instructies

In crisissituaties zullen mensen instinctief handelen om het directe levensgevaar te verminderen. Wanneer grote groepen mensen deze handelingen op hetzelfde moment doen, is de kans op een nieuwe levensbedreigende situatie aanwezig. De reactie daarop is paniek, omdat juist de handelingen die nodig zijn om in veiligheid te komen, niet mogelijk zijn. Iets dergelijks ontstaat als een grote groep mensen tegelijk gebruik wil maken van een nooduitgang. Twee instructies dienen bij iedereen in het geheugen te zijn gegrift:

- 1 Voorkom paniek (blijf zelf rustig).
- 2 Waarschuw het crisisteam.

Deze twee zijn belangrijk omdat ze tijd creëren. Ingewikkelde en gedetailleerde instructies hebben weinig zin, omdat mensen in crisissituaties meestal impulsief handelen. Een gevolg daarvan is dat rationele instructies niet altijd doordringen. Het is beter één duidelijke instructie te benadrukken, zodat mensen ruimte hebben om bij hun positieven te komen. Na de eerste schrik is men vaak weer in staat tot rationeel denken en handelen.

Er zijn heel veel zaken aan de orde als er sprake is van ernstige verbranding. Maar in haar voorlichting concentreert bijvoorbeeld de Brandwondenstichting zich op het belangrijkste aspect onder het motto: 'Eerst water, de rest komt later'.

Makkelijk om bij de hand te hebben is een lijstje met de belangrijkste do's en don'ts (volgende pagina). Dit lijstje kan op strategische plekken in school liggen of hangen (op prikbord, op bureau van directieleden, bij vertrouwenspersonen en zorgcoördinatoren, bij de conciërge, in de agenda's van het personeel, enzovoort).

7.2 Bijeenroepen crisisteam

De bereikbaarheid van het crisisteam kan een probleem zijn. Schoolleiders zijn vaak in overleg buiten de school en kunnen daardoor moeilijk bereikbaar zijn. Bovendien zullen zij ingeval van calamiteiten ook buiten werktijden en in vakanties bereikbaar moeten zijn. Goede afspraken in school over bereikbaarheid bij calamiteiten en eventuele vervanging bij vakanties en dergelijke zijn daarom van belang.

Do's	Don'ts
TIJDENS	
• Na eerste bericht: geheimhouding tot nader order • Houd de berichten op Twitter en Facebook over de calamiteit en de school in de gaten • Crisisteam instellen dat bevoegd is tot het nemen van besluiten • Snel informatie verzamelen, controleren en zo spoedig mogelijk alle betrokkenen informeren • Draaiboek erbij nemen • Adequate instructie over informeren en begeleiden van de klassen • Persvoorlichter aanstellen • Iedereen instrueren dat alleen persvoorlichter contact heeft met de media • Dagelijkse briefing van collega's, gedragsregels afspreken, zorg voor structuur en regels • Gelegenheid geven tot het uiten van emoties • Luisteren naar elkaar, tijd nemen voor elkaar • Zorgen voor jezelf en voor elkaar • Je grenzen bewaken	• Overhaast reageren (paniek) • Geef geen willekeurige reactie op onjuiste berichtgeving via social media, maar zorg voor coördinatie • Individuele (goedbedoelde) acties • Belangrijke informatie achterhouden om leerlingen, ouders en collega's te 'beschermen' • Zonder meer door laten gaan van de dagelijkse dingen zoals proefwerken, toneelavond en dergelijke • Zonder gedegen afweging medewerking verlenen aan interviews voor krant, radio of tv • Slechte relatie opbouwen met de pers; de pers als vijand beschouwen • Alleen zakelijk en zonder emotie handelen • Geen tijd nemen voor jezelf en voor elkaar
NA AFLOOP	
• Weer start maken met 'gewone' schoolleven met behulp van een ritueel • Aandacht voor tegengestelde bewegingen in de school • Debriefing-bijeenkomst • Zie de laatste vier do's van het vorige rijtje	• Doen alsof er niets gebeurd is • In fase van verdriet en vertwijfeling blijven hangen • Oordelen over gedrag van mensen
PERIODE ERNA	
• Gestructureerde opvang van collega's gedurende enkele maanden • Extra zorg voor de leerlingen gedurende langere tijd • Evaluatie/bijstellen draaiboek	• Problemen bagatelliseren

7.2.1 Delegeren van taken

Het crisisteam voert niet alle werkzaamheden zelf uit. Delegeren aan de juiste mensen is een van de belangrijkste taken. Zo zullen in de school mensen aanwezig zijn, bijvoorbeeld mentoren en vertrouwenspersonen, om gesprekken te voeren met leerlingen die daar behoefte aan hebben. Het crisisteam stelt bijvoorbeeld vast wat er in een informatiebulletin moet komen, maar het vervaardigen en distribueren ervan wordt weer aan anderen gedelegeerd. Het crisisteam neemt het besluit om de school 's avonds open te stellen voor degenen die daar behoefte aan hebben of ouders uit te nodigen voor een ouderavond.

Anderen kunnen het idee uitwerken en een en ander organiseren. Het is wel van belang dat het crisisteam op de hoogte gehouden wordt van de gang van zaken en dat nieuwe informatie aan hen gerapporteerd wordt.

Delegeren vergroot de betrokkenheid van de scholengemeenschap en doet recht aan de behoefte van veel mensen om iets productiefs bij te dragen in moeilijke tijden.

7.3 Informatie en communicatie

Vrijwel onmiddellijk nadat het incident heeft plaatsgevonden en eventueel iedereen in veiligheid is gebracht, is er bij leerlingen, personeel en ouders behoefte aan informatie. Het crisisteam moet daarom zo snel en zoveel mogelijk informatie verzamelen, zodat een volledig beeld ontstaat. Vervolgens worden er beslissingen genomen over hoe en wat er wordt gecommuniceerd. Indien er sprake is van een mogelijk misdrijf, is overleg met de politie en eventueel justitie van groot belang. In ieder geval krijgen leerlingen, personeel en ouders zo snel mogelijk informatie, bij voorkeur nog voordat de eerste berichten in de media verschijnen. Uit ervaring blijkt dat het verstrekken van goede informatie hoge prioriteit moet hebben. Wanneer die informatie uitblijft, verhoogt dat gevoelens van angst, stress en onzekerheid.

Martine is, nadat ze op haar fiets is gestapt om van school naar huis naar te gaan, nooit meer teruggezien. Er zijn maanden van martelende onzekerheid. De pers besteedt heel veel aandacht aan de vermissing. De schoolleiding heeft een afspraak met de politie: elk bericht dat meer zicht geeft op haar verdwijning of dood wordt eerst op school verteld, daarna pas aan de pers.

7.3.1 Briefing

Heel belangrijk is dat het personeel goed geïnformeerd en geïnstrueerd wordt. Alleen als personeelsleden beschikken over de juiste informatie kunnen ze de leerlingen goed informeren en begeleiden. Ook krijgen ze instructies en tips over de wijze waarop de boodschap gecommuniceerd moet worden, over de opvang binnen en buiten de klas en de gang van zaken in de komende dagen. Het is aan te bevelen dagelijks, in sommige gevallen zelfs vaker op een dag, alle personeelsleden te informeren over waar ze terecht kunnen met vragen. Het is belangrijk dat iedereen beschikt over dezelfde laatste informatie en problemen die ontstaan tijdens het werk kunnen tijdens een briefing snel opgepakt worden.

7.4 Opvang

In een toestand van verwarring en chaos stijgen mensen soms boven zichzelf uit of blijken ze juist minder daadkrachtig dan ze zelf hadden ingeschat. Het verwerken van zo'n gebeurtenis is een zware opgave voor een school. Personeelsleden en leerlingen hebben hun eigen emoties en soms is het niet meer duidelijk wie nu de professional is: sommige leerlingen vertonen ineens leiderschap of zijn meesters in het ondersteunen van medeleerlingen en leraren.

Bij de zorg na rampen spelen ook culturele aspecten een rol. Wat als traumatisch ervaren wordt of hoe men zich uit in stresssituaties, is niet voor iedereen hetzelfde. Dat wordt vaak zichtbaar in de hulp na een noodsituatie. Vertaling van materiaal in diverse talen is vaak niet de enige manier om recht te doen aan deze verschillen. Kennis van de culturele achtergronden is daarvoor noodzakelijk. Soms hebben mensen door hun verschillende achtergronden ook verschillende verklaringen voor de problemen die ze ondervinden na een ramp of calamiteit. Of komen de westerse behandelingsmethoden niet overeen met de kijk op de wereld van bepaalde etnische groepen.

Kennis van rouwrituelen in andere culturen is heel ondersteunend als een school te maken krijgt met het overlijden van personeelsleden en/of kinderen uit andere culturen. Het kan eraan bijdragen dat nabestaanden zich respectvol door de school behandeld voelen en het kan leerlingen (en personeel) tevens meer inzicht geven in de betekenis van onbekende, maar prachtige rituelen uit andere culturen (zie ook Spee, Roos & Fiddelaers-Jaspers, 2000).

Culturele aspecten spelen ook een rol bij de psychosociale zorg na calamiteiten. Wat men als traumatisch ervaart en hoe men zich in stresssituaties uit, is niet voor iedereen hetzelfde. Verschillen in culturele achtergronden spelen daarbij een belangrijke rol. Individuele westerse behandelingsmethoden zijn bijvoorbeeld niet altijd geschikt voor migrantengroepen uit een collectivistisch cultuur. En soms zijn migranten uit meer rurale streken minder gewend om (veelvuldig) met vreemden over hun psychische problemen te praten. (Bron: Psychologie & Gezondheid, 2008)

7.5 Ouders

Wanneer er een calamiteit op school heeft plaatsgevonden, is snelle, open en goede communicatie met ouders van belang. In de bijlagen zijn voorbeelden opgenomen van informatiebrieven aan ouders. Ook een ouderavond kan bijdragen aan de onderlinge communicatie en de informatiebehoefte. Soms is bij ouders het vertrouwen in de school geschaad, ook al weten zij rationeel dat de school niet verantwoordelijk kan worden gehouden. Er is dan een knagend gevoel: 'Is mijn kind nog wel veilig op school?'. Ouders moeten de gelegenheid krijgen daarover te praten, ook omdat dit onderdeel is van het verwerkingsproces. De ouderavond die na de calamiteit georganiseerd wordt, kan vooral bestaan uit het geven van informatie over de gebeurtenis en de gang van zaken op school en het beantwoorden van vragen van ouders. Later kan een informatieve ouderavond gegeven worden met bijvoorbeeld informatie over het rouwen van kinderen en jongeren, de mogelijke reacties en de wijze waarop je daar als ouder het beste mee om kunt gaan.

Wanneer het bijvoorbeeld gaat over seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag is het raadzaam om voor deze ouderavond een deskundige in te schakelen, omdat deze op een objectieve manier een en ander bespreekbaar maakt. Het is van belang dat de schoolleider bij zo'n avond aanwezig is om de juiste informatie te verschaffen; soms grijpen ouders namelijk de gelegenheid aan om (kritische) vragen over de school te stellen, zijn ze heel emotioneel of vragen plenair aandacht voor hun persoonlijke problemen. Het verdient daarom de voorkeur de avond te laten leiden door een technisch voorzitter die de regie kan houden en de emoties in goede banen kan leiden.

Na de suïcide van een leerling organiseerde de school een ouderavond en nodigde een deskundig psycholoog op dit terrein uit een lezing te geven. Na de inleiding stond een ouder op en stelde zeer kritische vragen over de wijze waarop de school was omgegaan met de problematische situatie van deze leerling. Er waren slechts enkele leraren aanwezig die niet konden voorkomen dat de vlam in de pan sloeg en er allerlei emotionele uitbarstingen volgden.

7.6 Nabestaanden

Wanneer er doden, vermisten of gewonden zijn, treft dat in de eerste plaats de betrokken gezinnen. Door betrokkenheid te tonen kan de school een niet te onderschatten bijdrage leveren aan het verwerkingsproces van de familieleden. Onder dit soort omstandigheden is persoonlijk contact van groot belang. Het ligt voor de hand dat de mentor van de betreffende leerling(en) deze taak op zich neemt.

Bij het overlijden van een leerling ligt het voor de hand om met de ouders te overleggen, bijvoorbeeld hoe de school deel kan nemen of mee kan werken aan de begrafenis of crematie. Ook kan de school een eigen herdenkingsplechtigheid voor personeel en leerlingen organiseren, waarbij de familie wordt uitgenodigd. Overleg met de familie of het op prijs gesteld wordt dat er foto's en/of video-opnamen van de bijeenkomst gemaakt worden om deze later eventueel aan de nabestaanden te geven. Bij het overlijden van een personeelslid is de rector of een andere school-leider vaak degene die op huisbezoek gaat en met het gezin overlegt wat de rol van school kan zijn.

Door contact met de nabestaanden te onderhouden kan er gekeken worden welke steun en aandacht het gezin op prijs stelt. Dit kan in de tijd veranderen. Van belang is om de verwachtingen aan beide zijden goed uit te spreken en te matchen: dat kan pijnlijke teleurstellingen voorkomen. Belangrijke momenten zijn bijvoorbeeld:

- de verjaardag van de overleden leerling;
- de sterfdag een jaar later;
- het jaar waarin de leerling geslaagd zou zijn voor het examen, de communie gedaan zou hebben, de dag waarop de première is van het toneelstuk waarin hij een rol had, enzovoort.

Velen ervaren dat na de gebeurtenis het schoolleven veranderd is. Het leven gaat door, maar op een andere manier. Dat kan overigens ook positieve ervaringen opleveren. Sommigen ervaren de binding, warmte en solidariteit die gevoeld wordt na een schokkende gebeurtenis als een waardevolle bijdrage aan hun persoonlijke ontwikkeling en leven.

7.7 Omgaan met de media

Een van de problemen waar de schoolleiding voor komt te staan, is hoe om te gaan met de media. Wanneer de calamiteit nieuwswaarde heeft, staan journalisten en cameraploegen op de stoep. Vaak heeft de schoolleiding geen ervaring met de werkwijze van de media en ontdekken ze te laat wat de gevolgen zijn van hun handelen.

Scholen die calamiteiten hebben meegemaakt, ervaren het omgaan met de journalistiek als een zeer lastig onderdeel. De eerste uren en dagen na de voor iedereen ingrijpende gebeurtenis heeft een school de handen vol. Dat is ook de periode waarin de media het nieuws willen brengen. Hoe heftiger het gebeurde, hoe groter de belangstelling van de media. Vrijwel iedereen die ooit betrokken is geweest bij calamiteiten op school heeft de activiteiten van journalisten als zeer storend ervaren. Journalisten hebben als taak nieuws te vergaren en dat kan strijdig zijn met de behoefte van de school om de communicatie geregisseerd en genuanceerd vorm te geven. Aan de andere kant kunnen de media ook een positieve bijdrage leveren. Zo kan een artikel over wat een klas of school heeft meegemaakt een bijdrage leveren aan het verwerkingsproces. Een goed artikel over (zinloos) geweld kan een positieve rol spelen in de maatschappelijke discussie. Veel belangstelling kan, zeker in het begin, troostend werken voor de getroffen en. Pas later komt soms het gevoel van privacy beroofd te zijn en overspoeld te worden door de belangstelling.

7.7.1 Feiten versus meningen

Direct na het gebeurde zijn de media op zoek naar de feiten. Aan die behoefte kan de school (indien nodig in overleg met de politie en de ouders van slachtoffer(s)) voldoen. Daarnaast gaan de media waarschijnlijk op zoek naar persoonlijke meningen en achtergronden. Zij willen bijvoorbeeld in beeld brengen wat voor iemand de dader precies is. Voor nabestaanden kunnen persoonlijke meningen in de media al snel bijzonder pijnlijk zijn. De stelregel is dat de school alleen feiten verstrekt en geen meningen en dat de school alleen communiceert over zaken waar zij verstand van heeft: dat is van onderwijs of van het pedagogisch klimaat op haar school. Uitspraken over allerlei maatschappelijk problemen of schuldvragen horen daar niet bij.

Goed nieuws is voor de media geen nieuws en ze proberen de zaak daarom vaak van de meest problematische kant te bekijken. Niet de emotionele betrokkenheid van de journalist is belangrijk, maar de kijk- of leescijfers. Dit te weten kan teleurstelling voorkomen. Zeker als de school(leider) erg veel tijd heeft gestoken in de media en uiteindelijk maar 20 seconden in beeld is met een uitspraak die uit zijn verband is gehaald.

7.7.2 Tips voor het omgaan met de media

1 *Benoem een perswoordvoerder*

Het crisisteam kan een perswoordvoerder uit zijn midden benoemen. Vaak zijn daar van tevoren ook al afspraken over gemaakt. Dit kan de schoolleider of een bestuurslid zijn. Het kan ook zo zijn dat er een leraar binnen school is die deze functie uitstekend op zich kan nemen. Bij een grote calamiteit kan iemand van bijvoorbeeld de gemeentelijke voorlichtingsdienst deze taak op zich nemen.

2 *Alleen de perswoordvoerder staat de media te woord*

De regel dat verder niemand de pers te woord staat, moet zeer strikt worden genomen. Overigens mag niet worden aangenomen dat journalisten niet zullen proberen anderen te benaderen. Het benaderen van leerlingen en/of leraren behoort tot de werkwijze van journalisten. Het is van belang ook de leerlingen op dit punt te instrueren en hen te wijzen op de effecten die medewerking kan hebben.

Soms wordt men onder druk gezet met een verwijzing naar het recht op vrije nieuwsgaring die in een democratische samenleving niet belemmerd mag worden, maar niemand is verplicht informatie aan de media te verstrekken. In ons land bestaat slechts één soort meldingsplicht, namelijk als men op de hoogte is van strafbare feiten.

3 *Laat geen journalisten toe op het terrein van de school*

Journalisten mogen alleen op school aanwezig zijn als ze daartoe uitgenodigd zijn door de schoolleiding. De kans is niettemin groot dat journalisten net buiten het terrein van de school staan te wachten of met telelensen zullen proberen plaatjes te schieten.

4 *Geef zo nodig dagelijks een persconferentie*

Daarmee krijgt de pers informatie en voorkom je enigszins allerlei andere acties om aan informatie te komen. Een tip kan zijn om deze persconferentie buiten de school te houden.

5 *Houd de relatie met de pers positief*

De journalisten moeten niet als vijanden benaderd worden. Het is van belang de grenzen duidelijk aan te geven, maar het is niet goed de media buiten te sluiten. Ze zullen dan eerder slinkse wegen zoeken om aan hun informatie te komen.

6 *Bescherm de leerlingen tegen zichzelf*

Leerlingen vinden het vaak interessant wanneer de media aandacht aan hen besteden. In de schijnwerpers staan en geïnterviewd worden zijn zaken die voor sommigen heel aantrekkelijk zijn. Willen praten over het verdriet, over wat ze meegemaakt hebben en zichzelf belangrijk voelen en in het middelpunt willen staan, het speelt allemaal een rol. Het is belangrijk met leerlingen te bespreken wat de effecten kunnen zijn van die schijnwerpers.

7 *Overleg altijd met de betrokkenen*

Als de school besluit mee te werken aan een artikel of aan een interview voor radio of tv is vooraf overleg met nabestaanden of getroffen personen noodzakelijk. Voor hen kunnen de gevolgen van zo'n uitzending groot zijn.

8 *Vraag altijd een concepttekst van een interview ter inzage*

Bij een toezegging voor een interview is het aan te raden vooraf af te spreken dat men de tekst krijgt en eventueel (kleine) wijzigingen mag aanbrengen. Hoewel journalisten er meestal niet zelf over zullen beginnen, is het meestal wel mogelijk. Belangrijk daarbij is te weten dat het voor de journalist van belang is dat hij de reactie op het artikel zeer snel krijgt en dat daarbij geen grote lappen tekst veranderd kunnen worden, maar dat gelet wordt op foutieve informatie of zaken waar slachtoffers of nabestaanden mogelijk mee gekwetst zouden worden. Over de kop boven het artikel/interview is meestal geen discussie mogelijk, omdat hier vaak weer iemand anders over gaat dan de betreffende journalist.

9 *Vraag om een viewing*

Bij een documentaire is het soms mogelijk vooraf een viewing te krijgen. De band is dan gemoniteerd en de betrokkenen mogen voor de uitzending het resultaat bekijken. Wanneer het vooraf niet expliciet is afgesproken, is het meestal niet mogelijk om in dat stadium nog wijzigingen aan te brengen. Bij achtergrondprogramma's of nieuwsprogramma's is daarvoor meestal geen ruimte. Wel is het vaak mogelijk vooraf overleg te voeren over de te stellen vragen.

10 *Besef dat een redacteur niet de interviewer is*

Voorgesprekken vinden meestal met een redacteur plaats en dat is een ander dan de presentator. Soms bouwen geïnterviewden een band op met deze persoon en dan blijkt pas later dat het interview in de uitzending afgenomen wordt door een voor hen volstrekt onbekende persoon die (als het goed is) ingeprent is door de redacteur. Voor de redacteur is deze gang van zaken zo gewoon dat die meestal niet expliciet aangekondigd wordt.

11 *Leg een map aan waarin je artikelen bewaart*

Leg een archief aan. Eventueel kunnen slachtoffers of nabestaanden kopieën krijgen van de artikelen.

8 Overgang naar herstel en nazorg

Direct na de gebeurtenis begint in feite al de nazorg. De school zal tijd en ruimte moeten vrijmaken om het gebeurde te verwerken. Er zijn gebeurtenissen waarbij in de eerste dagen, weken en soms zelfs maanden nieuwe informatie beschikbaar komt, bijvoorbeeld omdat het een misdrijf betreft en de daders nog gezocht worden, de zaak op tv in een misdaadprogramma behandeld wordt of omdat de rechtszaak plaatsvindt. Het is belangrijk om daarover met personeel, ouders en leerlingen te communiceren. De leraren kunnen dat bijvoorbeeld doen in de les aan het begin van de dag. Komt er gedurende de dag informatie beschikbaar, dan is het van belang te overwegen of die onmiddellijk moet worden doorgegeven of dat gewacht kan worden tot de volgende dag. Als bijvoorbeeld een neergeschoten leerling halverwege de dag in het ziekenhuis overlijdt, is het verstandig alle betrokkenen in school zo snel en volledig mogelijk te informeren. Voor de ouders wordt dan een verklaring opgesteld die de leerlingen mee naar huis krijgen. Elke keer als er nieuwe informatie beschikbaar komt, wordt deze meegedeeld aan leerlingen en leraren en via een nieuwe verklaring doorgegeven aan de ouders. Dat kan via een informatiebulletin en soms ook via de website van school. In de bijlagen zijn hiervan voorbeelden te vinden, die aangepast kunnen worden aan de situatie.

Serieuze aandacht vanuit de omgeving voor de betrokkenen is erg belangrijk. Mensen die tijd nemen om te luisteren naar het verhaal van de direct betrokkenen, die op een niet-sensationele manier vragen stellen over wat er gebeurd is, hoe het gaat of wat er te gebeuren staat. Kortom, dat mensen begrip tonen en erkenning geven. Niet alleen de eerste dagen, maar ook de maanden na de calamiteit. Want na een schokkende gebeurtenis is het leven anders dan het leven ervoor.

In de school had jaren geleden een schietincident plaatsgevonden dat veel impact had op de scholengemeenschap. Er was veel samenhang en collegialiteit in het omgaan met de gebeurtenis en er ontstond een band tussen de mensen die hard werkten om de effecten voor leerlingen zo gering mogelijk te laten zijn. Door de vergrijzing op deze school was de teamsamenstelling in een paar jaar tijd erg gewijzigd en trad er een splitsing op tussen de mensen die 'het' hadden meegemaakt en de mensen die er toen nog niet waren.

8.1 Bewegingen in de school

Papadatou (1999) ontwikkelde een bruikbare kijkwijzer die zij baseerde op werk van Stroebe en Schut (1998, 1999). Vertaald naar scholen zijn er mensen die zich enorm gaan richten op de gebeurtenis en mensen die zich ervan afwenden. Dat kan behoorlijke spanningen geven in de school. 'Dit hoort bij je werk; pijn, verdriet en dood horen bij het leven' versus 'Wij zijn geen psychologen en door al die aandacht maak je het alleen maar erger'.

Bij mensen die zich richten op het verlies of op de gevolgen van de geweldsdaad zie je gevoelens van verdriet, depressie, boosheid en schuld. Ze hebben vaak last van repeterende gedachten, willen overal bij betrokken zijn, nemen allerlei taken op zich, gaan op huisbezoek, naar het ziekenhuis en wonen de uitvaart bij. De personen die zich afwenden van het verlies vermijden het om hun gevoelens de overhand te laten krijgen. Ze oefenen controle uit op hun gevoelens (ik moet sterk zijn), zijn actief bezig met allerlei verplichtingen, vermijden contact met betrokken

klasgenoten, vrienden en gezinsleden van de leerling en praten soms in cynische zin over wat er gebeurd is.

De meeste mensen bewegen zich ergens hiertussen. Er ontstaat pas een probleem als die beweging er niet is en men zich in een van die uitersten bevindt: onaangedaan, gevoelloos of juist overweldigd door emoties. Je ziet dan een gebrek aan investeren in de situatie versus over-investering. Een gezonde beweging ertussen is bijvoorbeeld de mentor die de klas goed opvangt en steunt, maar daarnaast ook goed voor zichzelf zorgt, of de corrector die zich afzijdig houdt van de emoties, maar wel investeert in het regelen en coördineren van een en ander of uitstekend optreedt als persvoorlichter.

Belangrijk is om ook de ongeschreven regels die ontstaan in de gaten te houden. Vaak zijn die afgeleid van een cultuur die er al was. Voorbeelden van ongeschreven regels die een belangrijke rol kunnen gaan spelen, zijn:

- Wij laten hier onze gevoelens niet aan elkaar zien.
- Moeilijke dingen treden we met cynische humor tegemoet.
- Als mensen het moeilijk hebben, heeft dat voorrang.
- Wij helpen elkaar om alles (ook onze emoties) onder controle te houden.
- Zeggen doen we het niet tegen elkaar, maar we schrijven wel een briefje.

Deze regels kunnen de sfeer in de school bepalen en zowel positief als negatief werken.

8.2 Verwerking van gebeurtenissen

De school kan maatregelen treffen om betrokkenen de ruimte te geven de gebeurtenissen te verwerken. Als er sprake is van een overledene, zijn er de volgende mogelijkheden:

- Afscheid nemen van de overledene(n) (zo mogelijk).
- Houden van een herdenkingsdienst voor overleden leerling en/of leraar.
- Inrichten van een (stilte)ruimte die speciaal is ingericht om terug te denken aan de overledene(n).
- Herinrichten van een ruimte waar een geweldsincident heeft plaatsgevonden.
- Aanwezig zijn bij de begrafenis of crematie van de overledene(n).
- Een evaluatiebijeenkomst voor het personeel.
- Een bijeenkomst waarin aandacht is voor psycho-educatie: kennis over wat er in mensen omgaat als er iets ergs gebeurd is.
- Een ritueel om de overgang naar het normale schoolleven weer te hervatten of om een bepaalde periode af te sluiten. Na de Bijlmerramp werd bijvoorbeeld een boom geplant ter herdenking aan de 18 kinderen die stierven.
- Creëren van een gedenkplek, een rotstuin met een steen voor iedere overledene, een plaats waar foto's hangen met een symbolisch voorwerp erbij, een galerij met getekende portretten, een zitbank met inscriptie, een tegel met een lieveheersbeestje als symbool van zinloos geweld.
- Organiseren van extra ondersteuning, zowel intern als extern. Dit kan individueel zijn, maar ook in groepen zoals in een rouwgroep.
- Afsluiten van het schooljaar of soms na enkele jaren, bijvoorbeeld aandacht bij de diploma-uitreiking voor de leerling die er niet meer is.

8.3 Zorg voor leerlingen

De zorg voor leerlingen kan zich toespitsen op een aantal terreinen: het primaire, secundaire en tertiaire terrein. Onder primair verstaan we de integratie in de dagelijkse begeleiding van leerlingen waardoor we preventief werken aan sociaal-emotionele aspecten. Secundair is de opvang voor leerlingen die sociaal-emotionele problemen hebben. Tertiair is de opvang wanneer er zich werkelijk een calamiteit in de school voordoet. Verder is het van belang aandacht te hebben voor

leerlingen die het extra moeilijk hebben, zoals vrienden van het slachtoffer, maar ook vrienden van de dader. Daarnaast verdienen ook de leerlingen aandacht bij wie oude ervaringen gereactiveerd worden zoals verlieservaringen en geweldsdelicten.

In tijden van nood tonen mensen onvermoede krachten: dat geldt voor leerlingen en dat geldt ook voor het personeel van een school. Er zijn veel voorbeelden bekend van leerlingen of leraren die zeer moedig en daadkrachtig gehandeld hebben. Net zo goed als er leraren zijn die op het moment verlamd zijn geweest en achteraf worstelen met de vraag of ze niet meer hadden kunnen doen.

De herbeleving van de traumatische gebeurtenis kan voor sommigen nachtmerries inhouden, niet goed meer kunnen functioneren of zelfs een posttraumatische stressstoornis (PTSS) (zie paragraaf 8.7.1). Kinderen en jongeren vertonen vaak ongekend veel veerkracht als ze geconfronteerd worden met verlies en traumatische gebeurtenissen.

Na het ongeluk met de trein maakten diverse ouders zich zorgen over hun zoon die het ongeluk had zien gebeuren. Geen van de jongens wilde er thuis over praten. Ze wilden vooral met rust gelaten worden. Na diverse signalen van ouders organiseerde de school een avond met de betrokken ouders en een deskundige op het gebied van rouwverwerking. Deze gaf de ouders vooral de kans om te praten. Toen bleek dat de jongens elkaar veelvuldig opzochten, regelmatig samen naar de plek van het ongeluk gingen en zelfs op de begraafplaats met elkaar afspraken. De foto van hun verongelukte vriend hadden ze altijd in de buurt, in de la van hun bureau, op het nachtkastje of in hun agenda. Ze hadden hun eigen manieren gevonden om rouw te verwerken, buiten de volwassenen om. Dit stelde de ouders een stuk geruster.

Kinderen die geconfronteerd worden met calamiteiten en die gewend zijn gebruik te maken van de hulpbronnen uit hun omgeving, gemakkelijk contacten kunnen leggen en een positief zelfbeeld hebben, redden het doorgaans wel. Zelfs als ze daarna gehandicapt of verminkt verder door het leven moeten. Het is juist voor kinderen en jongeren met een laag zelfbeeld, die het moeilijk vinden om hulp te vragen en een gering probleemoplossend vermogen hebben, erg moeilijk om zich staande te houden en zich aan te passen aan een nieuwe werkelijkheid waarin ze het verlies een plek moeten geven. Daarnaast is het complicerend als een kind al eerdere traumatische ervaringen heeft opgedaan. Ook de leeftijd waarop een kind met een traumatische gebeurtenis wordt geconfronteerd, is van belang. Jongere kinderen maken een minder realistische inschatting van situaties en gevaar en beschikken over eenvoudigere vaardigheden om met stressvolle situaties om te gaan. Dat betekent dat ze meer afhankelijk zijn van de relaties met de volwassenen in hun omgeving, met name hun ouders. En dat maakt hen kwetsbaar. Ten slotte kunnen schuldgevoelens – of ze nu terecht of niet terecht zijn – een risicofactor in de verwerking betekenen. Bij met name jongere kinderen is het van belang contact te houden over deze schuldgevoelens: zonder schuldgevoelens weg te wuiven is het soms nodig ze tot proportie terug te brengen. Praten over schuld is niet gemakkelijk, zeker als er sprake is van een reële schuld. Het vraagt vaak professionele hulp om met dit laatste te leren omgaan.

8.4 Zorg voor personeel en schoolleiding

De wissel die getrokken wordt op personeelsleden in tijden van nood is groot. Sommige begeleiders verrichten prachtig werk met leerlingen en zijn wekenlang dag in, dag uit in touw. Schoolleiders investeren deze hectische weken in opvang, crisioverleg, contacten met externe hulpverlening en overheden, vaak zonder dat hen in deze periode de vraag wordt gesteld: "Wat betekent dit grote verdriet eigenlijk voor jou, red je het wel?" Het privéleven van sommige mensen staat in zo'n periode op een laag pitje: er is alleen nog maar werk en school. Sommige schoolleiders en leerlingbegeleiders hebben weinig nachtrust en hollen van de ene activiteit naar de andere.

Dat dit in een bepaalde periode gebeurt waarin het soms niet anders kan, is logisch. De vraag is hoe het met hen gaat als het leven langzaam weer een beetje op gang komt. Vaak komt voor de harde werkers de periode van besef en rouw pas als alle anderen al weer langzaam het leven aan het oppakken zijn.

Voor alle leden van het team is het belangrijk na verloop van tijd nog eens bij elkaar te gaan zitten en te evalueren wat deze ingrijpende gebeurtenis voor henzelf en voor de school betekent. Hoe kijken ze terug op deze chaotische periode: waar zijn ze tevreden over; wat zou anders kunnen? Daarnaast vinden veel betrokkenen het prettig om na enige maanden nog eens terug te kijken en na te praten: dramatische gebeurtenissen verdwijnen vrij snel uit het geheugen van de toekijkers, terwijl de betrokkenen na jaren soms nog ineens emotioneel kunnen worden wanneer ze over die rampzalige dag vertellen.

De oud-leerlingen van de lagere school in Bovensmilde die in 1977 bezet werd door een groep Molukkers blijven de gijzelingsactie jaarlijks herdenken. Dat heeft de voorzitter van Stichting De School van Bovensmilde vrijdag gezegd. Vorig jaar vond na dertig jaar voor het eerst een herdenking plaats op de plek in Bovensmilde waar vroeger de school heeft gestaan. "We willen de gijzeling jaarlijks blijven herdenken. Niet om het heel beladen te maken, maar om toch steeds even stil te staan bij wat er toen is gebeurd", aldus Gerards. Twintig oud-leerlingen en -leraren woonden de tweede herdenking bij. (ANP, mei 2008)

Van sommige calamiteiten is de nasleep erg lang: bijvoorbeeld bij slachtoffers met blijvende, zichtbare wonden, maar ook als bij de rechtsgang rond misdrijven de school elke keer weer wordt geconfronteerd met deze gebeurtenis, soms zelfs jarenlang.

Leraren, mentoren en leerlingbegeleiders vervullen vaak met heel hun hart allerlei taken na een ernstige gebeurtenis op school. Dat geeft vaak veel binding tijdens de gebeurtenis en soms een leeg gevoel als alles 'voorbij' is en het leven weer zijn gangetje gaat. Erkenning voor de geleverde inspanning is van groot belang: dankbaarheid van ouders, een bedankje van leerlingen, een bosje bloemen van het bestuur, het zijn allemaal blijken van waardering die in deze tijd de energie erin kunnen houden. En waar de binding en solidariteit de eerste tijd groot zijn, kan die na verloop van tijd anders worden. De betekenis die mensen achteraf geven aan een ernstige gebeurtenis is vaak verschillend. Als mensen hetzelfde meemaken zoals een moord, suïcide, seksueel geweld op school, betekent dat nog niet dat ze er ook dezelfde betekenis aan hechten of er hetzelfde bij voelen. Of dat de medewerkers in de school allen dezelfde opvattingen hebben over hoe het verder moet. Als het gaat om hoe om te gaan met geweld is de een voor zero-tolerance (investeren in bijvoorbeeld beveiliging), terwijl de ander de gewelddadige gebeurtenis ziet als een uitzonderlijk incident en juist extra wil investeren in het schoolklimaat.

Juist de hoge betrokkenheid van mensen kan leiden tot andere wegen of tot andere inzet, omdat aan de gebeurtenis verschillende betekenissen worden gegeven. Die verschillende visies kunnen tot onbegrip leiden tussen collega's. Het idee dat gedeeld leed alleen maar solidariteit en verbondenheid geeft, klopt niet. Zeker als de betrokkenheid groot is, zoals ook in een school. Vaak is er in eerste instantie solidariteit, maar als er keuzes moeten worden gemaakt in de school, gaan de verschillende verwerkingsvormen een rol spelen. De een zal zijn inzet om deze gebeurtenis te verwerken tonen door meer thuis aandacht te geven aan zijn privéleven en het werk even op een laag pitje te zetten, de ander zal investeren in een degelijke discussie over normen en waarden op school. Weer een ander wil meer regels op school en ten slotte is er misschien iemand die een klankbord wil blijven voor de nabestaanden.

Het is de kunst om oog te hebben voor die verschillen, er respectvol mee om te gaan en niet meteen het eigen referentiekader in te zetten: ik denk te weten wat de ander voelt en wat hij/zij nodig heeft.

Sommige leraren en schoolleiders vinden het prettig om na verloop van tijd nog eens terug te kijken met elkaar. Anderen hebben wellicht steun van medewerkers van Slachtofferhulp, zoeken professionele ondersteuning om de gebeurtenis te verwerken of doen dat juist liever thuis of alleen. Oog blijven houden voor de verschillende behoeftes van de verschillende personeelsleden is een belangrijke opgave: waar de een wil reflecteren en evalueren, wil de ander over tot het normale leven en kan weer een ander niet functioneren omdat ze 's nachts niet kan slapen. Wanneer naar manieren wordt gezocht om recht te doen aan de verschillende behoeftes, vermindert de kans op ziekteverzuim en uitval van leraren. Dat vraagt om blijvende, persoonlijke aandacht en interesse in de medewerkers.

8.5 Verwerkingsproces

Ruimte geven aan het verwerkingsproces is, naast het geven van informatie, belangrijk. Leerlingen en leraren willen soms vaak met elkaar over de gebeurtenis praten. Zijn er leerlingen of personeelsleden overleden, dan is het inrichten van een speciale ruimte waar men elkaar kan ontmoeten een goede mogelijkheid. Ook voor leraren is het noodzakelijk dat zij over hun ervaringen kunnen praten. Zij zetten zich de hele dag in voor de leerlingen en de ouders en vergeten soms zichzelf. Ze kunnen hun werk alleen maar goed doen als ze goed voor zichzelf zorgen en als er goed voor hen gezorgd wordt. Ook kan er vrij snel na het gebeurde een speciale bijeenkomst worden belegd. Het kan nuttig zijn om bij deze bijeenkomst een deskundige uit te nodigen die aandacht besteedt aan bijvoorbeeld signalen van suicidaliteit op school of het omgaan met rouwende leerlingen. Soms is het goed onder leiding van een externe deskundige, leraren met elkaar in gesprek te laten gaan over bijvoorbeeld de (schuld)vragen die zij zichzelf stellen naar aanleiding van de suïcide van een leerling.

Tips voor betrokkenen

- Praat erover met anderen, stop het niet weg
- Gun jezelf rust en ontspanning
- Houd rekening met je gevoelens en gedachten
- Doe je niet sterker voor dan nodig is
- Gebruik zo min mogelijk slaap- of kalmeringsmiddelen
- Werk niet te veel
- Vermijd vervelende discussies over het gebeurde
- Accepteer dat verwerken tijd en energie kost
- Sluit je niet af van mensen die belangrijk voor je zijn
- Denk niet te snel dat mensen je niet begrijpen

(Bron: Van der Velden, Kleber & Van Oostrom, 2000)

Een aspect dat het risico van een gecompliceerd verwerkingsproces kan vergroten zijn de secundaire verliezen die optreden (Oltjenbruns, 1999). We doelen hier op het verlies van:

- het gevoel van veiligheid;
- de normale gang van zaken in het schooljaar;
- het gevoel van vertrouwen;
- idealen;
- het idee dat de school een veilige plaats is;
- het idee dat jij het verschil maakt; dat jij ertoe doet.

Deze secundaire verliezen kunnen zowel door leerlingen als door het personeel ervaren worden en verdienen aandacht. Personeelsleden moeten in de gelegenheid worden gesteld om met elkaar te praten over deze verliezen en over hun gevoelens van verdriet en frustratie. Voor sommige leraren is dit niet genoeg. Zij hebben meer professionele hulp nodig bij het herwinnen van hun gevoel van veiligheid en het herstellen van vertrouwen.

Toen een leerling van 13 jaar een eind aan haar leven maakte door zich op de zolder van een dependance op te hangen, was er – naast verslagenheid en verdriet – ook bij enkele leraren een gevoel van woede: door deze daad op hun school had ze deze leraren iets afgenomen: het gevoel dat hun school een plek was waar het goed toeven was.

Belangrijk is dat alle betrokkenen (leerlingen, leraren en ouders) erop worden gewezen dat verschijnselen van secundair verlies erbij kunnen horen. Bovendien is het noodzakelijk afspraken te maken welke acties worden ondernomen wanneer genoemde signalen zich voordoen. Niet altijd is het noodzakelijk door te verwijzen naar een professionele hulpverlener. Enkele gesprekken met een betrokken leraar, mentor of voor personeel een collega of iemand van de schoolleiding kunnen soms al voldoende zijn.

8.6 Emotionele reacties

Reacties van zowel personeel als leerlingen kunnen vaak bijzonder emotioneel zijn. Het is belangrijk dat die ruimte er is. Aan de andere kant kan de schok zo groot zijn dat het de eerste tijd lijkt alsof mensen niet geraakt zijn. Dat is een natuurlijk afweermechanisme om te voorkomen dat men volkomen overspoeld raakt door de gebeurtenissen. De emotionele reacties volgen dan veel later.

“De klap om van het ene op het andere moment alles, dus echt alles, kwijt te raken, is te groot om meteen door te dringen. Velen hebben werkelijk niets meer; alles wat ze hadden is weg. Denk je nu echt dat ze dat niet raakt? Zelf was ik in het centrum toen het gebeurde, er niet ver vanaf, en ik moet zeggen dat ik nog niet door heb dat ‘de ramp in Enschede’ hier in Enschede is. Je ziet beelden op televisie, maar zoiets gebeurt toch niet in je eigen stad? Het is moeilijk je dat te realiseren en helemaal voor mensen die dingen hebben gezien die niemand wenst te zien. En wakker worden doen ze niet, het is immers geen droom.”
(J. en D., beiden 16 jaar, Enschede; Achterwerk, 23, 2000)

Sommige leraren kunnen beter met emoties omgaan dan andere. Het is dan ook belangrijk dat collega's elkaar steunen en taken verdelen zodat leerlingen de ruimte krijgen om zich te uiten. Dat is zeker niet altijd praten. Met name jongens hebben vaak moeite om in een emotionele setting met klasgenoten te praten over het gebeurde. Overigens vinden leraren dit ook niet altijd gemakkelijk. Er zijn veel mogelijkheden om, anders dan met gesproken woorden, om te gaan met de emoties. Creatieve werkvormen als tekenen, een collage maken, gedichten en brieven schrijven zijn vaak ondersteunend. Op een school voor consumptieve technieken bakten de leerlingen een alternatieve rouwkrans van broodjes. Op een technische opleiding gebruikte de mentor de schakels van een fietsketting om het verlies te symboliseren. Soms richten scholen rouwgroepen op voor kleinere groepen van leerlingen die in een aantal bijeenkomsten op basis van vrijwilligheid met elkaar gevoelens van rouw delen en via creatieve verwerkingsvormen ermee aan de slag gaan. Leerlingen ervaren deze rouwgroepen vaak als heel bindend en troostvol. Scholen kunnen er ook voor kiezen om bij ernstige incidenten ter ondersteuning externe hulpverleners in te schakelen, zoals vrijwilligers van Slachtofferhulp, een schoolpsycholoog, een schoolarts, sociaal verpleegkundigen, een rouwdeskundige, een schoolbegeleider of een maatschappelijk werker.

Emotionele reacties en stressreacties (zie kader hierna) zijn normale reacties op abnormale en schokkende gebeurtenissen zoals rampen en calamiteiten. Dergelijke reacties leiden niet automatisch tot verwerkingsstoornissen: dat gebeurt slechts bij een minderheid.

Stressreacties na schokkende gebeurtenissen

- Er mee bezig blijven
- Haast niet kunnen geloven wat er is gebeurd
- Snel geïrriteerd/angstig zijn
- De plaats van de gebeurtenis vermijden
- Niet aan de gebeurtenis willen denken
- Geen zin hebben om erover te praten
- Geen fut meer hebben
- Jezelf verwijten maken
- Je moeilijk kunnen concentreren
- Schrikachtig en waakzaam zijn
- Je bepaalde momenten niet kunnen herinneren
- Jezelf alleen voelen
- Lichamelijke klachten (hoofdpijn, spierpijn, enzovoort)
- Neerslachtig of verdrietig zijn
- Nachtmerries hebben, slecht (in)slapen
- Jezelf onbegrepen voelen
- Bezig zijn met 'waarom'-vragen
- Constant bij ouder(s) willen zijn
- Naspelen van de ramp (kleinere kinderen)

(Bron: Van der Velden et al., 2000)

8.7 Posttraumatische verschijnselen

Voor leerlingen en/of leraren die tijdens het verwerkingsproces last krijgen van lichamelijke of geestelijke klachten is veel aandacht nodig. Een deel van hen kan langer en in ernstige mate last houden van een of meerdere stressreacties. Maar de moeilijke vraag is wanneer je je zorgen moet gaan maken. Wanneer zijn de problemen zo ernstig dat je professionele hulp in moet schakelen? De eerste dagen of weken worden stressreacties als normaal beschouwd, ook al zijn ze zeer hinderlijk voor de getroffen en de betrokkenen. Ze horen bij het normale verwerkingsproces en de aanpassing aan de nieuwe situatie (Van der Velden et al., 2000).

In het eerste jaar is het van belang te letten op de volgende verschijnselen:

- opvallend teruggetrokken gedrag;
- steeds maar weer over de gebeurtenis willen praten;
- snel veranderende gemoedsstemmingen;
- slapeloosheid en nachtmerries;
- concentratie en geheugenstoornissen;
- gevoelens van angst, irritatie, depressie, schuld.

Dergelijke verschijnselen hoeven niet meteen op te treden; vaak openbaren ze zich pas na verloop van tijd.

De mate waarin stoornissen voorkomen verschillen nogal per gebeurtenis. Kort samengevat heeft dat te maken met:

- hoe chronischer een situatie, des te meer problematiek (jarenlang seksueel misbruik);
- hoe meer een gebeurtenis een persoon alleen treft, des te meer stoornissen (bij rampen waarbij veel mensen betrokken zijn dus minder);
- hoe meer een gebeurtenis sociaal beladen is, des te meer stoornissen (bijvoorbeeld verkrachting).

Soms worden kinderen en jongeren meer getraumatiseerd door de gebeurtenissen die op het verschrikkelijke incident volgen, dan door het incident zelf, bijvoorbeeld als ouders en/of hulpverleners zeer inadequaat handelen of in paniek raken, als de beelden telkens maar weer op de tv getoond worden, enzovoort. In dat geval spreken we van secundaire traumatisering. Ondanks dit alles blijkt het steeds om een minderheid te gaan die getroffen wordt door ernstige problematiek. Toch staan juist traumastatoornissen vaak in de belangstelling. Wellicht omdat we het gevoel hebben dat in onze samenleving alles maakbaar en beheersbaar moet zijn. Maar niet alle ellende valt te bedwingen en te voorkomen. Nare ervaringen geven kinderen, jongeren en volwassenen ook mogelijkheden om van te leren en/of een effectievere copingsstijl aan te leren. Dit kan leiden tot persoonlijke groei.

8.7.1 Posttraumatische stressstoornis

Met traumagerelateerde klachten wordt vaak bedoeld op de stressreacties zoals deze in de omschrijving van de acute stressstoornis en de posttraumatische stressstoornis (PTSS) (DSM-IV) genoemd worden:

- herbelevingen: intense herinneringen of zintuiglijke herbelevingen die zich opdringen, frequent herhalen en meestal als zeer onaangenaam worden beleefd;
- vermijden: gedachten, gevoelens, gesprekken, activiteiten, mensen en plaatsen worden vermeden; daarnaast meer algemene reacties zoals verminderde belangstelling, onthechting, beperkt toekomstperspectief;
- verhoogde prikkelbaarheid: men scant de omgeving voortdurend op gevaar en kan zich daardoor moeilijk concentreren.

Bij ongeveer 10% van de getroffen en kan een posttraumatische stressstoornis (PTSS) optreden. Daarmee wordt een gestoorde of gestagneerde verwerking bedoeld. Als criteria en symptomen geldt het volgende (Van der Velden et al., 2000, overgenomen uit de DSM-IV):

- a De betrokkene is blootgesteld aan een traumatische ervaring waarbij het volgende van toepassing is:
 - betrokkene is getuige geweest van, werd geconfronteerd met of heeft een of meer gebeurtenissen ondervonden die een feitelijke of dreigende dood of een ernstige verwonding met zich meebracht;
 - tot de reacties van de betrokkene behoorden intense angst, hulpeloosheid of afschuw (bij kinderen kan dit zich uiten in chaotisch of geagiteerd gedrag).
- b De traumatische ervaring wordt voortdurend herbeleefd, bijvoorbeeld via terugkerende onaangename herinneringen of dromen.
- c Aanhoudende vermijding van prikkels die bij het trauma horen of afstomping van de algemene reactiviteit (niet aanwezig voor het trauma). Dit laatste moet blijken uit de aanwezigheid van drie of meer van een aantal genoemde reacties zoals het vermijden van gedachten, gevoelens en gesprekken behorend bij het trauma, zich een belangrijk aspect van het trauma niet meer kunnen herinneren, het gevoel een beperkte toekomst te hebben, enzovoort.
- d Aanhoudende symptomen van verhoogde prikkelbaarheid (niet aanwezig voor het trauma). Ook hier worden weer voorbeelden genoemd waarbij er sprake moet zijn van het optreden van twee of meer van die symptomen.
- e Duur van de symptomen uit b, c en d langer dan een maand.
- f De stoornis veroorzaakt duidelijk lijden of beperkingen in het functioneren.

Men onderscheidt een acute vorm (duur van de symptomen korter dan drie maanden), chronische vorm (drie maanden of langer) en met verlaat begin (indien het begin van de symptomen ten minste zes maanden na het trauma ligt).

Een leraar trad bij een busongeluk zeer adequaat op. Hij organiseerde de juiste hulpverlening en ving de emotionele reacties op zoals weinigen gekund hadden. Na het gebeure kon hij er vrij kalm over praten en leek hij zijn dagelijkse taken als vanzelf weer op te pakken. Pas een half jaar later kwam de terugslag: slapeloosheid en angstdromen. Enkele maanden later was de leraar genoodzaakt geruime tijd met ziekteverlof te gaan en professionele hulp te zoeken.

Met behandeling van PTSS kan pas begonnen worden wanneer de betreffende persoon voldoende stabiliteit heeft bereikt. Het gevoel van controle van de getroffenen kan door psycho-educatie worden versterkt: het (geruststellend) uitleg geven over het in principe normale karakter van de posttraumatische stresssymptomen. Daarmee kunnen de vaardigheden van een getroffene om met stressreacties en sterke emoties om te gaan, worden vergroot.

Traumatische ervaringen zijn wrang en bitter. We leven ons individuele leven volgens een structuur, een redelijk patroon van regels, vanuit de illusie van beheersbaarheid en voorspelbaarheid. Het zijn bij een ramp juist deze elementen die tenietgedaan worden. De basale zekerheden storten in. Daarmee breekt een traumatische ervaring abrupt het besef van beheersing over het eigen leven af (Kleber, 2000). Iemand die niet aan de strenge criteria van PTSS voldoet, kan overigens ook te maken hebben met ernstige verwerkings- of gezondheidsproblemen.

Daarnaast zijn er nog andere verschijningsvormen naast een posttraumatische stressstoornis, zoals depressie, chronische pijn, verminderde intellectuele prestaties, zelfverwijten en schuldgevoelens, relatieproblemen, langdurig ziekteverzuim (Van der Velden et al., 2000). Naast geestelijke problemen gaan met een PTSS ook vaak lichamelijke klachten gepaard: veel onderzoeken tonen aan dat er een duidelijk verband is tussen een PTSS en biologische reacties in het lichaam die kunnen leiden (ook veel later in het leven) tot ziekten die niet in verband lijken te staan met het trauma (hart- en vaatziekten, obesitas, kanker en dergelijke). Psychotherapie kan dus behalve op de trauma ook invloed hebben op de gezondheid (Miranda Off, NtVP-congres, november 2008).

Deze ernstige verschijnselen rechtvaardigen zeker het inschakelen van professionele hulp. Het begeleiden of verlenen van hulp overschrijdt ruim de grenzen van leerlingbegeleiding. Dat wil niet zeggen dat leraren, mentoren en begeleiders niets meer kunnen betekenen. Ze zijn juist van grote betekenis door hun aanwezigheid en zorg, maar de behandeling moet in professionele handen zijn.

8.8 Evaluatie van het gebeuren

Na een stressvolle, traumatische ervaring is een evaluatie van belang, zowel voor de leraren en de hulpverleners als voor de leerlingen. Daarbij kan het van belang zijn te ervaren dat je niet alleen staat of abnormaal bent in de wijze waarop je de dingen ervaart en voelt. Een goede evaluatie kan het begin zijn van een zingevingsproces dat uiteindelijk kan leiden tot het zien en ervaren van hoop, saamhorigheid en kracht.

Wanneer de schoolleiding het gevoel heeft dat de gebeurtenis na verloop van tijd nog steeds een grote rol speelt in de school, kan het zinvol zijn om op de evaluatiebijeenkomst steun te vragen van een deskundige. Iemand met meer afstand ziet vaak veel beter wat er tussen mensen gebeurt en kan hierop inspelen. Dan kan ook de angst besproken worden die veel mensen hebben dat ze de signalen een volgende keer weer over het hoofd zullen zien. Of de angst om bepaalde klassen binnen te gaan waarin agressieve leerlingen zitten. Of over het vertrouwen in zichzelf dat ze verloren hebben. Belangrijk is dat dit niet in de hoofden van de mensen blijft, maar geuit kan worden zodat je als collega's weet wat er omgaat bij de anderen en elkaar kunt ondersteunen. Tevens kan in een vroegtijdig stadium worden gemonitord hoe het met mensen gaat.

Literatuur

- Bear, G.G., Webster-Stratton, C., Furlong, M., & Rhee, S. (2000). Preventing aggression and violence. In K. Minke & G. Bear (2000). *Preventing school problems. Promoting school success: Strategies and programs that work*. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Besturenraad (2012). *Onderwijs en social media. Rapportage ledenpeiling 14 juni tot en met 13 juli 2012*. Woerden: Besturenraad.
- Desain, Carla (2012). Dreigtweets 'Ik ga alle leraren vermoorden'. *Van 12 tot 18, jrg. 12*, nr. 1.
- Engels, N., Aelterman, A., Schepens, A. & Van Petegem, K. (2001). Het welbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs. *Welwijs, 12, 3*, 28-3.
- Essen, I. van (1999). *Ik krijg tranen in mijn ogen als ik aan je denk*. Amsterdam: Sjaloom.
- Ferwerda, H.B. & Leiden, I. van (2005). *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Fiddelaers-Jaspers, R. (1996a). *Doodnormaal. Verdriet en rouw bij leerlingen*. Houten: EPN.
- Fiddelaers-Jaspers, R. (1996b). *Afscheid voor altijd. Omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs*. Houten: EPN.
- Fiddelaers-Jaspers, R. (1998). *Jong verlies. Een handreiking voor het omgaan met rouwende kinderen*. Kampen: Kok Lyra.
- Fiddelaers-Jaspers, R. (2003). *Verhalen van rouw. De betekenis van steun op school voor jongeren met een verlieservaring*. Heeze: In de Wolken.
- Fiddelaers-Jaspers, R., Groot, M. de & Keijser, J. de (2006). *Waarom doet iemand dat? Kinderen en jongeren ondersteunen na zelfdoding in de omgeving*. Kampen: Ten Have.
- Fiddelaers-Jaspers, R. & Spee, I. (2000). *Weer-zin in leven. De school en zelfdoding*. Houten: EPN.
- Gardner, M. & Steinberg, L. (2005). Peer influence on risk taking, risk preference and risky decision making in adolescence and adulthood: An experimental study. *Dev Psychol, 41(4)*, 625-635.
- Gossen, Diane C. (2001). *Restitution: Restructuring School Discipline*. New View. Publications Chapel Hill, N.C.
- Goudriaan, M. (2001). *Met de dood in het hart. Rouw bij migranten- en vluchtelingenjongeren*. Utrecht: Pharos.
- Hersenstichting Nederland (april 2008). *Puberhersen in ontwikkeling*. Den Haag: Hersenstichting Nederland.

Hopkins, Belinda (2000). *About Restorative Justice*. UK Dir of Transforming Conflicts.

Infopunt Veiligheid (NIFV) (zomer 2012). *Sociale media: luisteren en produceren. Vervolg voor organisaties met focus op veiligheid*. Kennispublicatie. Arnhem: Infopunt Veiligheid.

Johnson, S.L. (2009). Improving the school environment to reduce school violence: a review of the literature. *Journal of School Health*, 79, 451-465.

Jolles, Jelle (2011). *Ellis en het verbreinen. Over hersenen, gedrag en educatie*. Amsterdam: Neuropsych Publishers.

Zie ook: www.hersenenleren.nl

Kleber, R. (2000). Het trauma voorbij. Over de grenzen van de psychotraumatologie. *De psycholoog*, januari 2000.

Kok, David (2011). *Alleen aanwezig zijn op social media is niet genoeg. Een onderzoek naar het gebruik van social media door gemeenten in Nederland*. Amsterdam: D.S.C. Kok.

Kriek, F., Tillaart, J. van den, Cooten, E. van, Timmer, J., Pfeiffer, B. & Kobes, M. (april 2011). *Handreiking preventie en omgaan met schoolaanlagen. Eindrapport*. Amsterdam: Regioplan. Onderzoek uitgevoerd door Regioplan Beleidsonderzoek en Windesheim Hogeschool in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Mayer, M.J. & Leone, P.E. (1999). A structural analysis of school violence and disruption: implications for creating safer schools. *Education and treatment of children*, 22, 333-356.

Mije, Pauline van der (2006). *Wegwijzer eerdergerelateerd geweld*. Utrecht: Forum / Interventieteam Relationale Druk en Geweld.

Naafs-Wilstra, M.C. (red.) (1995). *Kinderen met kanker, school en toekomst*. Zwolle: Vereniging Ouders, Kinderen en Kanker.

Nationale Academie voor Media & Maatschappij (2011). *Mobieltjesbeleid op scholen ware chaos. Samenvatting onderzoek 'Mobieltjes op school'*. Nationale Academie voor Media & Maatschappij.

Off, Miranda (2008). *Psychotrauma en lichamelijke reacties*. Lezing dr. Miranda Off, universitair hoofdleraar psychotrauma op NtVP-congres d.d. 19 november 2008 in AMC Amsterdam.

Oltjenbruns, Dr. Kevin Ann (1999). *Grief following traumatic loss. Institute briefs*. Colorado: State University.

Oostrik, H. (2008). *Herstelrecht als basis van een verbindende school*. Alphen aan den Rijn: Kluwer

Oostrik, H. (2009). *Een basis van respect. Herstelrecht in het primair onderwijs*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Papadatou, D. (1999). *The grieving healthcare professional*. Lezing tijdens de conferentie 'Children and death', Bristol, 8 september 1999.

ROC van Twente (januari 2012). *Uitgangspunten Online Communicatie. Tips & Trucs, Do's & Don'ts voor het gebruik van sociale media*. ROC van Twente.
http://mbo.kennisnet.nl/wp-content/uploads/2012/04/folder-socialmedia_ROCvanTwente.pdf

Roede, Ewoud (2007). Signalering en aanpak van geweld. Mogelijkheden voor leraren om gevaarlijk gedrag van leerlingen tijdig te kunnen signaleren. *Pedagogische Dimensies*, 54. Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut, UVA.

Rothschild, Barbara (2000). *The body remembers*. New York: Norton.

Rudd, P., Reed, F. & Smith, P. (2008). *The effects of the school environment on young people's attitudes towards education and learning*. National Foundation for Educational Research.

Ruigrok J. & Oostrik, H. (2007). *In plaats van schorsen. Handboek herstelrecht in het onderwijs*. Esch: uitgeverij Quirijn / 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Schaap, S.D., Veen, M.J. & Hendriks van de Weem, C.J. (mei 2011). Leren van incidenten. In vijf stappen beter voorbereid. Heerlen: Arbo-VO. Dit rapport is in opdracht van de VO-raad en Arbo-VO opgesteld door Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (COT).

Smit, F., Sluiter, R. & Driessen, G. (2006). *Literatuurstudie ouderbetrokkenheid in internationaal perspectief*. Nijmegen: ITS / Radboud Universiteit.

Spee, I. (2003). Calamiteiten in het onderwijs. *Tijdschrift voor leerlingbegeleiding*, september, 26, nr. 4.

Spee, I. (2007). *Als de school het niet alleen kan....* 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Spee, I. (oktober 2007). Tongzoenen op een schoolfeest. *Bij de Les*.

Spee, I. & Bootsman, A. (2006). *Willemijn en het belang van een goede zorgstructuur*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Spee, I., Roos, D. & Fiddelaers-Jaspers, R. (2000). *Veelkleurig verdriet*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

Spee, Ine & Ronny Tan (17 november 2005). Soms moeten media zwijgen. *Trouw*.

Stevenson, Dr. R.G. (ed.) (1994). *What Will We Do? Preparing a School Community To Cope With Crises*. Amityville, New York: Baywood Publishing Company.

Stroebe, M. & Schut, H. (1998). Culture and grief. *Journal of Bereavement Care*, 17, 1, 7-11.

Stroebe, M. & Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement, rationale and description. *Death Studies*, 23, 197-224.

Studulski F., Westerbeek, K., Melisse, R. & Bongers, C. (2008). *Rapportage inventarisatie eergerelateerd geweld onder scholen voor voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs (ROC's)*. Utrecht: Sardes.

Theunissen, J. & Visser, J. (2000). *Weer-zin in leven. Onderzoeksverslag*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.

US Secret Service and US Department of Education (2002). *The final report and findings of the safe schools initiative: implications for the prevention of school attacks in the US*. Washington DC.

Velden, P.G. van der, Eland, J. & Kleber, R.J. (2002). *Handboek voor opvang na rampen en calamiteiten*. Utrecht: Instituut voor Psychotrauma.

Velden, P.G. van der, Kleber, R.J. & Oostrom, I. van (2000). *Eerste rapportage Gezondheidsonderzoek Enschede. Deelrapportage (geestelijke) gezondheid van de bewoners, passanten en hulpverleners van de vuurwerkramp in Enschede*. Zaltbommel: Instituut voor Psychotrauma.

Velden, Peter van der & Middendorp, Henriette van (augustus 2008). *Psychologie & gezondheid*, 36, nr. 5. Themnummer rampen en calamiteiten.

Veugelers, W. & Kat, E. de (april 2000). De gedroomde leraar. Leerlingen praten mee over vormgeving onderwijs. *Didaktief & School*.

Vossekuil, B., Fein, R., Reddy, M., Borum, R. & Modzeleski, W. (2004). *The final report and findings of the save school initiative. Implication for the prevention of school attacks in the United States*. Washington D.C.: United States Secret Service and United States Department of Education.

Wolters, W. (1999). Partnerdoding. Dubbel verlies voor kinderen. *De Psycholoog*, november, 502-508.

Bijlagen

1	Checklist calamiteiten	58
2	Voorbeeldbrief aan ouders bij overlijden van een leerling na ziekte	61
3	Voorbeeldbrief aan ouders bij poging tot zelfdoding van een leerling zonder dodelijk gevolg	62
4	Voorbeelden van informatie aan leerlingen, ouders en collega's bij zelfdoding van een leraar/leerling	63
5	Voorbeeldbrief aan ouders met informatie over de uitvaart	68
6	Voorbeelden van informatiebulletins aan leerlingen bij de dood van een vermiste leerling	69
7	Voorbeeldbrief ouderavond inzake seksueel geweld op basisschool	75
8	Poster 'Hoe te reageren op sociale media?' (Infopunt Veiligheid)	76
9	Richtlijnen voor het gebruik van sociale media (Alfa-college)	77
10	Belangrijke adressen en websites	82

Bijlage 1 – Checklist calamiteiten

Het is onmogelijk een checklist te maken die 100% past bij alle calamiteiten waarmee een school te maken kan krijgen. Dit is slechts een voorbeeld waarbij elke school dingen kan aanpassen, weghalen of toevoegen. Voor specifieke draaiboeken, zie de publicaties in de literatuurlijst of op www.kpcgroep.nl/calamiteiten.

Vooraf

- Opstellen van een draaiboek.
- Bespreken en vaststellen van het draaiboek met het personeel.
- Vaststellen wie in geval van calamiteiten de leiding heeft: naam, adres en mobiel nummer.
- Wie maken deel uit van het crisisteam?
- Wat zijn de taken en bevoegdheden van het crisisteam?
- Persvoorlichter benoemen (uit crisisteam of iemand daarbuiten die in voortdurend contact staat om af te stemmen).
- Op welke externe deskundigen kan een beroep gedaan worden: naam, adres, (mobiel) telefoonnummer?
- Draaiboek ligt klaar op vaste plek(ken) en is digitaal beschikbaar.

Tijdens

Het bericht komt binnen

- Snel inschatten van de ernst en de omvang van de calamiteit.
- Melding: doorgeven aan wie?
- Geheimhouding tot nader order om feiten te kunnen verifiëren en eerste acties te plannen.
- Zo nodig onmiddellijk mensen in veiligheid brengen.
- Politie en/of hulpverlening waarschuwen: alarmnummer 112.
- Opvang van melder en getuigen.
- Ingeval van geweld, daders afschermen.
- Zorgen voor blijvende telefonische bereikbaarheid van de school.
- Crisisteam benoemen met beslisbevoegdheid; eerste afspraken maken.
- Inwinnen van informatie; controleren van gekregen informatie.
- Contact met en tips vragen aan belangrijke instanties zoals politie, GGD, afhankelijk van calamiteit.
- Afspreken: wie moet ingelicht worden en in welke volgorde?
- Hoe gaat de boodschap naar buiten: persoonlijk, per telefoon, per brief, via informatie-bulletin?
- Geheimhouding opheffen.

De gebeurtenis vindt plaats op school

- Allereerste zorg is veiligheid: betrokkenen en omstanders in veiligheid brengen.
- Zo nodig ontruimen van gebouw.
- Eerste hulp bieden.
- Politie, hulpdiensten en dergelijke inschakelen: alarmnummer 112.
- Zorgen dat (bij geen gevaar) leerlingen op school blijven.

Informeren

- Bijeenkomst met personeel voorbereiden:
 - Wie zit voor? Wie geeft de informatie?
 - Wat wordt exact gezegd?
 - Nagaan wie er direct betrokken is (ouders/broers/zussen/naaste vrienden) en hoe deze te informeren en op te vangen.

- Nagaan voor wie het bericht ook extra zwaar kan zijn en wat voor hen te doen.
 - Wie inventariseert afwezige personeelsleden en licht hen in?
 - Wie informeert de leerlingen, wanneer, waar en op welke manier?
 - Wie informeert de afwezige leerlingen, wanneer, waar en op welke manier?
 - Tekst opstellen ter ondersteuning van informatie leerlingen.
 - Afspraken maken over de wijze waarop leerlingen verder opgevangen worden.
 - Wie informeert de ouders, wanneer, waar en op welke manier?
 - Welke mensen buiten de school moeten geïnformeerd worden en wie doet dat?
 - Persvoorlichter voorstellen en benadrukken dat uitsluitend hij degene is die de contacten met de pers onderhoudt.
 - Wie organiseert vervolgbijeenkomst, eventueel met deskundigen/hulpverleners/ politie? Lijstje met mogelijke namen en telefoonnummers is aanwezig.
- Bijeenkomst met personeel uitvoeren:
 - De informatie wordt zonder omtrekkende bewegingen gegeven: ik moet u iets zeer ernstigs vertellen. Belangrijkste informatie geven, niet verliezen in details.
 - Ruimte geven voor eerste emotionele reacties.
 - Mogelijkheid geven tot informatieve vragen.
 - Afspraken maken hoe de leerlingen ingelicht worden en door wie (mentor of lesgevende leraar).
 - Informatiebulletin uitdelen.
 - Informatie over welke reacties te verwachten zijn van leerlingen en hoe deze op te vangen.
 - Ook leerlingen instrueren niet met de pers te praten.
 - Informatie over opvangmogelijkheden van leerlingen (individueel, in de groep, in een aparte ruimte).
 - Informatie over opvang naast betrokken leerlingen.
 - Vervolgbijeenkomst personeel inleiden of een dagelijkse briefing op een vast moment.
 - Leerlingen en ouders informeren:
 - Meteen na de bijeenkomst met het personeel worden leerlingen ingelicht.
 - Naastbetrokkenen worden apart geïnformeerd door bijvoorbeeld de leerlingbegeleider of iemand van de directie.
 - Voordat de leerlingen naar huis gaan is een brief voor de ouders klaar die de leerlingen kunnen meenemen.
 - Eventueel laatste informatie op de website van school zetten en actueel houden.

Verwerking

- Mentoren of leraren ondersteunen leerlingen in de klas; ook in een eventuele nazorgruimte zijn mentoren of leerlingbegeleiders aanwezig.
- Afhankelijk van de behoefte van de leerlingen werkvormen gebruiken. Dit kan uiteenlopen van samen praten in grote of in kleine groepjes, creatieve werkvormen, uitrusten in de gymzaal, een gezamenlijke boswandeling maken of muziek draaien; samen naar nieuwsuitzendingen op tv kijken of op internet informatie opzoeken, informatieve vragenronden of een deskundige (bijvoorbeeld politie) in de klas om vragen aan te stellen (kan ook in behoefte voorzien).
- Als leerlingen naar huis zijn, met collega's even napraten en kijken welke ideeën er zijn voor werkvormen voor de volgende dag.

Bij overlijden: bezoek, afscheid en rouwdienst

- Bezoek brengen aan getroffen gezin(nen) door bijvoorbeeld iemand van de schoolleiding, mentor en twee leerlingen.
- In overleg met ouders of gezinsleden afscheidsbezoek regelen (zo mogelijk).
- Indien in rouwcentrum, in overleg met ouders en uitvaartleider aparte bezoektijd regelen voor leerlingen.

- Leerlingen vooraf informeren over wat hen te wachten staat (wat is een rouwcentrum, hoe ziet de overledene eruit, is de kist nog open, wat wordt er van je verwacht, enzovoort).
- Begeleiding van afscheid goed regelen; zorgen voor voldoende opvang van de leerlingen; zo mogelijk zorgen voor thee/koffie/frisdrank.
- Overleg met ouders/gezin over aanwezigheid bij en inbreng in de rouwdienst.
- Foto's en/of video-opnamen maken van de dienst om later aan de nabestaanden te kunnen overhandigen.
- Zo nodig intermediair benoemen die inbreng van de school regelt met ouders.
- Informeren van ouders/gezin over herdenkingsdienst op school; willen ze wel/niet aanwezig zijn.
- Voorbereiden met leerlingen van inbreng rouwdienst en herdenkingsdienst.
- Regelen van ruimte om na de dienst de leerlingen op te vangen en na te praten.

Na afloop

Nazorg

- Wat kan er in de klas nog gedaan worden na de uitvaart, nadat de vermiste leerling gevonden is, nadat daders gepakt zijn? Zijn er eventueel werkvormen of speciale lessen beschikbaar?
- Extra zorg voor risicoleerlingen: wie heeft aandacht voor wie? Idem voor personeel.
- Ouderavond waarin de gebeurtenis centraal staat, informatie gegeven wordt over achtergronden en de school de ouders informeert over hoe er gehandeld is, waarom en wat men ervan geleerd heeft.
- Nagesprek met betrokken ouders.
- Evaluatiebijeenkomst voor medewerkers.
- Afspraken maken met betrokkenen over opruimen herdenkingsruimte.

Periode erna

Opvang van medewerkers

- Collegiale steun.
- Zo nodig inschakelen van bedrijfsarts voor gesprekken.
- Eventueel supervisietraject aanbieden.
- Eventueel extra scholing of ondersteuning aanbieden aan medewerkers die leerlingen of collega's opvangen.

Begeleiding van leerlingen met problemen

- Individuele opvang door mentor, leerlingbegeleider of vertrouwenspersoon.
- Groepsopvang, bijvoorbeeld door een rouwgroep te creëren waarbij leerlingen vrijwillig onder begeleiding een aantal bijeenkomsten bijwonen.

Bijstellen draaiboek

- Evalueren van de gang van zaken.
- Op basis van de evaluatie het draaiboek bijstellen.

Bijlage 2 – Voorbeeldbrief aan ouders bij overlijden van een leerling na ziekte

Geachte ouder(s)/verzorger(s),

Gisteren is Martijn, leerling uit klas 2G, na een langdurige ziekte overleden. Wij zijn daardoor erg geschokt en verdrietig. In de klas heeft de mentor, meneer De Klerk, dit bericht verteld aan zijn leerlingen. Natuurlijk zullen wij het niet bij dat ene gesprek laten. Wij hopen dat u thuis uw zoon/ dochter goed kunt opvangen als hij/zij erover wil praten.

Wij doen u namens de ouders van Martijn het verzoek hen nu niet thuis te bellen. Hoe begrijpelijk uw medeleven ook is, dergelijke telefoontjes betekenen een zware belasting. Misschien kunt u een andere vorm voor uw medeleven vinden. U kunt wel de school bellen. De mentor, meneer De Klerk, onderhoudt het contact met de familie.

Wanneer wij weten hoe wij met de klas en de school afscheid zullen nemen van Martijn, berichten wij u.

Met vriendelijke groet,

Mevrouw P. Bomers
rector

(Gebaseerd op een voorbeeldbrief uit 'Kinderen met kanker, school en toekomst' van Marianne C. Naafs-Wilstra (red.), 1995)

Bijlage 3 – Voorbeeldbrief aan ouders bij poging tot zelfdoding van een leerling zonder dodelijk gevolg

Geachte ouders,

In verband met een trieste gebeurtenis in klas A4d wil ik het volgende onder uw aandacht brengen. Vanmorgen heb ik, na overleg met de ouders van Johan van de Weg, in zijn klas verteld wat er met Johan is gebeurd. Omdat dit uw zoon of dochter zeker diep geraakt heeft, vind ik het belangrijk ook u als ouders in te lichten over de feitelijke gebeurtenissen.

Johan zag door al zijn problemen het leven niet meer zitten en heeft getracht door een zelfdodingspoging een oplossing hiervoor te vinden. Zijn situatie is momenteel kritiek. Met zijn ouders verkeren wij in spanning. We hopen dat Johan zal herstellen en zullen dan eraan blijven werken om, voor zover dat binnen onze mogelijkheden ligt, hem een nieuw toekomstperspectief te bieden.

We kunnen ons goed voorstellen dat een gebeurtenis als deze ook gevolgen kan hebben voor de emotionele ontwikkeling van onze leerlingen. Ook die kant van de gebeurtenis zal onze voortdurende zorg krijgen. De leraren betrokken bij de begeleiding van de leerlingen willen zich volledig inzetten om hen te helpen bij het verwerken van dit bericht. We zijn steeds bereid om met leerlingen hierover in gesprek te gaan.

Wanneer u merkt dat uw zoon of dochter het moeilijk heeft met deze gebeurtenis, is het zinvol ook thuis daarover met elkaar te praten. Heeft u daarbij hulp van de school nodig, dan kunt u desgewenst behalve met ondergetekende ook met de volgende collega's contact opnemen: (namen van vertrouwenspersonen, mentor, conrector). Hun telefoonnummers staan in onze informatiegids vermeld. In principe zijn alle collega's overdag op school bereikbaar.

Met de meeste hoogachting,

B. de Bruin
rector

Bijlage 4 – Voorbeelden van informatie aan leerlingen, ouders en collega's bij zelfdoding van een leraar/leerling

Voorbeeld van mondelinge informatie aan leerlingen

Tip: geef zoveel mogelijk de feiten weer: wie, wat, waar, wanneer en hoe (in zoverre mogelijk en volgens afspraak met de familie).

Ik heb een trieste mededeling voor jullie. Meneer Jansen is gisteren thuis gestorven. Hij heeft een einde aan zijn leven gemaakt. Ik begrijp dat er veel vragen zullen zijn over zijn zelfdoding en waarom hij het gedaan heeft.

Zelfdoding is een doodsoorzaak die moeilijk te vatten is; er zijn allerlei soorten vragen en de meest gestelde is 'Waarom?'. We kunnen erover praten en misschien enkele van de vragen beantwoorden.

Voorbeeldbrief aan ouders (1)

Beste ouders,

Ik heb een trieste mededeling voor u. Nick Smits, leerling uit vwo-6, is door zelfdoding om het leven gekomen. We hebben deze informatie ook aan de leerlingen gegeven tijdens het eerste lesuur vanmorgen. We hopen dat u met uw zoon/dochter hierover kunt praten.

Zelfdoding is voor veel mensen moeilijk te begrijpen en te accepteren, omdat het onbeantwoorde vragen oproept. We zullen nooit helemaal begrijpen waarom iemand de beslissing neemt een einde aan zijn leven te maken. Er spelen vele factoren mee die uiteindelijk leiden tot deze daad. Soms zullen leerlingen, zeker de vrienden van Nick, zich afvragen of ze iets hadden kunnen doen om het te voorkomen.

Het is belangrijk dat leerlingen de gelegenheid hebben om hierover te praten en hulp te krijgen als dat nodig is. De leerlingbegeleiders, de leraren en ook andere personeelsleden zijn beschikbaar voor leerlingen en ouders om te praten over gedachten, gevoelens en zorgen. U kunt ons altijd op school bereiken als u vragen of zorgen heeft.

Aanstaande donderdag is er een bijeenkomst op school om 19.00 uur. Leerlingen, ouders en personeel worden hiervoor uitgenodigd. Een deskundige op het gebied van rouw zal informatie geven over zelfdoding, signalen waar men op moet letten en mogelijkheden tot preventie. We hopen dat u hiervoor tijd wilt vrijmaken.

Onze gedachten gaan uit naar de ouders, broer en zussen van Nick.

Met vriendelijke groet,

G. van Drimmelen
rector

Voorbeeldbrief aan ouders (2)

In de volgende brief kiest de school ervoor om de oorzaak van het overlijden niet in de brief aan de ouders te vermelden, maar te verwijzen naar de informatie die de leerlingen hierover mondeling ontvangen hebben.

Geachte ouder(s)/verzorger(s),

Vanochtend hebben wij onze leerlingen geïnformeerd over het overlijden van een van onze leerlingen. Wij vinden het van belang u via deze brief te laten weten hoe wij hiermee vandaag zijn omgegaan en op welke wijze wij hier de komende tijd mee om willen gaan.

Gisterenmiddag is door tragische omstandigheden een einde gekomen aan het leven van ... Vanmorgen heeft het team om 08.00 uur hierbij stilgestaan. Vervolgens zijn alle aanwezige leerlingen tijdens hun eerste les geïnformeerd over het overlijden van ... en de omstandigheden waaronder het overlijden heeft plaatsgevonden; de betreffende leraren hebben de leerlingen daarna binnen hun les de ruimte geboden uiting te geven aan hun gevoelens en gedachten. Voor veel leerlingen binnen de school was deze informatie een grote schok. Alhoewel wij vandaag getracht hebben ruimte te geven voor de gevoelens van onze leerlingen, kunnen wij ons voorstellen dat uw zoon of dochter sterke behoefte heeft om ook binnen de huiselijke kring uiting te geven aan zijn of haar gevoelens en gedachten.

Vanaf maandag zal in de ... (locatie van de school) een stilteruimte ingericht zijn, waarin leerlingen bij het overlijden van ... kunnen stilstaan. Dinsdagavond is van 19.00 uur tot 19.30 uur in de ... kerk te ... gelegenheid tot het tekenen van het condoleanceregister. De school vindt het van belang om met de leerlingen en personeelsleden van de school die daaraan behoefte hebben, dinsdagavond, in aansluiting op het condoleren, stil te staan bij het overlijden van ... Daartoe houden wij in de aula van de school om 20.15 uur een herdenkingsbijeenkomst, waarvoor wij hierbij uw zoon/dochter uitnodigen. Uzelf bent uiteraard ook welkom bij deze herdenking. Woensdagochtend wordt de uitvaartplechtigheid voor ... gehouden. Aansluitend daarop vindt de crematie plaats.

Wij zullen de leerlingen van klas ... en andere leerlingen uit de directe kennissen- en vriendenkring van ... in de gelegenheid stellen de uitvaartdienst en/of de crematie bij te wonen. Van de leerlingen die niet in klas ... zitten, verwachten wij dat zij dit dinsdag bij hun coördinator melden.

Wij zijn ervan overtuigd dat de komende periode voor een aantal leerlingen moeilijk zal worden. Uiteraard zullen wij trachten uw zoon of dochter bij de verwerking van deze gebeurtenis te ondersteunen. Mocht u hierover nog vragen hebben of ons op andere wijze informatie willen verstrekken, aarzelt u dan niet contact op te nemen met de leerlingbegeleider, de mentor van uw kind, de coördinator of de conrector van de betreffende afdeling.

Wij hopen u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben.

Met vriendelijke groet,

namens alle medewerkers van de scholengemeenschap,

G. van Drimmelen
rector

Voorbeeldbrief aan leraren

Betreft: overlijden van ...

Beste collega,

Vrijdag jongstleden hebben wij de ouder(s)/verzorger(s) van alle leerlingen van onze scholengemeenschap bijgaande brief gestuurd. Wij willen in aanvulling op deze brief nog enkele andere punten onder jullie aandacht brengen.

Zoals in de brief aan de ouders is medegedeeld, is vanaf maandag (12.00 uur) een stilteruimte (kamer ...) in de school ingericht. In deze ruimte kunnen leerlingen en leraren in de pauze van 10.00 uur en na 12.00 uur zich even terugtrekken met hun eigen gedachten en gevoelens rondom het overlijden van ... Tevens is daar de gelegenheid die gedachten en gevoelens op papier te zetten.

Dinsdagavond wordt in de school (locatie ...) vanaf 20.15 uur een herdenkingsbijeenkomst gehouden waarvoor leerlingen (en hun ouders) inmiddels uitgenodigd zijn. Ook jullie zijn bij deze bijeenkomst van harte welkom.

De uitvaartplechtigheid voor ... is woensdag om 12.00 uur; om 13.30 uur vindt de crematie plaats. Wij willen graag op zo kort mogelijke termijn weten welke leraren de uitvaartplechtigheid en/of crematie willen bijwonen. Indien je dat van plan bent, meld dat dan s.v.p. vandaag bij de administratie.

Ten slotte een wellicht overbodige opmerking. Het zal immers voor ieder van ons duidelijk zijn dat het overlijden van ... voor iedereen binnen de school een grote schok betekent. Toch is het, vaak ook uit zelfbescherming, ook menselijk om weer over te gaan tot de routine van elke dag. Daarom vragen wij iedereen binnen de school hierbij nadrukkelijk de komende dagen en weken extra alert te zijn op signalen van leerlingen en collega's die erop zouden kunnen duiden dat de betreffende leerling of collega er vooralsnog niet in lijkt te slagen het verdriet een plaats te geven in zijn of haar eigen leven. Als je het idee hebt dat iemand extra ondersteuning nodig heeft, meld dat dan s.v.p. bij een directielid of een coördinator.

Wij wensen je veel sterkte toe.

Met vriendelijke groet,

De directie

Bijlage: brief aan ouder(s)/verzorger(s)

Brief aan de leerlingen, een week na de gebeurtenis

Beste leerlingen,

We zijn vorige week donderdag, respectievelijk vrijdag samen in een nachtmerrie terechtgekomen die helaas geen droom, maar werkelijkheid blijkt te zijn. Met die werkelijkheid moeten we leren leven. Dat kost tijd. Bij de één wat minder tijd, bij de ander heel veel tijd. Hoeveel tijd het iemand kost, is niet van belang. Van belang is alleen dat we elkaar de komende dagen, weken en voor sommigen onder ons zelfs de komende maanden die tijd gunnen om elk onze eigen draai weer te vinden in deze nieuwe werkelijkheid. Dat zal moeilijk zijn: ieders verwerkingstempo is anders. Daarmee zal ook de manier waarop ieder van ons de komende tijd in deze werkelijkheid staat, anders zijn.

De afgelopen dagen was die werkelijkheid voor ieder van ons dezelfde. Dan is het makkelijker rekening te houden met elkaars gevoelens. Dat zal de komende tijd moeilijker blijken te zijn. Het klinkt misschien raar, maar de manier waarop jullie de afgelopen dagen met elkaar zijn omgegaan, was voor de ouders van ... en ons team een hartverwarmende troost. Wij hopen dat het ons allemaal lukt de komende tijd die aandacht voor elkaar te blijven houden en op dezelfde respectvolle manier met elkaars verdriet om te blijven gaan als tijdens de afgelopen dagen.

Toch moeten we nu proberen de draad weer op te pakken en ons leven voort te zetten: niet alsof er niets gebeurd is, maar met een nieuwe plek voor ... in ons hart en in onze herinnering. Probeer de komende dagen de 'waarom'-vraag los te laten. Waarschijnlijk krijg je geen antwoord en als je al een antwoord krijgt, roept dat waarschijnlijk alleen maar nieuwe vragen op. Het antwoord zal je ook niet helpen. Probeer eventuele schuldgevoelens los te laten. Er is geen sprake van schuld. Probeer je vooral allerlei leuke dingen van ... te herinneren, hoe pijnlijk dat misschien ook is. Samen met anderen leuke herinneringen aan ... ophalen, kan je helpen. Kortom: til het licht, niet de duisternis.

In principe zullen wij morgen en vrijdag de stilteruimte in gebruik laten. Na vrijdag ruimen we die ruimte samen met enkele leerlingen op. Binnenkort zullen we de schriften met jullie gedachten en gevoelens aan de ouders van ... overhandigen. Morgen gaan we proberen 'gewoon' les te geven en les te volgen.

Wij hopen dat jullie zelf en de medewerkers van de school de komende tijd voor ieder ander dat luisterend oor kunnen zijn, dat elk van ons nog regelmatig nodig zal hebben.

De directie

Bijlage 5 – Voorbeeldbrief aan ouders met informatie over de uitvaart

Geachte ouder(s)/verzorger(s),

Zoals wij beloofd hebben in onze vorige brief sturen we u nadere informatie over de uitvaart van Patrick Jansen. De begrafenis van Patrick vindt aanstaande vrijdag plaats. Op donderdagmiddag worden de klasgenoten en vrienden van Patrick in de gelegenheid gesteld om afscheid van hem te nemen in Rouwcentrum Phoenix. Met de ouders van Patrick en de uitvaartleider is een aparte bezoektijd afgesproken zodat we rustig de tijd kunnen nemen voor het afscheid. De leerlingen gaan gezamenlijk vanuit school naar het rouwcentrum. Er gaan leraren mee om hen te begeleiden en zo nodig op te vangen. Wanneer u er bezwaar tegen heeft dat uw zoon of dochter meegaat naar het rouwcentrum, neemt u dan contact op met de mentor, mevrouw Zegers.

Vrijdagochtend om 10.30 uur is de afscheidsdienst in de St. Jozefkerk. Leerlingen en leraren gaan gezamenlijk vanuit school naar de kerk. Na de dienst is er gelegenheid tot condoleren in gemeenschapshuis 'De Bongerd'. Na de condoleance verzamelen de leerlingen zich weer en gaan terug naar school om samen iets te drinken en na te praten.

Aanstaande maandag om 9.30 uur is er een herdenkingsdienst voor Patrick in de aula van de school. Dit is om alle leerlingen de gelegenheid te geven afscheid te nemen van Patrick, ook de leerlingen uit andere klassen. De ouders van Patrick en zijn zus zullen hierbij aanwezig zijn. De leerlingen kunnen zelf beslissen of ze aan de dienst deel willen nemen. De lessen starten maandag voor alle klassen om 11.20 uur, het vierde lesuur.

Wanneer u vragen heeft over bovenstaande of wanneer u merkt dat uw zoon of dochter problemen heeft met de verwerking, kunt u contact opnemen met mevrouw Zegers.

S. Janssen
rector

Bijlage 6 – Voorbeelden van informatiebulletins bij de dood van een vermiste leerling

De volgende communiqués voor leraren ten behoeve van het informeren van leerlingen zijn ons ter beschikking gesteld door een school. De herkenbare gegevens zijn gewijzigd.

Informatiebulletin 1

Wilt u het volgende s.v.p. aan de orde stellen in het eerste lesuur van uw klas?

- A Voorlezen. "In een bos tussen A. en B. heeft een wandelaar gisterenmiddag een stoffelijk overschot gevonden, zo meldt de Regionale Omroep. Op basis van de aangetroffen kleding gaat de politie ervan uit dat het gaat om de 15-jarige Ellen. Het meisje dat sinds enkele maanden vermist werd, is vermoedelijk door een misdrijf om het leven gekomen. Sectie zal daar nader uitsluitsel over moeten geven. Uitgebreide zoekacties van de politie naar het vermiste meisje hadden tot gisteren niets opgeleverd. De wandelaar ontdekte het stoffelijk overschot bij toeval."
- B Klas gelegenheid geven om te reageren.
- C Individuele leerlingen waarvoor u dat noodzakelijk acht, kunt u verwijzen naar de ruimte waar opvang mogelijk is door de leerlingbegeleiders, de directie, een psycholoog en anderen.
- D Leerlingen gelegenheid bieden om desgewenst een brief te schrijven aan de ouders.
- E Om 10.05 uur vraagt de directeur centraal om een moment van stilte voor de hele school.
- F Nadere informatie over de uitvaart volgt. De klassen 4VI en 4V2 worden speciaal begeleid door hun mentoren en de leerlingbegeleider. Die klassen maken ook de overlijdensadvertentie.
- G Uw suggesties zijn welkom.

Martin van de Plas
directeur

Brief aan leerlingen en ouders

Beste leerlingen, geachte ouder(s)/verzorger(s),

Het overlijden van Ellen is voor allen van onze school een zware slag. Wij willen proberen elkaar te helpen met dit grote verdriet om te gaan. Met dat doel voor ogen hebben wij enkele maatregelen getroffen die wij hieronder vermelden.

Woensdagavond de 22ste hebben wij de personeelsleden en de klasgenoten van Ellen telefonisch geïnformeerd.

Donderdag de 23ste zijn alle overige klassen geïnformeerd en is leerlingen de gelegenheid geboden om daarover met elkaar en de leraar te spreken. Ook was een groep hulpverleners beschikbaar voor individuele leerlingen of kleinere groepjes.

We hebben op donderdag één minuut stilte in acht genomen.

Vrijdag de 24ste hebben zes vriendinnen van Ellen en twee leraren een bezoek gebracht aan de familie.

Zaterdag de 25ste is namens allen een advertentie geplaatst.

Maandag de 27ste en dinsdag de 28ste kunnen alle leerlingen een *kleine* financiële bijdrage leveren voor bloemen die aan de ouders worden aangeboden op de ... van elke maand van het lopend schooljaar.

Maandag de 27ste om 19.00 uur gaan diegenen die dat wensen naar de avondwake.

Dinsdag de 28ste gaan de klasgenoten van Ellen met de mentoren en leerlingbegeleider per bus naar de begrafenis. Afscheidsbrieven, bloemen en een gesproken woord zullen onze gevoelens vertolken.

Dinsdag de 28ste is er om 10.00 uur ook een korte herdenkingsbijeenkomst in de aula voor allen die op school blijven. Ouders die dat wensen worden hierbij uitgenodigd aanwezig te zijn.

Leerlingen en ouder(s)/verzorger(s) die behoefte hebben om nader te reageren, zijn van harte welkom bij mentoren, leerlingbegeleiders en schoolleiding.

Met vriendelijke groeten en hoogachting,

M.J.J. van de Plas
directeur

Informatiebulletin 2

Wilt u het volgende s.v.p. aan de orde stellen in het eerste lesuur van de klas waaraan u lesgeeft?

- A Tot op heden is de gang van zaken rond Ellen in school waardig verlopen. Dank aan de leerlingen en de anderen.
- B Avondwake, uitvaart, herdenkingsdienst. Avondwake op maandag de 27ste om 19.00 uur. Iedereen is welkom. De uitvaartdienst wordt dinsdag de 28ste om 10.30 uur in de ...kerk gehouden. Hiervoor worden de leerlingen (vrijwillig) uit 4V1 en 4V2 en de leerlingenraad uitgenodigd. Het gaat om een beperkte groep onder leiding van de mentoren en de directeur. Tijdens de begrafenisplechtigheid zal de voorzitter van de leerlingenraad een kort woord uitspreken en worden afscheidsbrieven aan Ellen aangeboden. (Deze worden geschreven door leerlingen uit 4V1 en 4V2.) Op dinsdag is er om 10.00 uur in de aula van de school een korte viering voor allen. (Vorbereiding door de heren Sw. en Sm.)
- C Advertentie. Namens leerlingen, personeel en bestuur wordt op zaterdag de 25ste een advertentie geplaatst in de regionale krant.
- D Op maandag de 27ste en dinsdag de 28ste kunnen alle leerlingen een kleine bijdrage inleveren op de administratie voor bloemen. Deze zullen aangeboden worden aan de ouders van Ellen op de ... van elke komende maand tot het einde van het schooljaar.
- E Zes leerlingen, de directeur en de adjunct-directeur bezochten de ouders vrijdag de 24ste. Deze zes leerlingen en de directeur zijn uitgenodigd voor de koffietafel.
- F Nadere berichten voor leerlingen en hun ouders volgen.
- G Suggesties welkom.

Martin van de Plas
directeur

Informatiebulletin 3

Wilt u dit s.v.p. aan de orde stellen in het derde lesuur op maandag?

- A De gang van zaken op school rond Ellen verloopt waardig. In het bijzonder ook het bezoek aan de ouders met zes leerlingen op vrijdag. Hartelijk dank.
- B Bij de administratie is de mogelijkheid geopend om een kleine bijdrage voor bloemen te deponeren.
- C Op maandag is er om 19.00 uur avondwake. Iedereen is welkom.
- D Op dinsdag om 09.45 uur vertrek van leerlingen uit 4V1 en 4V2 en mentoren per bus vanaf school naar begrafenis.
- E Op dinsdag om 09.45 uur worden alle leerlingen via de intercom gevraagd naar de aula te komen voor een korte herdenking (daarna wordt pauze verlengd).
- F Brief aan ouders/leerlingen wordt vandaag nog uitgereikt. S.v.p. ook aan je ouder(s)/verzorger(s) laten lezen.
- G Suggesties welkom.

Martin van de Plas
directeur

Informatiebulletin 4

Wilt u dit s.v.p. aan de orde stellen in het eerste lesuur op a.s. maandag?

- A De begrafenisplechtigheid van Ellen vorige week dinsdag is - voor zover wij daar als school over kunnen spreken - goed verlopen. Dank aan leerlingen en begeleiders, met name ook de beide lezers in de kerk.
- B Ook de herdenking in de aula op dinsdag verliep stijlvol. Dank aan leerlingen, begeleiders, met name ook de samenstellers.
- C De collecte op school heeft € 236,80 opgebracht. De administratie zal zorgdragen voor maandelijkse bloemen, inclusief bloemen op de verjaardag van Ellen.
- D Alom heb ik lof ontvangen voor de wijze waarop de school omging met het overlijden van Ellen. Deze is afkomstig van de politie, het bestuur, andere scholen, KPC Groep, GGD, de schoolbegeleidingsdienst en de ouders. Ik breng die graag over aan iedere leerling en ieder personeelslid.
- E Leerlingen hebben onder meer nog brieven geschreven aan de ouders van Ellen. Enkele leerlingen gaan bij hen op bezoek. De schoolleiding zal dit kalenderjaar nog een bezoek brengen aan de ouders en verslag uitbrengen en foto's afgeven die tijdens de herdenking in aula gemaakt zijn.
- F Als er behoefte aan is bij leerlingen is het goed op de dood van Ellen terug te komen in de klas.
- G Zodra wij meer weten over de daders en dergelijke volgt er nadere informatie.

Martin van de Plas
directeur

Informatiebulletin 5 (twee maanden later)

Wilt u dit s.v.p. aan de orde stellen in het eerste lesuur op dinsdag?

- A Op donderdag ... jl. is er op school een bijeenkomst geweest van de leerlingen van de afdeling verzorging, waarbij politiefunctionarissen en de ouders van Ellen aanwezig waren. De politie kan/wil nog weinig of niets vertellen over zaken aangaande de moord. Nieuws is er dus niet verteld, met uitzondering van het feit dat de politie inderdaad binnenkort in het buitenland informatie gaat inwinnen.
- B De ouders van Ellen hebben daarna de leerlingen en de school bedankt voor hun medeleven in de afgelopen periode.
- C In het lokaal van de heer Van Rijswijk zijn blijvend enkele foto's van Ellen, haar begrafenis en de herdenkingsdienst in de aula opgehangen. De ouders van Ellen hebben ze met instemming bekeken.

Martin van de Plas
directeur

Bijlage 7 – Voorbeeldbrief ouderavond inzake seksueel geweld op basisschool

Geachte ouder,

Wij nodigen u uit voor een speciaal ingelaste ouderavond om u te informeren over een incident dat zich recentelijk heeft voorgedaan op onze school. Het gaat om een melding van ongewenst, seksueel getint gedrag tussen leerlingen van groep 4-5. In deze brief willen wij kort uiteenzetten wat er is gebeurd vanaf het moment dat het incident bij ons werd gemeld, wat de stand van zaken is en wat wij u als ouder aanbieden aan ondersteuning.

Wat is er gebeurd? Deze week werden wij geconfronteerd met de melding dat één van de kinderen ongewenste lichamelijke contacten heeft gehad met andere kinderen. Evenals de betrokken ouders en kinderen zijn wij hierdoor als school diep geraakt. Als team hebben wij advies en ondersteuning gevraagd bij de GGD om voor alle betrokkenen op de juiste wijze met deze situatie om te gaan.

Wij hebben gemeend u op de hoogte te brengen, omdat we ons kunnen voorstellen dat u vragen heeft of zorgen over het welzijn van uw kind en hoe we als school met de situatie omgaan. Daarom willen we u tijdens de bijeenkomst van woensdag aanstaande zo uitgebreid mogelijk informeren en ondersteunen. Professionele hulpverleners zullen u uitleggen hoe dit soort situaties tussen kinderen kunnen ontstaan, hoe u mogelijke signalen en reacties van uw kind kunt duiden en hoe u uw kind – waar nodig – kunt ondersteunen. Ook zal worden ingegaan op wat u als ouder beter wel en niet kunt doen in het contact naar uw kind hierover. Daarna krijgt u de gelegenheid tot het stellen van vragen. Met het oog op de privacy van betrokkenen kunnen wellicht niet al uw vragen worden beantwoord. We vragen hiervoor uw begrip.

Na afloop kunt u ook persoonlijk de aanwezige vertegenwoordigers van instanties aanspreken.

Bent u niet in de gelegenheid de bijeenkomst te bezoeken, maar wilt u toch uw vragen kwijt, dan kunt u contact opnemen met ...

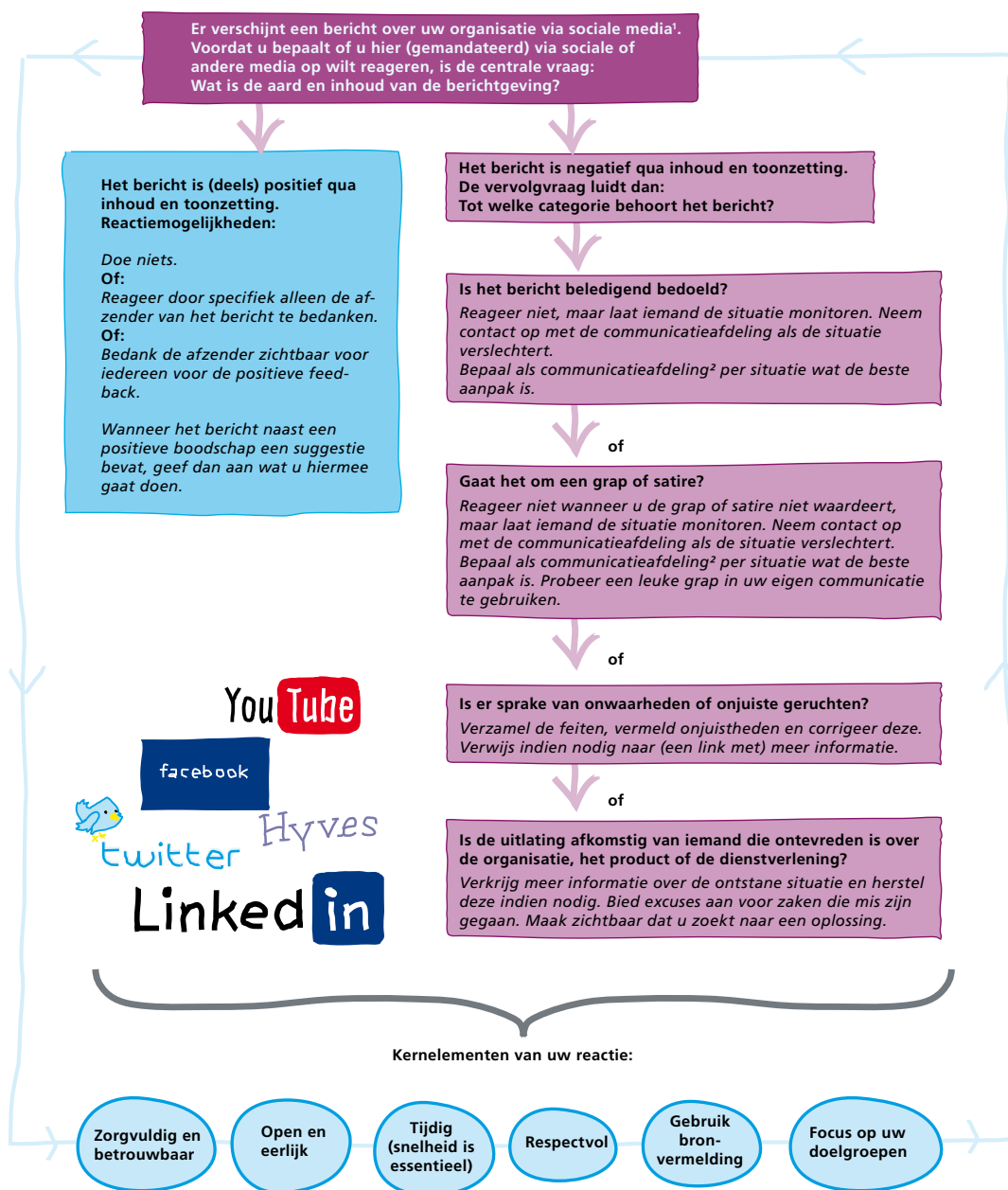
Wij vragen u om discreet met deze informatie om te gaan.

Met vriendelijke groet,

A. Janssen
directeur

(Naar een voorbeeld van GGD Den Haag, coördinatieteam Zedenzaken)

Hoe te reageren op sociale media?

¹ Bron: gebaseerd op Air Force Web Posting Response Assessment USA

² Neem voor meer informatie en specifieke tips voor communicatieprofessionals contact op met VDMMP via de contactgegevens op www.vdmmp.nl
Zie voor meer informatie dossier Sociale media op www.infopuntveiligheid.nl

Richtlijnen voor het gebruik van sociale media

Hoe je online je stem kunt laten horen en een
ambassadeur van <naam school> kunt zijn.

Richtlijnen voor het gebruik van sociale media

Ter introductie

Sociale media zijn media die gebruik maken van online-technologieën om sociale interactie te bevorderen.

Door gebruikers zelf content te laten produceren in plaats van alleen te consumeren, veranderen sociale media de traditionele informatieverbreiding in sociale media-dialogen.

Voorbeelden van social media zijn Facebook, Twitter, blogs, YouTube, slideshare, LinkedIn, Xing, Ning, Hyves, Flickr, Wikipedia enz.

Waarom sociale media gebruiken?

Sociale media worden gebruikt om verschillende redenen:

- om een netwerk op te bouwen – je leven is in feite een optelsom van je professionele en persoonlijke netwerken;
- ter bevordering van communicatie (net als in het verleden mobiele telefoons en e-mail);
- om deel te nemen aan interessante discussies;
- om reputaties van organisaties te verbeteren;
- voor leerlingenondersteuning.

Dankzij sociale media kun ook jij je stem laten horen en de kernwaarden van <naam school> online laten zien.

Participeren in sociale media

Sociale media zijn een waardevolle toevoeging aan de wijze waarop we communiceren met collega's, klanten, belanghebbenden en andere relaties. Zo bieden ze talrijke mogelijkheden tot interactie, zoals berichten of reacties op nieuwssites, blogs en fora tot veelbezochte netwerksites als Twitter, Facebook en LinkedIn.

<Naam school> is zich bewust dat veel collega's, zowel privé als zakelijk, participeren in deze online mogelijkheden. Het is daarom belangrijk dat de kracht en invloed van de sociale media niet worden onderschat en op een verantwoorde wijze worden gebruikt. Want alles wat een medewerker online tot uitdrukking brengt – of het nu in woorden of met beelden is – kan de belangen van <naam school> beïnvloeden en, in het verlengde hiervan, ook de belangen van individuele medewerkers, studenten of relaties.

<naam school> gelooft en stelt vertrouwen in het vermogen van medewerkers om op een verantwoorde wijze om te gaan met sociale media aan de hand van algemeen beleid en de richtlijnen die in dit document worden gegeven.

Neem contact op met de afdeling Marketing, Communicatie en Voorlichting via <e-mail adres> als je:

- vragen hebt over deze richtlijnen;
- twijfels hebt over een reactie, bericht of commentaar op internet;
- sociale media wilt inzetten voor jouw opleiding, locatie of regio.

Basisprincipes

Hieronder staat een overzicht van de basisprincipes die <naam school> hanteert voor communicatie via sociale media.

1. Identificeer jezelf

Een belangrijk principe is openheid en eerlijkheid. Als je online schrijft over <naam school>, gebruik dan je echte naam, geef aan dat je voor <naam school> werkt en wat je functie is. Schrijf vanuit jezelf, in de eerste persoon en maak duidelijk dat je niet vanuit <naam school> schrijft. Voeg zo nodig een disclaimer toe. Bijvoorbeeld: 'De hier gepubliceerde uitingen vertegenwoordigen uitsluitend mijn persoonlijke meningen en opvattingen en komen niet noodzakelijkerwijs overeen met die van <naam school>'.

2. Neem de bestaande richtlijnen in acht

Zorg ervoor dat jouw online activiteiten niet botsen met de regels van <naam school> op het gebied van privacy, vertrouwelijkheid en de richtlijnen voor pers en publiciteit. Onthoud je van berichten die niet in overeenstemming zijn met wetgeving of het beleid van <naam school>.

3. Zet je expertise in

Zorg ervoor dat je deskundig bent in de onderwerpen waarover je schrijft. Zeker als het te maken heeft met <naam school> en de dienstverlening baseer je op objectieve en controleerbare feiten.

4. Neem verantwoordelijkheid

Iedere medewerker is persoonlijk verantwoordelijk voor zijn online gedrag en de content die hij of zij op internet plaatst. Doe dit op een verantwoorde wijze. Schrijf niet negatief over anderen. Als je verwijst naar relevante partijen, plaats dan waar mogelijk een link naar hun website. En indien je over gevoelige of omstreden onderwerpen schrijft, zorg dan dat je hiervoor van tevoren toestemming hebt.

5. Wees kritisch

<naam school> beschouwt het niet als zijn taak om alle online bijdragen van medewerkers te controleren. Het is dan ook belangrijk dat je zelf kritisch nadenkt over de mogelijke impact die een online bijdrage kan hebben, niet alleen op jezelf, maar ook op <naam school>.

Waak dan ook voor het doen van uitspraken die de reputatie van <naam school> op het spel

zetten. Wel worden online publicaties aangaande <naam school> gemonitord. Mochten we daarbij een ongeoorloofde publicatie tegenkomen, dan kan de afdeling Marketing, Communicatie en Voorlichting of je leidinggevende je verzoeken de publicatie van internet te verwijderen of aan te passen. Als het niet mogelijk is een vermelding te plaatsen, dan distantieert <naam school> zich van de publicatie.

6. Bronvermelding en rechthebbenden

Zorg altijd voor een duidelijke bronvermelding wanneer je naar andere publicaties en/of onderzoeken verwijst. Respecteer auteurs- en portretrechten, trademarks en copyrights op muziek, video, tekst, foto's e.d.

7. Woordvoerderschap

Uitspraken van medewerkers op internet kunnen misbruikt of onjuist geïnterpreteerd worden. Communiceer dan ook uitsluitend op persoonlijke titel en niet als woordvoerder van <naam school>, tenzij je hiervoor toestemming hebt.

8. Mediacontacten

Er is een mogelijkheid dat je via sociale netwerken in contact komt met journalisten. Voor online mediacontacten gelden dezelfde regels als voor offline perscontacten. Raadpleeg altijd de afdeling Marketing, Communicatie en Voorlichting.

9. Respectvol communiceren

Online discussies maken soms emoties los. Blijf altijd fatsoenlijk, professioneel en respecteer andermans mening, cultuur, normen en waarden. Waak voor taalgebruik dat als beledigend of kwetsend kan worden ervaren. Wees voorzichtig met aangaan van discussies.

10. Vergeet niet: Google onthoudt alles

Alles wat je online publiceert, blijft lang bestaan. Houd dit in gedachten voordat je iets op internet plaatst.

Richtlijnen voor het gebruik van sociale media

Do's

Neem de basisprincipes van <naam school> op het gebied van sociale media in acht.

Wees jezelf. Zeg wie je bent en waar je werkt, zeker als het over <naam school> gaat.

Volg de huisstijl als je het logo van <naam school> wilt gebruiken.

Maak duidelijk dat het om je eigen mening en opvattingen gaat. Schrijf in de ik-vorm.

Zorg dat de feiten kloppen en wees eerlijk. Onderbouw je mening met feiten. Vermeld de bron van je informatie.

Zorg voor toegevoegde waarde. Denk na voordat je iets online plaatst.

Erken je fouten en corrigeer deze snel.

Bouw aan goede relaties met je doelgroepen. Toon respect voor andere culturen, normen en waarden.

Respecteer auteurs- en portretrechten en copyrights. Gebruik geen afbeeldingen zonder toestemming vooraf. Houd je aan geldende wet- en regelgeving.

Raadpleeg de afdeling Marketing, Communicatie en Voorlichting bij twijfel over een bericht.

Don'ts

Plaats geen materiaal dat je in verlegenheid zou brengen als je familie of manager het zou lezen.

Maak niet stelselmatig reclame voor anderen namens <naam school>.

Spreek niet namens <naam school> als je geen woordvoerder bent. (Als je een eigen blog / kanaal hebt, gebruik dan een disclaimer.)

Breng het logo van <naam school> niet in verband met ongepaste content. Vervorm het logo niet.

Reageer niet inhoudelijk via sociale media op negatieve discussies. Reageer eventueel alleen op feitelijke onjuistheden. Plaats geen lasterlijk, grof, obscene of bedreigend materiaal.

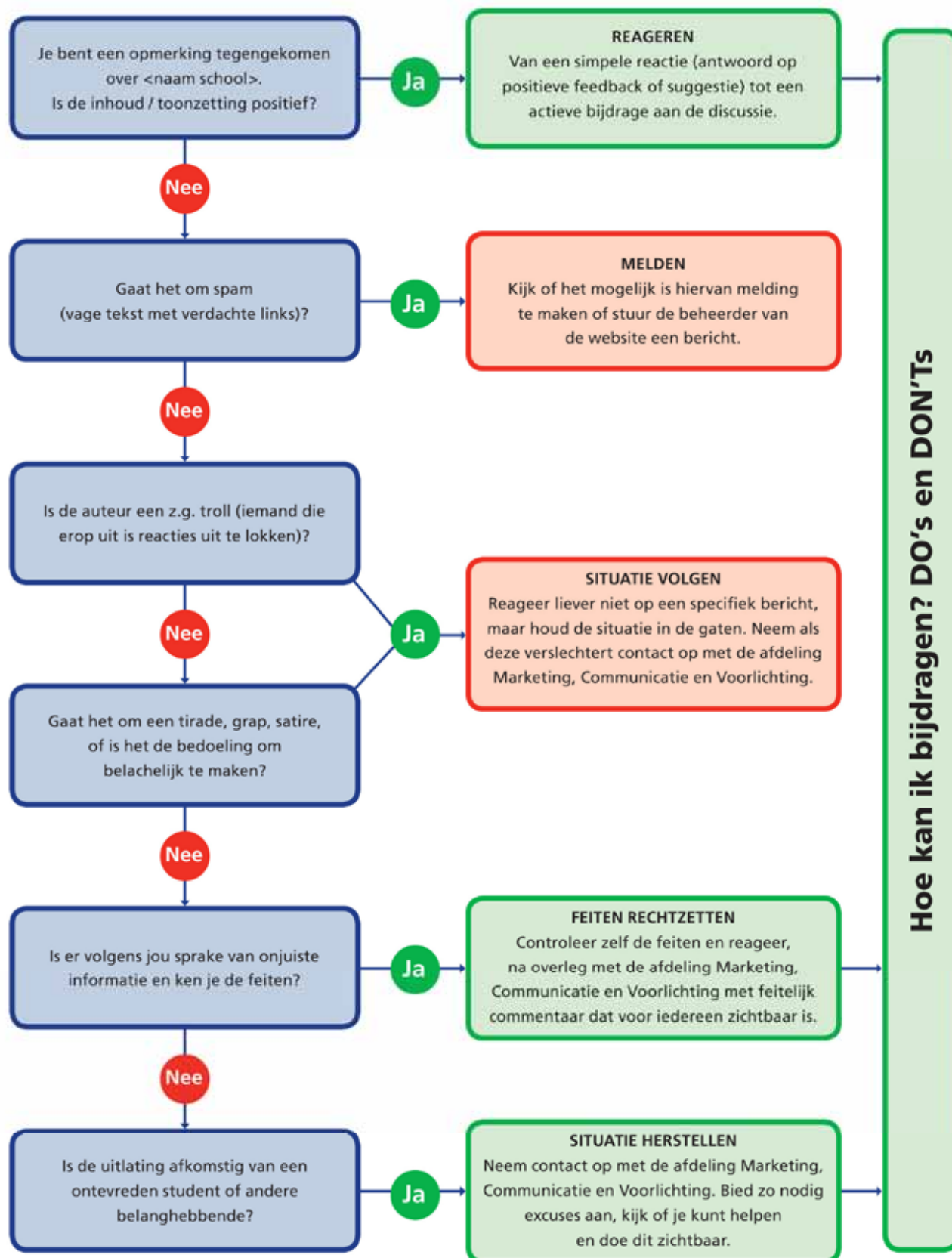

Verspreid geen interne of bedrijfsgevoelige informatie.

Schrijf niet negatief over anderen. Plaats geen materiaal zonder toestemming van de eigenaar.

Reageren op uitlatingen over <naam school>

Deze richtlijnen zijn gebaseerd op de VGN Sociale Media Richtlijnen.

Bijlage 10 – Belangrijke adressen en websites

Landelijke Stichting Rouwverwerking

Uitvaart Internet Diensten (UID)

P. Moreelsestraat 30

8932 HS Leeuwarden

T 058 – 2139707

W www.rouw.nl

E info@rouw.nl

Informatie- en adressengids voor rouwverwerking. Hiermee wordt tegemoet gekomen aan een toenemende vraag naar informatie over rouw en allerlei aspecten die daarmee te maken hebben.

Stichting Achter de Regenboog

Kaap Hoordreef 38

3563 AV Utrecht

T Informatie- en advieslijn: 0900 – 2334141 (15 ct. p.m.); voor inhoudelijke informatie en advies, bereikbaar op maandag-, dinsdag-, donderdag- en vrijdagmorgen van 9.00 – 11.00 uur

W www.achterderegenboog.nl

E info@achterderegenboog.nl (voor algemene vragen aan de stichting)

support@achterderegenboog.nl (voor donaties, giften en sponsoring)

vrijwilliger@achterderegenboog.nl (voor vragen, aanmelden vrijwilligerswerk)

Stichting Achter de Regenboog ondersteunt sinds 1993 kinderen en jongeren bij het verwerken van het overlijden van een dierbare, zodat deze gebeurtenissen geen belemmering vormen om een gezond volwassen bestaan op te bouwen. De stichting wordt niet gesubsidieerd en is volledig afhankelijk van inkomsten uit donaties, sponsoring en fondsenwerving.

De stichting richt haar diensten op kinderen van 0-18 jaar. Uit onderzoek en uit hulpvragen aan de informatie- en advieslijn blijkt een grote behoefte aan informatie en ondersteuning voor ouders en verzorgers van kinderen van 0 tot 4 jaar. Zeker uit preventief oogpunt is deze groep belangrijk. Vanaf de basisschoolleeftijd zijn kinderen welkom op onze kinderweekenden, omdat zij vanaf die levensfase gewend raken aan de dynamiek van een groep leeftijdsgenoten. Naast kinderen, jongeren en hun ouders/verzorgers, richt de stichting haar aanbod op leerkrachten, hulpverleners en andere mensen die beroepshalve of uit interesse met kinderen in rouw te maken krijgen.

Vereniging 'Ouders, Kinderen en Kanker' (VOKK)

Schouwstede 2b

3431 JB Nieuwegein

T 030 – 242 29 44

W www.vokk.nl

E bureau@vokk.nl

De Vereniging 'Ouders, Kinderen en Kanker' (VOKK) is een belangenvereniging van gezinnen met een kind met kanker. De kerntaken van de VOKK zijn voorlichting, persoonlijke contacten, belangenbehartiging, individuele dienstverlening en kwaliteitstoetsing.

De VOKK wil 'er zijn' voor gezinnen met een kind met kanker op een manier die aansluit bij hun behoeften, niet alleen nu, maar ook in de toekomst. De diensten en producten van de VOKK zijn gebaseerd op warmte, menselijkheid en werkelijke aandacht. De VOKK wil professioneel, deskundig en integer naar buiten treden in alle interne en externe contacten. Vanuit een heldere visie en met passie wendt de VOKK haar invloed aan om samen met anderen te komen tot zichtbare en optimale resultaten. Respect, betrouwbaarheid en verantwoordelijkheidsgevoel blijven daarbij geen woorden.

De doelstellingen van VOKK zijn:

- steunen en begeleiden van ouders, broers en zussen en grootouders van kinderen met kanker, en van kinderen met kanker tijdens en na ziekte en behandeling;
- verbeteren van de positie van kinderen met kanker en volwassenen genezen van kinderkanker;
- behartigen van de belangen van ouders, kinderen en ex-patiënten;

- bevorderen van kwaliteit van zorg en wetenschappelijk onderzoek. De VOKK is er voor ouders/verzorgers, grootouders, kinderen en jongeren, brussen (broers en zussen) en ex-patiënten.

In de Wolken

Spoorlaan 9c

5591 HT Heeze

T 040 – 2260450

W www.in-de-wolken.nl

E info@in-de-wolken.nl

In de Wolken richt zich op verliessituaties die ontstaan door het overlijden van een belangrijke ander. Er worden brochures, boeken en andere materialen ontwikkeld voor rouwenden. Hoewel In de Wolken zich richt op alle rouwenden is zij met name gespecialiseerd in rouwende kinderen en jongeren. Voor advisering, opleiding en training verwijzen we naar het Expertisecentrum Omgaan met Verlies van Riet Fiddelaers-Jaspers, de oprichter van In de Wolken (www.rietfiddelaers.nl).

Vereniging Ouders van een Overleden Kind

T Landelijk nummer hulptelefoon: 0900 – 2022723 (5 ct. p.m.)

W www.vook.nl

De Vereniging Ouders van een Overleden Kind is een zelfhulporganisatie van ouders van een overleden kind, die begrip en medeleven wil bieden aan lotgenoten. Wanneer je kind sterft, val je in de duisternis en de chaos van tomeloos verdriet: de wereld is vergaan. Veel meer ouders ondergaan deze traumatiserende ervaring dan over het algemeen wordt gedacht. Vele ouders dragen daardoor een onvoorstelbaar groot verdriet met zich mee dat bepalend is voor de rest van hun leven. Hoe daarmee om te gaan? Hoe overleef je dat?

Werkgroep Broers en Zussen

W www.broersenzussen.vook.nl

De werkgroep Broers en Zussen is bedoeld voor jongeren die een broer of zus verloren hebben. Het verlies van een broer of zus grijpt diep in je leven in: alles staat op zijn kop! Contact met broers en zussen die hetzelfde is overkomen, kan dan heel prettig zijn: uitwisselen van ervaringen en gevoelens die herkend worden door lotgenoten.

Centrum School en Veiligheid

APS

Centrum School en Veiligheid

Postbus 85475

3508 AL Utrecht

T 030 – 2856616; op schooldagen van 10.00 – 14.00 uur

W www.schoolenveiligheid.nl

E schoolenveiligheid@aps.nl

Centrum School en Veiligheid bundelt expertise op het gebied van schoolveiligheid:

- praktische publicaties en instrumenten;
- scholingsaanbod;
- achtergrondinformatie;
- links.

Impact

Landelijk kennis- en adviescentrum psychosociale zorg na rampen

Nienoord 5

1112 XE Diemen

T 020 – 6601901

W www.impact-kenniscentrum.nl

E info@impact.arq.org

Impact heeft tot doel het bevorderen van kwalitatief hoogwaardige en adequaat georganiseerde psychosociale zorg na rampen. Tot het takenpakket van Impact behoren het bundelen van ervaring en wetenschappelijke kennis, het inzichtelijk maken en beschikbaar stellen hiervan voor uiteenlopende doelgroepen en het bevorderen van samenwerking tussen betrokken partijen.

Instituut voor Psychotrauma

Nienoord 5

1112 XE Diemen

Postbus 183

1110 AD Diemen

T 020 – 8407600

020 – 8407620 (alarmnummer)

0418 – 683444 (buiten kantooruren, alleen organisaties, geen particulieren)

W www.ivp.nl

E info@ivp.nl

Het Instituut voor Psychotrauma (IVP) is in 1985 opgericht om het voorkomen en professioneel behandelen van psychotrauma op de maatschappelijke agenda te krijgen. In 2010 is besloten om onder de noemer IVP, expert in schokkende gebeurtenissen, verder te opereren. IVP adviseert en begeleidt bedrijven, overheden en hulporganisaties over hoe zij de impact van schokkende gebeurtenissen kunnen voorkomen en hoe zij tijdig schadebeperkend kunnen optreden. Onder schokkende gebeurtenissen verstaat het IVP aan de ene kant ingrijpende incidenten, zoals rampen, crisis, calamiteiten en bedrijfsongevallen, en aan de andere kant agressie en ongewenste omgangsvormen, zoals verbale intimidatie, fysieke aanvallen of overvallen. De diensten van het instituut omvatten opvang, therapie, crisisondersteuning, opleiding, onderzoek, advies en voorlichting. Deze zijn zowel gericht op het beperken van de gevolgen van schokkende gebeurtenissen als op preventie.

Landelijk Psychotraumacentrum voor Kinderen en Jongeren

Bezoekadres:

Wilhelmina Kinderziekenhuis (WKZ)

Receptie 1, begane grond

Lundlaan 6

3584 EA Utrecht

Postadres:

UMC Utrecht, locatie WKZ

Huispostnummer KA.00.004.0

Postbus 85090

3508 AB Utrecht

T 088 – 7554113 (algemeen telefoonnummer)

W www.umcutrecht.nl/subsite/psychotraumacentrum

E psychotraumacentrum@umcutrecht.nl

Het Landelijk Psychotraumacentrum voor Kinderen en Jongeren van het Universitair Medisch Centrum Utrecht, locatie Wilhelmina Kinderziekenhuis, is een academisch centrum en gespecialiseerd in de hulp aan kinderen (0-18 jaar), hun ouders en voor het kind belangrijke anderen. Jaarlijks maken in Nederland talloze kinderen en jongeren een zeer schokkende gebeurtenis mee, zoals een ernstig ongeval, de plotselinge dood van een dierbare of (getuige zijn van) een geweldsmisdrijf. Het Psychotraumacentrum richt zich op kinderen en jongeren met een dergelijke ervaring. Daarnaast biedt het centrum ondersteuning en onderwijs aan iedereen die met getraumatiseerde kinderen te maken heeft of kan krijgen, zoals kinder- en jeugdartsen, politie, hulpverleners, leerkrachten en gezinsvoogden.

COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement

Koninginnegracht 26

2514 AB Den Haag

T 070 – 3122020

W www.cot.nl

E cot@cot.nl

Het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement ondersteunt organisaties in de publieke en private sector bij veiligheidsvraagstukken en crisissituaties. Het COT is toonaangevend in onderzoek, advisering, training en opleiding op het terrein van crisis- en veiligheidsmanagement. Het COT staat private en publieke organisaties bij in tijden van crises en bij complexe veiligheidsvraagstukken en assisteert organisaties bij de voorbereidingen op het ondenkbare. Daarnaast combineert het COT wetenschappelijke kennis en ruime praktijkervaring.

Landelijke Stichting Tegen Zinloos Geweld

Prins Bernhardstraat 88

2202 LR Noordwijk

Postbus 359

2200 AJ Noordwijk

T 06 – 28110271 (een boodschap inspreken is niet mogelijk; voor een snelle reactie, graag contact per e-mail)

W www.moed.nl

E contact@moed.nl

De Landelijke Stichting Tegen Zinloos Geweld stimuleert en ondersteunt met haar visie Moed initiatieven voor verbetering van de woon-, werk- en leefomgeving en streeft naar een samenleving waarin iedereen zich bewust is van de oorzaken en gevolgen van pesten en geweld. Daartoe ontwikkelt de stichting plannen en organiseert het activiteiten die met name jongeren bewust maken van de oorzaken van zinloos geweld en hoe dat bij henzelf en anderen te voorkomen.

Project Preventie Seksuele Intimidatie

APS

Postbus 85475

3508 AL Utrecht

T 030 – 2856762 (maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 13.00 uur)

W www.ppsi.nl

E ppsi@aps.nl

Contact- en vertrouwenspersonen op school zijn het eerste aanspreekpunt bij klachten over seksuele intimidatie en ongewenst gedrag. Op deze site zijn adviezen en instrumenten te vinden voor het adequaat uitoefenen van uw functie. Ook schoolleiders en beleidsmakers kunnen hier terecht voor informatie.

Pestweb

Expertisecentrum pesten. Bestemd voor kinderen, jongeren, ouders en leerkrachten die problemen ervaren op het gebied van pesten op school. Er wordt aan kinderen en jongeren die gepest worden hulp geboden via chat, mail of telefoon. En ze beantwoorden vragen, geven advies en bieden een luisterend oor aan leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs. Daarnaast wordt aan ouders en leerkrachten advies en ondersteuning geboden in het omgaan met kinderen die gepest worden.

Verder is op deze website veel informatie te vinden over pesten.

T 0800 – 2828280 (gratis elke schooldag)

W www.pestweb.nl

E info@pestweb.nl

Zie ook: <http://pesten.startpagina.nl>

Centrum Seksueel Geweld

T 088 – 7555588

W www.centrumseksueelgeweld.nl

Recente slachtoffers van seksueel geweld, familie of vrienden en professionals in de provincie Utrecht kunnen 24 uur per dag telefonisch contact zoeken met het Centrum Seksueel Geweld.

Ook als iemand geen aangifte wil doen, kan hij of zij het centrum bellen.

Het Centrum Seksueel Geweld biedt medische, forensische en psychologische hulp aan iedereen die kort geleden een aanranding of een verkrachting heeft meegemaakt in de provincie Utrecht. In dit centrum werken artsen, verpleegkundigen, politie, psychologen, en maatschappelijk werkers met elkaar samen. Het doel is om goede zorg te bieden en medische en psychologische problemen te verminderen of te voorkomen. Alles wat er in het Centrum Seksueel Geweld gebeurt, gaat in overleg met het slachtoffer. Er worden geen onderzoeken gedaan als het slachtoffer dat niet wil.

Infopunt Veiligheid (Nederlands Instituut Fysieke Veiligheid NIFV)

Kemperbergerweg 783

6816 RW Arnhem

Postbus 7010

6801 HA Arnhem

T 0900 – 235112112 (lokaal tarief)

W www.infopuntveiligheid.nl

E infopuntveiligheid@nifv.nl

Mijn kind online

W www.mijnkindonline.nl

De stichting Mijn Kind Online is een kenniscentrum jeugd en (digitale) media dat onderzoek doet naar en schrijft over kinderen en media. De stichting doet onderzoek naar hoe de jeugd tussen 2 en 18 jaar omgaat met nieuwe media en adviseert daar ouders over.

Herstelrecht

Restorative Justice (R.J., herstelrecht) is gebaseerd op een justitioneel model, waarbij de focus meer gericht is op herstel van de aangerichte schade en daarmee op herstel van de relatie, dan op het straffen van de daders. Het is afgeleid van de manier waarop Maori, de oorspronkelijke inwoners van Nieuw-Zeeland, conflicten binnen de groep oplossen, voordat zij geconfronteerd werden met het westerse systeem van oordelen en veroordelen. Het biedt een alternatief denk-kader voor het omgaan met daders en slachtoffers. In Nederland is Restorative Justice bekend als herstelrecht.

Zie: <http://restorativepractices.org>

ECHO, expertisecentrum voor herstelrecht in het onderwijs

KPC Groep

Postbus 482

5201 AL 's-Hertogenbosch

T 073 – 6247247

W www.herstelrechtinhetonderwijs.nl

Herstelrecht is een pedagogisch model dat niet is gericht op straffen, maar op herstellen van schade door samen te werken, naar elkaar te luisteren en te leren van fouten en conflicten. Samen werken aan constructieve oplossingen bij conflicten maakt de schoolgemeenschap sterker en veiliger.

ECHO, het expertisecentrum voor herstelrecht in het onderwijs, zet zich in voor verbreding van kennis en toepassing van herstelgericht werken, overal waar professionals werken met jongeren.

KPC Groep
Postbus 482
5201 AL 's-Hertogenbosch